

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**19. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI
TOPLUMUNDA SERVET UNSURLARI VE GİYİM
KUŞAM KÜLTÜRÜ (MANİSA ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yasemin GÜNDOĞDU

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fatih BOZKURT

HAZİRAN – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

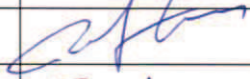
**19. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI
TOPLUMUNDA SERVET UNSURLARI VE GİYİM
KUŞAM KÜLTÜRÜ (MANİSA ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yasemin GÜNDOĞDU

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi

“Bu tez 20/06/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof. Dr. Ümit EKİN	Basarılı	
Doç. Dr. Fatih BOZKURT	Basarılı	
Doç. Dr. Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI	Basarılı	

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1
--	---	--------------------

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1
--	---	--------------------

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	YASEMİN GÜNDOĞDU
------------	---	------------------

Öğrenci Numarası	:	1260Y12119
------------------	---	------------

Enstitü Anabilim Dalı	:	TARİH
-----------------------	---	-------

Enstitü Bilim Dalı	:	YAKINÇAĞ TARİHİ
--------------------	---	-----------------

Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS	☐ DOKTORA
----------	---	---	----------------------------------

Tezin Başlığı	:	19. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI TOPLUMUNDA SERVET UNSURLARI VE GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ (MANİSA ÖRNEĞİ)
---------------	---	---

Benzerlik Oranı	:	%12
-----------------	---	-----

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

20/05/2019
Öğrenci İmza

☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

20/05/2019
Öğrenci İmza

☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

20/05/2019
Öğrenci İmza

☐ Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Doç. Dr. Fatih Borçner
Tarih: 20/05/2019
İmza: [Signature]

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Doç. Dr. Fatih Borçner
Tarih: 20/05/2019
İmza: [Signature]

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Doç. Dr. Fatih Borçner
Tarih: 20/05/2019
İmza: [Signature]

☒ KABUL EDİLMİŞTİR ☐ REDDEDİLMİŞTİR EYK Tarih ve No:	Enstitü Birim Sorumlusu Onayı
---	-------------------------------

☒ KABUL EDİLMİŞTİR ☐ REDDEDİLMİŞTİR EYK Tarih ve No:	Enstitü Birim Sorumlusu Onayı
---	-------------------------------

☒ KABUL EDİLMİŞTİR ☐ REDDEDİLMİŞTİR EYK Tarih ve No:	Enstitü Birim Sorumlusu Onayı
---	-------------------------------

☒ KABUL EDİLMİŞTİR ☐ REDDEDİLMİŞTİR EYK Tarih ve No:	Enstitü Birim Sorumlusu Onayı
---	-------------------------------

ÖNSÖZ

“19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Toplumunda Servetin Unsurları ve Giyim Kuşam Kültürü (Manisa Örneği)” başlıklı bu yüksek lisans tezi, Manisa Şer‘iyye Sicilleri’nde kayıtlı tereke defterlerine dayalı, dönem olarak 19. Yüzyılın ilk yarısını kapsayan bir çalışmadır. 18. Yüzyılın son bir iki yılına ait birkaç örnek dışındaki tereke defterleri kabaca ya 19. Yüzyılın başına ya da yüzyılın ortalarına denk gelen tarihlerde tutulmuş kayıtlar özelliği taşımaktadırlar. Kadı sicillerinde dağınık halde bulunan çok sayıda tereke defterleri arasından belli bir yaklaşımla seçilmiş 141 kişiye ait tereke defteri bu tezin örneklem grubunu oluşturmaktadır. Zengin bir içeriğe sahip tereke defterlerindeki veriler, bu çalışmada esas olarak iki ana sorgulama için kullanılmıştır. İlki, Osmanlı toplumunda kişilerin servetini meydana getiren unsurları tespit edebilmek; ikincisi ise, maddî kültürün önemli bir boyutunu oluşturan kıyafetlere ilişkin çeşitli bilgilerin elde edilmesidir.

Tez iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Manisa toplumu örneğinde 19. Yüzyılın başında ve ortalarında Osmanlıda serveti oluşturan kalemler ele alınmıştır. Giyim-kuşam kültürüne odaklandığımız ikinci bölüm daha hacimlidir. Tereke defterlerinin envanter kısmında yer alan kıyafet türlerine ilişkin sayısal verilerin dökümünü ve analizini içeren bu bölüm oldukça ayrıntılıdır. Tez konusunun belirlenmesinden tamamlanmasına kadar geçen süreçte yardımını esirgemeyen, tecrübe ve bilgilerini paylaşan, her zaman olumlu, yapıcı ve anlayışlı tavırlarıyla bu tezin ortaya çıkmasında katkısı büyük olan danışmanım Doç. Dr. Fatih BOZKURT’a teşekkürü bir borç bilirim. Değerli hocalarım Prof. Dr. Ümit EKİN ve Doç. Dr. Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI’ya da tezime yaptıkları katkılardan dolayı minnettarlığımı ifade etmek isterim. Ayrıca, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi idarecilerine ve çalışanlarına şükranlarımı sunarım. Bu zahmetli süreçte bana her zaman destek olup, motive eden kıymetli dostlarım Mustafa ALTUN’a, Tuğba DEMİRCİ’ye, Fatma ALTIOK’a, Gülistan ÜNAL’a, Ümmügülsüm KAYGUSUZ’a, Mehmet KERİM’e ve Nesrin KANBEROĞLU’na teşekkürlerimi sunarım. Son olarak, bu uzun ve yorucu yolculukta hiçbir zaman benden maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen abilerime, her zaman arkamda olan sevgili anneme ve hayatımın kahramanı olan babam Abdullah GÜNDOĞDU’ya minnettarlığımın ömür boyu olduğunu belirtmek isterim.

Yasemin GÜNDOĞDU

20 Haziran 2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	v
TABLolar LİSTESİ.....	vi
RESİMLER LİSTESİ	viii
FOTOĞRAFLAR.....	ix

GİRİŞ	1
-------------	---

BÖLÜM 1: 19. YÜZYILIN İLK YARISINDA MANİSALILARIN ZENGİNLİK DURUMU VE SERVET YAPILARI	11
--	-----------

1.1. Manisa Evleri \ Manisa Barınma Kültürü	11
1.2. Mehir	19
1.3. Altınlar	24
1.4. Gayrimenkuller	27
1.5. Nakit	29
1.6. Emtia	33
1.7. Hayvanat	36
1.8. Alacaklar	39
1.9. Diğer (Cariye, Hisse, Dükkân ve Gedik)	44
1.9.1. Cariye	44
1.9.2. Hisse	46
1.9.3. Dükkân	47
1.9.4. Gedik	50

BÖLÜM 2: 19. YÜZYILIN İLK YARISINDA MANİSA'DA GİYİM-KUŞAM KÜLTÜRÜ	55
--	-----------

2.1. Alta Giyilenler	57
2.1.1. Şalvar	57
2.1.2. Çakşır	57
2.2. Üste Giyilenler	61
2.2.1. Aba	63
2.2.2. Biniş	64
2.2.3. Cübbe	67
2.2.4. Entari	70

2.2.5. Ferace.....	74
2.2.6. Kaftan.....	77
2.2.7. Kürk	78
2.2.8. Libade	83
2.2.9. Nimten	85
2.2.10. Üstlük.....	88
2.2.11. Yağmurluk	90
2.2.12. Yelek.....	92
2.2.13. Fistan.....	94
2.2.14. Kabut.....	95
2.2.15. Salta Marka	96
2.2.16. Fermene	97
2.2.17. Barani.....	98
2.2.18. Cepken	99
2.2.19. Elbise	100
2.2.20. Hırka	101
2.2.21. Kepenek	102
2.2.22. Maşlak/Maşlah.....	103
2.2.23. Melbusat.....	104
2.2.24. Sako	105
2.2.25. Setre	106
2.3. Başa Takılanlar.....	108
2.3.1. Başlık	110
2.3.2. Çevre.....	111
2.3.3. Fes.....	114
2.3.4. Kavuk-Kavuk Örtüsü.....	120
2.3.5. Sarık.....	123
2.3.6. Peçe.....	128
2.3.7. Yağlık.....	130
2.3.8. Yemeni.....	132
2.3.9. Yaşmak	137
2.3.10. Kalpak.....	141
2.3.11. Çenber.....	141
2.3.12. Şal	143
2.3.13. Tülbent - Tülbent Örtüsü	145

2.3.14. Yazma	146
2.4. Ayağa Giyilenler	147
2.4.1. Pabuç	147
2.4.2. Mest	149
2.4.3. Nalın	151
2.4.4. Çizme	152
2.4.5. Terlik	154
2.4.6. Çorap	154
2.4.7. Tozluk	155
2.5. Bele Bağlananlar	155
2.5.1. Kuşak	156
2.5.2. Uçkur	159
2.5.3. Kemer	161
2.5.4. Peştamal	163
2.6. İçe Giyilenler	164
2.6.1. Don	165
2.6.2. Gömlek	169
2.6.3. İçlik	171
2.6.4. Dizlik	172
EKLER.....	173
SONUÇ.....	186
KAYNAKÇA	188
ÖZGEÇMİŞ.....	196

KISALTMALAR

b.	: Bin
Bkz./bkz.	: Bakınız
bt.	: Binti
Krş	: Kuruş
MŞS.	: Manisa Şer'yye Sicilleri
No.	: Numara
s.	: Sayfa
trc.	: Tercüme Eden
v.	: Veled
vr.	: Varak

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: 19. Yüzyıl Başlarında Manisa’da Konut Sahipliği	13
Tablo 2: 19. Yüzyıl Ortalarında Manisa’da Konut Sahipliği	13
Tablo 3: 19. Yüzyılın Başlarında Menzilin Toplam Servete Oranı	14
Tablo 4: 19. Yüzyılın Ortalarında Menzilin Toplam Servete Oranı	15
Tablo 5: 19. Yüzyılın Başlarında Evlerin Sayısal ve Kıymet Olarak Toplumsal Gruplara Göre Dağılımı.....	16
Tablo 6: 19. Yüzyılın Ortalarında Evlerin Sayısal ve Kıymet Olarak Toplumsal Gruplara Göre Dağılımı.....	18
Tablo 7: Mehirin Toplam Servete Oranı	21
Tablo 8: 19. Yüzyıl Başlarında Müslüman Kadınların Mehir Miktarı	22
Tablo 9: 19. Yüzyıl Ortaları Mehir Miktarı	22
Tablo 10: 19. Yüzyıl Başlarında Kadınlarda Konut ve Mehir Sahipliği.....	23
Tablo 11: 19. Yüzyıl Başlarında Servet Miktarına Göre Altın Dağılımı	24
Tablo 12: 19. Yüzyıl Ortalarında Servet Miktarına Göre Altın Dağılımı	26
Tablo 13: 19. Yüzyıl Ortalarında Gayrimenkul Dağılımı	28
Tablo 14: 19. Yüzyıl Başlarında Nakdin Toplam Servete Oranı	29
Tablo 15: 19. Yüzyıl Başlarında Müslüman Erkeklerin Nakit Sahipliği	30
Tablo 16: 19. Yüzyıl Başlarında Gayrimüslim Erkeklerin Nakit Sahipliği	31
Tablo 17: 19. Yüzyıl Ortalarında Gayrimüslim Erkeklerin Nakit Sahipliği	32
Tablo 18: 19. Yüzyıl Ortalarında Nakdin Toplam Servete Oranı	33
Tablo 19: 19. Yüzyıl Başlarında Emtianın Toplam Servete Oranı	34
Tablo 20: 19. Yüzyıl Başlarında Hayvan Sahipliğinin Toplam Servete Oranı.....	37
Tablo 21: Yüzyıl Ortalarında Hayvan Sahipliğinin Toplam Servete Oranı.....	38
Tablo 22: 19. Yüzyıl Başlarında Alacakların Toplam Servete Oranı	40
Tablo 23: 19. Yüzyıl Ortalarında Alacakların Toplam Servete Oranı	42
Tablo 24: 19. Yüzyıl Başlarında Müslüman Erkeklerde Cariye Sahipliği.....	44
Tablo 25: 19. Yüzyılın Ortalarında Dükkân Sahipliğinin Toplam Servete Oranı	48
Tablo 26: 19. Yüzyılın Başlarında Gedik Sahipliğinin Toplam Servete Oranı	51
Tablo 27: 19. Yüzyıl Başlarında Servet Unsurlarının Toplumsal Kategorideki Dağılımı.....	53

Tablo 28: 19. Yüzyıl Ortalarında Servet Unsurlarının Toplumsal Kategorideki Dağılımı.....	54
Tablo 29: 19. Yüzyılın Başlarında Alta Giyilen Kıyafetler	57
Tablo 30: 19. Yüzyılın Ortalarında Alta Giyilen Kıyafetler	58
Tablo 31: 19. Yüzyıl Başlarında Üste Giyilen Kıyafetler	61
Tablo 32: 19. Yüzyıl Ortalarında Üste Giyilen Kıyafetler.....	62
Tablo 33: 19. Yüzyıl Başları ve Ortalarında Nimten Sahipliği.....	86
Tablo 34: 19. Yüzyıl Başları ve Ortalarında Üstlük Sahipliği	88
Tablo 35: 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Yağmurluk Sahipliği.....	90
Tablo 36: 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Yelek Sahipliği	92
Tablo 37: 19. Yüzyıl Ortalarında Hırka Sahipliği.....	101
Tablo 38: 19. Yüzyıl Başları ve Ortalarında Melbusat Sahipliği.....	104
Tablo 39: 19. Yüzyıl Başlarında Başa Takılanlar	108
Tablo 40: 19. Yüzyıl Ortalarında Başa Takılanlar	109
Tablo 41: 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Çevre Sahipliği.....	111
Tablo 42: 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Manisa’da Fes Sahipliği.....	118
Tablo 43: 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Manisa’da Sarık Sahipliği.....	126
Tablo 44: 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Peçe Sahipliği	129
Tablo 45: 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Yağlık Sahipliği	131
Tablo 46: 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Yemeni Sahipliği	135
Tablo 47: 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Yaşmak Sahipliği.....	139
Tablo 48: 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Tülbent Sahipliği.....	145
Tablo 49: 19. Yüzyıl Ortalarında Manisa’da Yazma Sahipliği.....	146
Tablo 50: 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Manisa’da Pabuç Sahipliği	148
Tablo 51: 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Mest Sahipliği.....	150
Tablo 52: 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Kuşak Sahipliği.....	157
Tablo 53: 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Uçkur Sahipliği.....	159
Tablo 54: 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Peştamal Sahipliği	163
Tablo 55: 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Don Sahipliği	166
Tablo 56: 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Manisa’da Gömlek Sahipliği	169

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Cepken.....	100
Resim 2: Setire Pantolonlu Kâtip	107
Resim 3: Açık ve Kapalı Yaşmak	138
Resim 4: Başında Yaşmak Olan Feraceli Bir Kadın	140
Resim 5: Meşin Üzerine İşlemeli Mest	151
Resim 6: Kalın Ökçeli Nalın	152
Resim 7: Başında Dalfes, Sırtında Beyaz Bez Gömleği ve Camedanı ve Bel Ağı ve Beyaz Donu ile Kayıkçı Tipi	168

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: Osmanlı’da Kullanılan Fes Çeşitleri.....	117
Fotoğraf 2: Osmanlı’da Kullanılan Kavuk Çeşitleri.....	122
Fotoğraf 3: Baş Kısımında Sarık Olan Mezar Taşı.....	126

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐
Tezin Başlığı : 19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Toplumunda Servet Unsurları ve Giyim Kuşam Kültürü (Manisa Örneği)			
Tezin Yazarı : Yasemin GÜNDOĞDU Danışman : Doç. Dr. Fatih BOZKURT			
Kabul Tarihi : 20/06/2019		Sayfa Sayısı : xi (ön bölüm) + 196 (tez)	
Anabilim Dalı : Tarih		Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi	
İnsanların hayatta kalma mücadeleleri ve tüketme arzusu var olduklarından bu yana devam etmiş ve devam etmektedir. Bu nedenle ki, başlangıçta insanların hayata dair tercihlerini temel ihtiyaçlarını karşılamak adına yaptıkları seçimler doğrultusunda gerçekleştirmişlerdir. Bu tercihler zamanla ihtiyaçtan ziyade yerini lüks kabul edilebilecek tüketim alışkanlıkları ve moda anlayışı çerçevesinde şekillenmiştir. Bu bağlamda,1800-1850 yılları çerçevesinde Manisa’da analiz edilen 141 adet tereke defterinden hareketle Müslüman-gayrimüslim, kadın-erkek arasındaki kıyaslama ile bir yandan devam eden değişmeyen gündelik hayata dair unsurlar, giyim-kuşam ve serveti oluşturan etkenler ile bir yandan da bunlarda meydana gelen değişimler çalışmamızda sorgulanmaya değer alanları ihtiva etmektedir. Araştırmamızın yapı taşı olan tereke defterlerinin zengin içeriği nedeniyle servet analizi ve giyim-kuşam kültürü ile sınırlandırılan bu çalışma sahası özellikle de son yıllarda pek çok sosyal bilimcinin dikkatini çekmektedir. Vefat eden kimselerin geride bıraktığı her türlü menkul ve gayrimenkul unsurların dökümünü içeren tereke defterleri, içerdiği bu unsurlara ek olarak, birçok veri elde edilebilir olduğu bilinmektedir. Ev eşyaları, mutfak araç-gereçleri, kitaplar, gıda, kumaşlar vs. tereke defterlerinin analizi yapılabilecek muhtevası arasında yer almaktadır. Ancak, kapsamı geniş olacağından bu başlıklar çalışmamıza dâhil edilmemiştir. Batılılaşma veya modernleşme kavramlarının şehzadeler şehri Manisa’da, Osmanlı toplumunda kendine ne zaman yer bulduğu sorusu ise, analiz edilen tereke defterlerinden hareketle gelenekselliğin 19. Yüzyılın ortalarına kadar devam ettiği ve bu süreçte yavaş yavaş değişimlerin başladığı yönündedir. Değişimin bir anda gerçekleşmediği ve geleneksellik ile modernliğin bir arada olduğu bir gerçektir.			
Anahtar Kelimeler: Tereke Defterleri, Maddi Kültür, Manisa, Osmanlı.			

Sakarya University
Social Sciences Institute Thesis Summary

Master Degree	☒	PhD	☐
Title of the thesis : The Elements of Wealth and Clothing Culture in Ottoman Society in the First Half of the 19 th Century (The Example of Manisa)			
Author : Yasemin GÜNDOĞDU		Supervisor : Assoc. Prof. Fatih BOZKURT	
Date of Acceptance : 20/06/2019		Number of pages : xi (pre text)+196(main body)	
Department : History		Subfield : History	
People's struggle for survival and desire to consume has continued since they existed and it's still continue. Therefore, people initially made their choices about life in order to meet their basic needs. These preferences have been shaped in the context of consumption habits and fashion which can be considered as luxury rather than necessity over time. In this context, the comparisons and the changes that based on the 141 tereke registers analyzed in Manisa during the 1850s between the Muslim-non-Muslim women and the factors related to the daily life such as the clothing and wealth and the changes that have occurred on them constitute areas for questioning in our study. This study area, which is limited to wealth analysis and clothing-culture culture due to the rich content of tereke books as the building block of our research, has attracted the attention of many social scientists especially in recent years. It is known that many data are available in the tereke books in addition to items which contain theof all kinds of movable property and real estate elements left behind by dead people. Household items, kitchen utensils, books, food, fabrics, etc. are among the content that can be analyzed in the tereke books. When it come to the questions of when the concepts of westernization or modernization were found in Manisa and when westernization or modernization include in Ottoman society, in the sense of analyzed tereke books it was determined that the tradition continued until the middle of the 19th century and the changes started gradually in this process. It is a fact that change does not immediately happen and traditionalism and modernity are coexist.			
Key Words: Tereke Books, Material Culture, Manisa, Ottoman.			

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu toplum yapısı itibari ile çok dinli, çok dilli, çok kültürlü bir devlet özelliği taşımaktadır. Osmanlı toplumu bu özelliğinden dolayı birçok araştırmacının ilgisini çekmiş, konuyla ilgili çeşitli çalışmalar yapılmış, yapılmaya devam etmektedir. Tarihin gördüğü uzun ömürlü büyük devletlerden biri olan Osmanlı Devleti üzerine yürütülen tarihsel incelemeler gün geçtikçe daha da artmaktadır. Özellikle sosyal tarih alanındaki çalışmalar diğer alanlara göre daha fazla rağbet görmeye başlamıştır.

Yüksek lisans tezi kapsamında bir devleti, bir toplumu bütün yönleriyle araştırmak mümkün değildir. Çalışmanın çeşitli boyutlarıyla sınırlandırılması, çerçevesinin belirlenmesi gerekmektedir. Bir tereke çalışması olmasından dolayı, alan olarak gerek toplum tarihi gerek kültür tarihi gerekse ekonomi tarih özelliklerini taşıdığını ifade edebileceğimiz bu çalışmanın da kaçınılmaz olarak belli sınırları söz konusudur. Coğrafi olarak Manisa şehri, dönem olarak 19. Yüzyılın ilk yarısı, konu olarak ise servet unsurları ve giyim-kuşam kültürü bu tezin çerçevesini oluşturmaktadır. Kadınlar başta olmak üzere, Manisa’da yaşamış farklı toplumsal tabakadan kişileri içermesi tezin önemli bir özelliğidir. Bu amaçla, yüzyılın başında ve ortalarında ölmüş, kadı sicillerinde tereke defterleri kayıtlı kişiler arasından seçim yaparken toplumun farklı kesimlerini temsil edecek örneklem grubunun oluşturulmasına gayret edilmiştir.

Manisa’da Müslümanların yanı sıra gayrimüslimlerin de mukim oldukları görülmektedir. Mevcut çalışmalara göre, Manisa’nın demografik yapısına dair bilgilerimiz 15 ve 16. yüzyıl sonrasına aittir. Daha önceki dönemlere ilişkin çalışmaların yetersizliğinden ötürü detaylı bilgilere rastlanılmamıştır. Daha açık bir ifadeyle, beylikler dönemine ait tahrir defterleri gibi birincil kaynakların mevcut olmamasından dolayı gerek şehir merkezinde gerekse köylerde yaşayan Manisalılarının nüfus özelliklerine ilişkin erken tarihli bilgilere ulaşmanın imkânı bulunmamaktadır.¹

Osmanlı şehzadelerinin tecrübe kazanmak için gönderildikleri belli başlı sancaklarından birinin Manisa sancağı olması, Manisa şehrinin durumunu idarî, sosyal ve ekonomik açıdan etkilemiştir. Manisa’da hem Saruhanoğulları hem de XVI. yüzyıla kadarki Osmanlı döneminde Hristiyan nüfus mevcut değildi. 16. yüzyıl boyunca da tek

¹ H. Mustafa Eravcı, *Saruhanogulları ve Osmanlı Klasik Döneminde Manisa’da Yaşayan Kültürel İzleri*, (Manisa: 1999), 75.

gayrimüslim tebaayı Yahudiler oluşturmaktaydı.² Yahudilerin tam olarak ne zamandan beri şehirde yaşadıkları bilinmemekle birlikte, İspanya'dan engizisyon zulmünden kaçarak Osmanlı topraklarına gelen ve yerleşen Yahudilerin yanı sıra Bizans döneminden beri kimi Anadolu şehirlerinde yaşayan Yahudilerin varlıkları bilinmektedir.³

Manisa'da yaşayan Yahudiler çeşitli meslek gruplarında yer almışlardır. Kasaplık ve yünlü bir kumaş olan çuka imalatı Selanik Yahudileri tarafından ifa edilen meslekler arasındaydı.⁴ Yahudilerin gelir kaynakları arasına dâhil edebileceğimiz bir diğer ekonomik faaliyet ise şarap yapımıdır. Ancak, şarap üretimi sadece Yahudiler tarafından benimsenmemiş, Manisa şehrinde ve köylerinde yaşamış olan Rum ve Ermeniler de bu alanda söz sahibi olmuşlardır.⁵

Mevcut çalışmalara göre, yaklaşık yüz yıl Manisa'da yaşamış olan Yahudilerin nüfusu 17. yüzyıldan itibaren azalmaya başlamıştır. Aynı yüzyıl diğer taraftan Manisa'da Ermeni ve Rum yerleşmelerinin başladığı yüzyıldır.⁶

Görüldüğü üzere, Manisa'da erken tarihlerden itibaren Müslümanların yanı sıra gayrimüslim nüfus da var olagelmıştır. Gayrimüslim tebaa Yahudiler başta olmak üzere Ermeniler ve Rumlardan oluşmaktaydı. Nitekim tereke defterlerinin temel kaynak olarak kullanıldığı bu çalışmada Müslümanlarla birlikte Manisalı gayrimüslimlere ait tereke defterleri de örneklem grubu içinde yer almıştır.

Tereke defterleri, Osmanlı kadıları tarafından tutulmuş şer'îyye sicillerinde yer alan belge türlerinden biridir. Mirasın resmî makamlarca (kadılık larca) taksimi söz konusu olduğunda mirasla ilgili işlemler tamamlandıktan sonra ölen kişinin tereke defteri kaleme alınır dı. Tereke sahibi, varisler, mirasa konu olan her türlü menkul ve gayrimenkul mal varlığı ve terekeden yapılan masraflara ilişkin bilgiler tereke defterlerinde yer almaktadır. Tereke kavramı yerine muhalefat tabiri de kullanılmaktadır. Bu çalışmada 19. Yüzyılın ilk yarısında tereke defterleri Manisa

² Feridun Emecen, "Manisa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedileri* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 583-588.

³ Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 62.

⁴ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, 79-86.

⁵ Çağatay Uluçay, *Sancaktan Saraya*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 527.

⁶ Emecen, "Manisa", 27: 583-588.

kadılığınca tutulmuş reaya⁷ kesiminden kişilere ait tereke defterleri kullanılmıştır.⁸ Tereke defterleri dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, tereke sahibinin ve varislerin kimlik bilgilerini içeren terekenin giriş bölümüdür. Bu kısımda ölen kişinin ismi, unvanı, mesleği, mukim olduğu mahalle, varislerin bilgileri ve ölen kişiye yakınlıkları, varislerin özel durumları, metrukata ilişkin kimi bilgiler aktarıldıktan sonra tereke kaydının tutulduğu tarih belirtilir. İkinci bölüm ise, terekenin envanter kısmıdır. Ölen kişinin sahip olduğu mirasa konu olan özel mülk niteliğindeki her türlü mal ve eşyaların ayrıntılı dökümünü içerir ki bu özelliğinden dolayı tereke defterinin en uzun bölümüdür. Gayrimenkullerin yanı sıra ticarî emtia, alacakları, mücevheratı, silahları, kitapları, mevcut nukudu ve özel eşyaları ayrıntılı şekilde kaydedilirdi. Özellikle tereke sahibinin öldüğünde sahip olduğu kıyafetleri, ev eşyaları, mutfak araç-gereçleri terekenin uzunluğunu yahut kısalığını doğrudan belirleyen en başta gelen mallardır. Bu döküm listesinin içeriği/zenginliği kişiden kişiye, sahip oldukları toplumsal statüye, ekonomik güce ve bireysel zevklere göre değişmektedir. Envanter kısmındaki eşyaların niteliği, kullanılmışlık derecesi, rengi, deseni, işçilik faaliyetleri ve adetlerine ek olarak fiyatları da belirtilmektedir. Üçüncü bölüm ise, terekeden yapılan harcamaları içermekte olup, bu harcamalar ölen kişinin varsa borçları ve vasiyetinin yanı sıra, mahkeme masrafları (resm-i kısmet ve diğer mahkeme harçları) ile defin giderlerini içerirdi. Dördüncü ve son bölüm, tereke toplamından yapılan masraflar düşüldükten sonra kalan meblağın miras hukukuna göre mirasçılar arasında taksimini içerirdi.⁹ Belirtmek gerekir ki bilâ-vâris ölen tereke sahipleri de bulunurdu. Bu durumda vefat eden kişinin bütün mirası devlet hazinesine yani beytûlmâla kalmaktadır.¹⁰

Osmanlı maddi kültürünün önemli birincil kaynaklarından olan tereke defterleri, Osmanlı toplum hayatının, gündelik yaşamının incelenmesinde başvuru kaynaklarıdır.

⁷ Tereke defterlerinin layıkıyla tutulmasında görev alan, kadının mirasla ilgili hususlarda yardımcısı konumundaki kassâmlar, mirasla ilgili davaların görülmesi, tereke defterlerinin kaleme alınması ve varislere mirastan hisselerinin taksiminde rol almaktaydılar. Kassâmlar askerî ve beledî kassamlar olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydı. Askerî kassâmlar yönetici zümreye mensup kişilerin miraslarını kazasker adına taksim etmekle görevli iken beledî kassâmlar ise, reâyanın miraslarına vilayet ve sancak kadıları adına bakmaktaydılar. Bkz. Said Öztürk, “Kassam” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24:579-582.

⁸ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmail hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, (Ankara: Tarih Kurumu Basımevi, 1965).

⁹ Tereke defterlerinin diplomatik özellikleri ve dönemsel değişimler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Fatih Bozkurt, *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)*, (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011) 39 vd.

¹⁰ Bilâ-vâris vefat edenlerin terekeleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Arif Bilgin-Fatih Bozkurt, “Bir Mali Gelir Kaynağı Olarak Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytûlmal Mukataaları”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20 (Aralık 2010): 1-31.

arasında müstesna bir yere sahiptir. İnsanoğlunun dünyada var oluşundan itibaren zorunlu ihtiyaçlarının yanı sıra geleneklerin, modanın, ait olduğu toplumsal çevrenin, kişisel zevklerin de ürünü olan maddi kültür araçlarını incelemenin farklı yöntem ve kaynaklarla gerçekleştirilmesi mümkündür. Örneğin, arkeologlar kazılardan elde ettikleri maddi kalıntılar-objeler üzerinden çalışmalarını yürütürken tarihçiler ağırlıklı olarak bu araçlardan bahseden yazılı kayıtlara başvururlar. Tarihsel açıdan Osmanlı toplumunun maddi kültürüne, gündelik yaşamına yönelen araştırmacılar için tereke defterleri içerdiği zengin eşya listesi ile geçmişte kalmış insanların hayatlarına dokunabilme, evlerine girebilme, sofralarına oturabilme ve yaşadığı dünyayı hayal edebilme fırsatını sağlamaktadır.

Tarihçilerin yanı sıra farklı disiplinlerden –sosyoloji, arkeoloji¹¹, antropoloji- araştırmacıların da rağbet ettiği tereke defterlerinin önemine ilk varanlar iktisat tarihçileri olmuştur. Tereke defterlerini Osmanlı toplumunun tarihsel, iktisadî ve içtimai açıdan önemli-yeni bir kaynağı olarak ele alan, İnalçık'ın makalesi¹² bu alandaki ilk çalışma özelliğindedir. Barkan'ın Edirne Askeri Kassamı'na ait tereke defterleri üzerine yaptığı son derece kapsamlı inceleme ise, kelimenin tam anlamıyla tereke çalışmaları için öncü çalışma hüviyetindedir.¹³ Barkan'ın açtığı yoldan ilerleyen Hüseyin Özdeğer'in Bursa şehri terekeleri incelemesi de bir iktisat tarihi çalışmasıdır.¹⁴ Aynı şehre ait farklı bir çalışma, tereke defterlerinden hareketle kadın odaklı bir inceleme yapan Suraiya Faroqhi'ye aittir..¹⁵ Said Öztürk ise, İstanbul askerî kassâmına ait 17. yüzyıl tereke defterlerini incelemiştir.¹⁶

Yukarıda bahsi geçen, tereke çalışmaları alanında erken tarihli yayınlardan sonra özellikle son 15-20 yılda çok sayıda makale, tez, kitap kaleme alındı. Servet, maddi

¹¹ Özlem Oral Patacı, “Osmanlı Tereke Kayıtlarının Sanat Tarihi Açısından Önemine Yönelik Bazı Değerlendirmeler”. OTAM 40 (2016): 327-354

¹² Halil İnalçık, “15. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Tarihi Kaynakları” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1-4 (Ağustos 2015): 51.

¹³ Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri 1545-1659” *Belgeler* 3/5-6 (1966): 1-479.

¹⁴ Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri* (İstanbul: Bayrak Matbaacılık, 1988).

¹⁵ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, çev. Gül Çağalı Güven, Özgür Türesay, 4. Baskı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018).

¹⁶ Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo Ekonomik Tahlil)* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995).

kültür, toplumsal yapı, aile, moda, kimlik vb. temalı olarak tasnif edilebilecek tereke çalışmaları görece zengin bir literatür meydana getirdi.¹⁷

Erken modern dönemde Bursa şehrine odaklanan, başta hamam kültürü olmak üzere gündelik hayatta kullanılan eşya ve objelerden hareketle kapsamlı bir maddi kültür incelemesi yapan Eminegül Karababa'nın çalışması da alana katkı yapan eserlerden biridir.¹⁹ Tereke çalışması kategorisinde olmamakla beraber, Osmanlı dönemi kadın kıyafetlerini ele alan Sevgi Gürtuna, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan süreçte kadınların kullandıkları kıyafetleri Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan kadın kıyafetlerinin görselleriyle desteklemiştir.²⁰ Bu kapsamdaki bir diğer çalışma ise Fatih Bozkurt'a aittir. Bozkurt, hem tereke defterlerinin diplomatiğine, kaynak değerine, mirasla ilgili kurumsal yapıya odaklanmış hem de ev eşyaları ve mutfak araç-gereçleri çerçevesinde Osmanlı maddi kültüründeki sürekliliği ve değişimi İstanbul örneğinde ele almıştır.²¹

¹⁷ Fatma Müge Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme* çev. İbrahim Yıldız, (Ankara: Ayraç Yayınevi, 1999); Tülay Artan, *Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış: Orta Halliliğin Aynası, 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, ed. Tülay Artan, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 49-64. ; Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri: Selanik*, çev. Işık Ergüden, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001); Cahit Telci, "Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsadere Süreci" *Tarih İncelemeleri Dergisi* 12/2 (Aralık 2007): 145-166. Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı" *Belleten* 211/LIV (1990): 945-961. Yavuz Cezar, "Bir Ayanın Muhallefatı, Havza ve Köprü Kazaları Ayanı Kör İsmail Oğlu Hüseyin" *Belleten* 161/XLI (1977): 41-78. Boğaç Ergene-Ali Berker "Inheritance and Intergenerational Wealth Transmission in Eighteenth Century Kastamonu: Observations from Eighteenth Century Kastamonu" *European Review of Economic History* 2/XV (2011): 255-276. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla* 4. Baskı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002). Nurullah Abalı *Geleneksellik ve Modernizm Arasında Kılık Kıyafet* (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2009). Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken, Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, 6. Baskı (İstanbul: Metis Yayınları, 2017): 73-122. Christoph K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti Olarak Tüketim Kalıpları: 18. Yüzyıl Osmanlı Meta Evreninden Örnek vakalar" *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* 8(2009): 7-47. Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık: Gündelik Hayatın Yapıları*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, (İstanbul: Gece Yayınları, 1993), 231-290. Donald Quatert, "Clothing Laws, State, and Society in the Ottoman Empire, 1720-1829", *International Journal of Middle East Studies*, 29/3, (Ağustos 1997): 403-425. Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, trc. Hamit Çalışkan, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007).

¹⁹ Eminegül Karababa, *Origins of a Consumer Culture in an Early Modern Context: Ottoman Bursa* (Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2006).

²⁰ Sevgi Gürtuna, *Osmanlı Kadın Giysisi*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1997).

²¹ Bozkurt, *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)*.

Kadın odaklı tereke çalışmalardan biri de Osmanlı kadının gündelik hayatı, ekonomik gücü, hukuki haklarına değinen Esra Baş'ın 18. Yüzyıl İstanbul'u üzerine yaptığı çalışmadır.²²

Tereke defterlerinin zengin muhtevasıyla birlikte tarihçilerin yanı sıra farklı disiplinlerden gelen sosyal bilimcilerin artan ilgisiyle hem nitelik hem de nicelik olarak gelişmeye devam eden tereke çalışmalarında yöntem, yaklaşım ve konu olarak yeni çalışmalara ihtiyaç vardır. Mevcut birçok çalışma olmasına ve bunların sayısının artmaya devam etmesine rağmen hala bu alanda doldurulması gereken boşluklar bulunmaktadır.

Araştırmanın Konusu

Tereke defterlerinden elde edilebilecek bilgilerin çeşitliliği nedeniyle araştırmada zaman ve mekân yönünden daraltma yoluna gidilmiştir. Bu sınırlandırma ilk olarak şehzadeler şehri olan Manisa şehri tercih edilerek yapılmıştır. Bu seçimin nedenleri olarak, Manisa'nın görece orta büyüklükte bir Osmanlı şehri özelliği taşıması, klasik dönemde şehzade sancağı olmasının tarihsel-mimarî-kültürel kimliğine katkı yapması ve Müslümanlarla birlikte gayrimüslim Osmanlıların da şehirdeki varlığı olarak sıralanabilir. Özellikle farklı dinî kimliklere sahip toplumsal grupların varlığı karşılaştırma yapmak için uygun bulunmuştur. İkinci sınırlandırma ise, belli bir zaman aralığı oluşturmakla elde edilmiştir. İncelenen dönem Osmanlı toplumsal değişiminin ele alınabileceği 19. Yüzyılın ilk yarısını (1800-1850) kapsamaktadır. Üçüncü ve son sınırlandırma ise tematik olmuştur; tereke defterleri diğer mal ve eşya gruplarıyla birlikte çok sayıda ve çeşitte maddi kültür araçlarını da içermekte olup bu tezde bütün olarak Manisalılarının maddi kültürleri ele alınmamış, bu bakımdan kıyafetlerle sınırlandırılmıştır

Tezin birinci bölümünde “19. Yüzyılın İlk Yarısında Manisalılarının Zenginlik Durumu ve Servet Yapıları” ana başlığı altında, Manisalılarının sahip oldukları evler başta olmak üzere gayrimenkulleri, Müslüman kadınların mehirleri, sahip olunan altın ve mücevheratı, nakit paraları, ticarî emtiaları, hayvanları, alacakları, köleleri, hisseleri, dükkân ve gedikleri gibi servet kaynakları ele alınmıştır. Bu amaçla oluşturulan tablolara yer verilmiştir.

²² Esra Baş, *Arşiv Belgelerinden Hareketle XVIII. Y.Y. Osmanlı Toplum Hayatında Kadın*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.)

İkinci bölüm, tezin daha hacimli kısmıdır. Gündelik hayatı, toplumsal hayatta değişim yahut sürekliliği görebileceğimiz bu bölüm “19. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa’da Giyim Kuşam Kültürü” başlığı taşımaktadır. Örneklem grubunu oluşturan tereke defterlerinde kayıtlı her bir kıyafetin hazırlanan veri tabanına aktarılmasıyla elde edilen sayısal verilere dayanan bu bölümde, kıyafetler alta giyilenler, üste giyilenler, bele bağlananlar, ayağa giyilenler, başa takılanlar ve içe giyilenler olmak üzere altı kategoride değerlendirilmiştir. Her iki bölümde de 19. yüzyılın başları ve ortaları mukayese edilerek toplumsal grupların benzeyen ve farklılaşan yönleri ile toplumsal değişimin varlığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Önemi

Maddi kültür çalışmaları geliştirmekte olan bir alan olup Osmanlı toplum tarihinin anlaşılmasına katkı sağlayacak mahiyeti haizdir. Tereke defterleri içerdiği zengin veriler sayesinde Osmanlı maddi kültür incelemelerinde ilk akla gelen birincil kaynaklardandır. Kişilerin mensubu oldukları toplumsal çevre, gündelik hayatları, eğlence anlayışları, sahip oldukları özel eşyalar, içinde yaşadıkları evler ve evlerin mefruşatı, sofra araç gereçleri, takıları, kitapları vb. onları eşya evrenini oluşturmaktadır. Tereke defterleri kişilerin ve toplumsal grupların zorunluluk veya tercihen oluşturdukları eşya evrenlerinin anlaşılmasına kaynaklık etmektedir. Bu noktada başvurabildiğimiz, maddi kültürdeki devamlılığı ve değişimi farklı bakış açılarından değerlendirebildiğimiz için tereke defterleri Osmanlı araştırmalarında önemli bir kaynak koleksiyonudur.

Araştırmanın Amacı

Bu tez çalışması, Osmanlı toplumunda servetin hangi kalemlerden oluştuğunu, maddi kültürün önemli bir alanı olan giyim-kuşam kültürünün muhtevasını, farklı toplumsal çevrelerin gerek servet gerekse kıyafet tercihleri bakımından benzerlik ve farklılıkların olup olmadığını Manisa örneğinde inceleyerek bu alandaki çalışmalara naçizane bir katkı yapmayı hedeflemektedir. Osmanlı dünyası, bize bıraktığı kültürel mirasın çeşitliliği ile her zaman çalışılmayı ve bu alandaki literatürün zenginleşmesini hak eden bir dünyadır. Biz bu çalışmada, Manisa şehrinin 19. Yüzyılda giyim kuşam kültürü özelinde maddi birikimini ve sahip oldukları servetin niteliğini ortaya koymayı hedefledik.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, kaynakçada da görüleceği üzere, çalışmanın temel yapı taşıını oluşturan Manisa Şer'iyye Sicilleri'nde kayıtlı 19. yüzyılın ilk yarısına farklı toplumsal çevrelerden gelen 141 kişinin defterlerinden elde edilen verilerle oluşturulmuş veri tabanına ve bu verilerin analizine dayanmaktadır. Tereke listelerindeki ayrıntılı bilgiler hazırlanan Excel dosyalarına işlenmiştir; burada ifade edilmelidir ki tereke defterlerinin envanter kısmındaki bütün bilgilerin tek tek, her bir ögenin ait olduğu bölüme girilerek ham veri grubunun oluşturulması fazlasıyla zaman, emek ve dikkat gerektiren bir çalışma olmuştur. Oluşturulan veri tabanından hareketle çeşitli tablo ve grafikler elde edilmiştir. Böylelikle her bir kıyafet çeşidini içeren tereke sayısı, örneklem grubunda ilgili kıyafetin toplam sayısı, yüzdelik dağılım, ortalama değerler gibi sayısal analizler yapılmıştır. Hazırlanan tablo ve grafikler tezin ilgili kısımlarında değerlendirilmiştir.

Ayrıca, konu ile ilgili literatür taraması yapılarak, konunun zenginliği artırılmıştır. Çalışma, görsellerle, grafik ve tablolarla da desteklenerek daha somut izlenimler elde edilmesi hedeflenmiştir.

Tereke defterlerini ve bu defterlere bağlı olarak elde edilen verilerden hareketle 19. yüzyılda Manisa şehrinin maddi kültürünü inceleyen bu çalışmada, cinsiyet ve dini kimlikler dikkate alınarak örneklem grubu oluşturulmuştur. Mahkeme tarafından tutulmuş olan tereke defterleri, Manisa'nın sosyo-kültürel hayatını, ekonomik durumunu elli yıllık süreçte (1800-1850) incelemek için, Manisa şer'iyye sicillerine başvurulduğunda çok sayıda tereke defterinin mevcut olduğu görülür. Ancak binlerle ifade edilebilecek sayıdaki tereke defterlerinin tamamını bir yüksek lisans tezinde kullanmak mümkün değildir. Bu nedenle, tezde kullanılacak terekelerin seçimi yapılırken, Manisa toplumunun farklı kesimlerini temsil edebilecek kişilere ait terekeler yer verilmesine özen gösterilmiştir. Ayrıca envanter kısmı araştırma için fayda sağlayacak nitelikte verileri içerdiği öngörülen terekelere ağırlık verilmiştir.

Araştırmamızın mekânsal çerçevesini oluşturan Manisa şehri için örneklem grubu şehirde yaşayan Müslümanları, gayrimüslimleri, kadınları ve erkekleri esas alarak, bu toplumsal kategorileri yansıtacak şekilde oluşturulmuştur. Böylece, 19. yüzyılda Manisa'da yaşamış farklı toplumsal gruplar arasında servet durumları ve maddi kültür araçları bağlamında benzerliklerin yahut farklılıkların sorgulaması mümkün olmuştur. Diğer taraftan, envanter kısmından elde ettiğimiz bilgiler sayesinde, bu maddi kültür

unsurlarının elli yıllık süreç kapsamında uğradığı değişimleri görmek çalışmamızı nitelikli kılmıştır.

Manisa'nın maddi kültürünü, tüketim kalıplarını, servet unsurlarını ve giyim kuşam kültürüne dair verilerin çıkarılmasını ve analizini amaçlayan bu çalışma, örneklem grubunun seçiminde nitelikli bilgiler elde edebileceğimiz sayıda ve evsafa tereke defterlerine sahip olmuştur.

Toplumu oluşturan bireylerin cinsiyet özellikleri ve dinî kimlikleri sosyal yapının önemli parçalarındandır. Cinsiyet kavramı bağlamında kadın-erkek ve dini kimlik olarak da Müslim-gayrimüslim kategorileri çalışmanın temel yapı taşlarındandır. Ancak, Manisalı gayrimüslimlere ait tereke defterleri Müslümanlarınkine nazaran gerek nicelik gerekse nitelik bakımından zayıftırlar. Bundan ötürü yüzyılın başlarında 15 adet gayrimüslim tereke defteri kullanılmıştır. Kullanılan bu tereke defterlerinin 9 tanesi erkeklere 6 tanesi ise kadınlara aittir. Fakat ilgili tarihlerde kadı mahkemesinde tereke defterleri tutulmuş Manisalı gayrimüslimlerin toplam sayısı bunlardan ibaret olmadığı da belirtilmelidir.

Müslümanların gayrimüslimlere nispeten daha fazla sayıda ve daha hacimli tereke defterlerine sahip olduklarını tespit edebilmekteyiz. Yüzyılın başlarında Müslüman sınıfa dair daha fazla tereke defteri kullanılmıştır. Kullanılan bu defterlerin, 31 tanesi Müslüman erkeklere ve 42 tanesi ise Müslüman kadınlara olmak üzere toplam 73 adettir. Görülüşü üzere, yüzyılın başlarında en fazla örneklem grubuna sahip olan sınıfı Müslüman kadınlar oluşturmaktadır. Belirtmek gerekir ki seçilen toplumsal kategorilere ait tereke defterlerinin sayılarının belirlenmesindeki önemli iki etken kadınların ve Müslüman kesimin görece merkezde olduğu bir çalışma planıdır. Erkeklerin ve gayrimüslimlerin yer alması, başka amaçların yanı sıra karşılaştırma yapmayı ve toplumsal kategorilerin özgünlüğünü yahut benzerliğini sınamamıza imkân vermelerinden dolayıdır.

Bireylerin sahip oldukları eşyalar ve bu eşyalardaki değişimler yahut dönemsel farka bağlı olarak maddi kültür unsurlarında meydana gelen artışlar veya azalışlar, kişilerin servet bileşenleriyle de bağlantısı bulunmaktadır. Dolayısıyla, servet unsurları, adetleri, değerleri kişilerin hayatını şekillendiren önemli etkenlerdendir. Bu nedenle servet unsurlarının sorgulamasının yapılması ve bu sorgulamaya dair elde edilen somut veriler çalışmamızın amacını daha önemli hale getirmiştir.

Yaşanan değişimleri görmek adına yeterli görülebilecek elli yıllık süreç, bize bu değişimleri görmek adına bazı veriler sunmuştur. Elde edilen bu veriler ışığında, çalışmamıza dâhil olan modernleşme veya batılılaşma kavramlarının kendine yüzyılın ortalarında yer bulduğunu tespit edilen maddi kültür öğelerinden anlamaktayız. Yüzyılın başlarında ve ortalarında yaşanan farklılıkları toplumsal kategori ile anlaşılır kılmak araştırmamıza önem kazandırmıştır.

Yüzyılın başlarında olduğu gibi yüzyılın ortalarında da gayrimüslim tebaaya ait olan tereke defterlerinin sayısında görece azlık söz konusudur. Yüzyılın ortalarında 18 adet gayrimüslim tereke defteri örneklem grubuna dahil edilirken buna karşılık 35 adet Müslüman tereke defteri yer almıştır. Gayrimüslim terekelerinin 10 tanesi erkeklere 8 tanesi ise kadınlara aittir. Müslümanlar arasında ise tereke defterlerinin 20 adedi kadınlara 15 adedi erkeklere aittir.

BÖLÜM 1: 19. YÜZYILIN İLK YARISINDA MANİSALILARIN ZENGİNLİK DURUMU VE SERVET YAPILARI

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılı içinde barındırdığı toplumsal, askerî, idarî ve ekonomik değişim ve dönüşümler ile araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Bu bakımdan, Osmanlı toplumunun sosyal hayatına, bu alanda yaşanan değişimlere de araştırmacıların ilgisi söz konusudur. 19. yüzyıl Osmanlı toplumunun yaşam tarzı, gündelik hayatı, maddî kültürünün incelenmesinde tereke defterleri başvuru kaynakları arasında özel bir yere sahiptir. Ölen kişilerin geride bıraktığı eşyalardan hareketle, farklı toplumsal kesimlerin benzer yahut ayrışan yaşam tarzlarını, geleneğin ne düzeyde varlığını devam ettirdiğini, değişimin hangi toplumsal çevrelerde başladığını, yaşanan değişim ve dönüşümlerin kronolojisini tespit etme imkânımız olmaktadır. Tereke defterleri yukarıda bahsi geçen konulara ek olarak kişilerin ekonomik gücünü de ortaya koymaktadır. Şahısların vefat ettiklerinde sahip oldukları mal varlığının durumunu, mirası oluşturan gelir/servet kaynaklarının neler olduğunu ayrıntılı şekilde göstermesi tereke defterlerinin Osmanlı toplumunda servet/zenginlik temalı çalışmalarda da sıklıkla kullanımını sağlamıştır. Bu kayıtlar, bizlere incelenen dönemdeki insanların ekonomik eğilimleri, yatırım alanları, birikimleri hakkında bilgi vermesi bakımından önem arz etmektedir. Tereke defterleri şahsi tercihleri²³ ortaya koyduğu gibi aynı zamanda dönemin sosyal hayatı, ekonomisi, tüketim alışkanlıkları vs. hakkında da yorumlar yapılmasını mümkün kılmaktadır.²⁴

1.1. Manisa Evleri \ Manisa Barınma Kültürü

Barınma, tüm zamanlarda zaruri olan ve önemini koruyan toplumsal bir ihtiyaç olmuştur. Nitekim insanlar bu ihtiyaçlarını karşılamak için tarihsel süreç içerisinde çeşitli tiplerde barınma çözümleri ortaya koymuşlardır. Göçebe hayat yaşayan insanlar bu ihtiyaçlarını çadırlarla gidermişlerdir. Yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte çadırların yerini evler almıştır.

İncelenen dönemin (1800-1850) tereke kayıtlarından Manisalıların sahip oldukları evlere ilişkin çeşitli bilgiler elde edilebiliyor. Ölen kişilerin konut sahibi olup olmadığının tespiti en başta bu kayıtlardan hareketle yapılabilmektedir. Tereke sahibinin

²³ Gülser Oğuz, "Tereke Kaydından Hareketle Bir Osmanlı Vezirinin 18. Yüzyıl Başlarındaki Yaşam Tarzı: Amcazade Hüseyin Paşa". *Milli Folklor* 88 (2010): 91-100.

²⁴ Özlem Başarır, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Taşrasında Statü-Servet İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *History Studies*, 3/3, (2011).

konut ve diğer gayrimenkullerinin varlığı durumunda bunların liste dışı kalması mümkün değildir. Miras dokümanları bu bağlamda kişilerin sahip olduğu gayrimenkuller için tartışmasız en güvenilir resmî kanıtlardır. Tereke defterlerinde en sık karşılaşılan gayrimenkul türü konutlardır. Gerek tereke defterlerinde gerekse kadı sicillerindeki diğer kayıtlarda evler için yaygın şekilde “menzil” tabirinin kullanıldığı belirtilmelidir. Ölen kişinin bıraktığı miras içinde önemli bir kıymete sahip menzillerin kaydediliş tarzında yüzyılın başı ile ortaları arasında bir farklılık olduğu belirtilmelidir. Muhtevasında ciddi bir değişikliğe işaret etmese de farklılık dikkat çekmektedir. 19. Yüzyılın başlarına ait tereke defterlerinde, eğer müteveffanın menzili mevcutsa bu gayrimenkule ilişkin kaydın terekenin envanter kısmının başında yer alması yerleşik bir uygulamaydı. Ancak yüzyılın ortalarına doğru menzil kayıtları terekenin envanter bölümünün sonlarında yer alacaktır.

Evler hakkında tereke defterlerinde sıkça rastlanan “menzil der mahalle-yi mezbûre” kavramı vefat eden kişinin oturduğu mahallede bir evi olduğuna işaret etmektedir. Menzil genellikle terekenin önemli meblağını oluşturmaktaydı. Bu nedenle orta halli bir Manisalınnın en azından bir menzile sahip olması gerektiği sonucunu çıkarabiliriz. Bazı tereke kayıtlarında sahip olunan konut sayının biri aştığı görülmüştür. Bu kişileri de görece zengin, en azından ortalamanın üzerinde zenginliğe sahip bireyler olarak ifade edebiliriz. Tereke kayıtlarında menzile ait elde edebildiğimiz kesin bilgileri ise menzilin olup olmadığı, değerinin ne kadar olduğu ve kaç adet olduğu şeklinde sıralayabiliriz.

Daha önce de zikredildiği gibi Manisa tereke defterlerinde evler hakkında bilgi oldukça sınırlıdır. Sınırlı olan alan evlerin dış kısmına, daha doğru bir ifadeyle mimarî yapı olarak evin kendisine ait olan kısmına ilişkindir. Evlerin inşasında kullanılan yapı malzemeleri, kaç katlı olduğu, genişliği veya büyüklüğü hakkında bilgiler tereke kayıtlarında mevcut değildir. Ancak terekelerde çokça yer alan kayıtların evlere ilişkin olan kısmı, evlerin mefruşatı-döşemesine dairdir. Evlerin içinde kullanılan zemin döşemeleri, ev eşyaları, yatma ve oturmada kullanılan eşyalar vs. hakkında teferruatlı bilgiler terekelerde yer almaktadır.

Bu konuda tereke kayıtlarının içeriğinin zengin olduğunu söyleyebiliriz. Verilen bilgiler sayesinde mevcut dönemdeki insanların ne tür bir yaşama sahip olduğu, hangi eşyaları ne amaçla kullandıkları, zamanla bu eşyaların kullanımının arttığı veya azaldığı veya nasıl bir değişime uğradığı hakkında fikre sahip olabiliriz.

“Nısf-ı menzil” tabiri ise, kelime anlamı olarak evin yarısı (hisse) demektir. Müteveffanın evin yarı hissesine sahip olduğu durumlarda kullanılan bir ifadedir. Hissenin diğer yarısına kimin sahip olduğu hakkında herhangi bir bilgiye tereke defterlerinde yer verilmemektedir.

Tablo:1. 19. Yüzyılın Başlarında Manisa’da Konut Sahipliği

Toplumsal Kategori	Oran (%)
Müslüman Erkekler	% 88
Müslüman Kadınlar	% 56
Gayrimüslim Erkekler	% 44
Gayrimüslim Kadınlar	% 33
Ortalama	% 55,25

19. yüzyılın ilk döneminde Müslüman erkeklerin diğer toplumsal gruplara nazaran daha yüksek oranda eve sahip oldukları görülmektedir. İncelenen otuz bir örneklemden yirmi altısının tereke kaydında en az bir evi bulunmaktaydı. Gayrimüslim erkeklerde ise ortalama ev sahipliği oranının Müslüman erkeklere oranla yarıya düştüğünü tespit edebiliyoruz. . Ele alınan on örneklemden altısının ev sahibi olduğu ortaya çıkmaktadır. Aynı yüzyılın ilk döneminde Müslüman kadınların eve sahip olma oranı %56 ile azımsanmayacak bir derecededir. Gayrimüslim kadınlardan incelenen yedi kişinin ikisinin evi olduğu tespit edilmekle birlikte, gayrimüslim kadınların eve sahip olma oranı (%33) Müslüman kadınlara oranla daha düşük bir oranı ifade etmektedir. Genel olarak bakıldığında ise ortalama ev sahipliği %55,25 düzeyindedir.

Tablo:2. 19. Yüzyılın Ortalarında Manisa’da Konut Sahipliği

Toplumsal Kategori	Oran (%)
Müslüman Erkekler	% 60
Müslüman Kadınlar	% 40
Gayrimüslim Erkekler	% 40
Gayrimüslim Kadınlar	% 25
Ortalama	% 41

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, bizim örneklem grubumuza göre, Müslüman erkeklerin ortalama eve sahip olma oranının yüzyıl başına göre düşüş gösterdiği

görülmektedir. Aynı azalma daha az oranla da olsa gayrimüslim erkeklerde de açığa çıkmaktadır. Müslüman kadınların yüzyılın ilk yarısında ev sahibi olma oranı %56 iken yüzyılın ikinci yarısında bu oran %40'a gerilemiştir. Benzer bir azalma gayrimüslim kadınlarda da yaşanmıştır. İlk dönemde gayrimüslim kadınların ev sahibi olma oranı %33 iken ikinci dönemde %25'e düşmüştür. Ancak şunu belirtmek gerekir ki 19. yüzyılın ilk yarısında Müslüman erkeklerle Müslüman kadınların ev sahibi olma oranı arasında %36'lık bir fark ortaya çıksa da yüzyılın ikinci yarısında bu fark yarı yarıya azalmıştır. Genel olarak bakıldığında ortalama ev sahipliği %41 oranındadır. Bu dönemde yüzyılın ilk dönemine oranla konut sahipliğinde yaklaşık %15 oranında azalış dikkat çekmektedir. Eve sahip olmak hem Müslümanlarda hem gayrimüslimlerde hem erkeklerde hem de kadınlarda düzeyleri farklı da olsa gözlemlenen bir durumdur.

Tablo:3. 19. Yüzyılın Başlarında Menzillerin Toplam Servete Oranı

Toplumsal Kategori	Oran (Yüzde)
Müslüman Erkekler	35,19%
Müslüman Kadınlar	18,23%
Gayrimüslim Erkekler	46,09%
Gayrimüslim Kadınlar	19,18%
Ortalama	29,67%

19. Yüzyılın başlarında Müslim-gayrimüslim kadın ve erkeklerin eve sahip olma oranlarının yanı sıra aynı toplumsal kategorinin sahip oldukları menzillerinin toplam servetlerine olan oranı incelendi. Ancak bu servet incelemesi yapılırken dikkate alınan bazı hususlar vardır. Bu hususlar ise servet analizi yapılırken servetin envanter kısmının tamamını değil belli unsurları içermesiydi. Analize dâhil olan unsurlar ev, mehir, gayrimenkul, nakit, ticari emtia, tarımsal emtia, hayvanat, alacaklar, altın, cariye, hisse, dükkân ve gedikten oluşmaktadır. Dolayısıyla bazı unsurlar bu bakımdan devre dışı kalmıştır. Devre dışı kalan bu unsurlar ise giyim, ev eşyası, mutfak araçları, kumaşlar, kitaplar, gıda, silah, süs eşyaları ve diğer eşyalardan oluşmaktadır. Bu unsurların servet analizine dâhil edilmeyişinin sebebi, bu unsurların sıklıkla terekelerde eşya öbeği halinde kaydedilmiş olmasıdır. Dolayısıyla fiyat tespiti yapmak mümkün olmamıştır. Bu nedenle servet analizinde fiyat ve adet bakımından tespiti uygun olan unsurlar incelenmiştir.

Yukarıdaki tabloda (Tablo 3) 19. yüzyılın başlarında menzillerin toplam servete oranı dikkate alınmıştır. Müslüman kadınların sahip oldukları menzillerin toplam servete oranı %18,23'tür. Bu oran toplumsal kategori içinde en düşük olandır. Müslüman kadınlardan sonra %19,18 ile gayrimüslim kadınlar gelmektedir. Müslüman erkekler bu dönemdeki kadınlara oranla %35,19 ile nispeten daha iyi yüzdeliğe sahip oldukları görülmektedir. Dönemin en yüksek oranına sahip olan kategorinin ise %46,09 ile gayrimüslim erkeklere ait olduğunu söyleyebiliriz. Genel olarak ifade edecek olursak sahip olunan evlerin toplam servete oranları toplumsal kategori bakımından çeşitlilik göstermiştir. Bu dönemde sahip olunan konutların değerinin toplam servete oranının %29,67 olduğu tespit edilmiştir.

Tablo:4. 19. Yüzyılın Ortalarında Menzillerin Toplam Servete Oranı

Toplumsal Kategori	Oran (Yüzde)
Müslüman Erkekler	16,23%
Müslüman Kadınlar	17,83%
Gayrimüslim Erkekler	9,66%
Gayrimüslim Kadınlar	43,05%
Ortalama	21,69%

19. yüzyılın başlarında menzilin toplam servete oranı incelendiğinde en düşük oran %18,23 ile Müslüman kadınlara aitti. Ancak Tablo 4'ü inceleyecek olursak aynı yüzyılın ortalarına bakıldığında en düşük oranın %9,66 ile gayrimüslim erkeklere ait olduğu görülmektedir. Nitekim belirtmekte fayda var ki yüzyılın başlarında Müslüman kadınların konutlarının toplam servete oranı bu dönemde çok az da olsa (0,4) düşüş yaşamıştır. Diğer taraftan bu dönemde en düşük orana sahip olan gayrimüslim erkeklerde %36,43 oranında çok ciddi sayılabilecek bir azalma meydana gelmiştir. Yüzyılın başlarında menzilin toplam servete oranında en büyük yüzdeliğe sahip olan gayrimüslim erkeler bu dönemde yüzdeliğin en küçük kısmına sahiptirler.

Bu dönemde düşüş yaşayan bir diğer toplumsal sınıfı ise Müslüman erkekler oluşturmaktadır. Yüzyılın başlarında %35,19 oranına sahip olan erkeklerin bu dönemde %16,23'e gerilediği görülmektedir. Buradaki azalma oranı ise %18,96'dır. Bu dönemde tek artış yaşanan durum ise gayrimüslim kadınlardadır. Yüzyılın başlarında %19,18 ile

üçüncü sırada yer alan gayrimüslim kadınlar bu dönemde %43,05 gibi bir oranlar birinci sırada yer almaktadırlar, %23,87 oranında bir artış yaşanmıştır.

Yüzyılın başlarında olduğu gibi bu dönemde de menzillerin toplam servete oranının dağılımında çeşitlilik mevcuttur. Ancak genel olarak ifade edecek olursak bu dönemde konut sahipliğinin toplam servete oranı ortalama olarak %21,69'dur. Bu dönem ile yüzyılın başlarındaki konut sahipliğinin toplam servete olan oranında %4,98'lik bir azalma meydana gelmiştir.

Tablo:5. 19. Yüzyılın Başında Evlerin Sayısal ve Kıymet Olarak Toplumsal Gruplara Göre Dağılımı

Cinsiyeti	Toplam Örneklem Sayısı	Ev Sahibi Sayısı	Menzil (Kuruş)	Tereke Toplam	Menzil Payı %	Dini Kimliği	Menzil (Kuruş)	%
Müslüman Erkek	31	26	32.714	97.512	33,5	Müslüman	50.945	40,27
Müslüman Kadın	42	23	5.490	28.994	18,93			
G.Müslim Erkek	9	4	13.800	29.940,5	46,09	G.Müslim	14.600	42,80
G.Müslim Kadın	6	2	800	4.170	19,17			
Genel Toplam	88	55	65.545	148.596	44,1	Genel Toplam	65.545	44,1

Yukarıdaki tabloda (Tablo 5) 19. yüzyıl başında dini kimlik ve cinsiyetlere göre menzil dağılımı listelenmiştir. Daha önce Müslim-gayrimüslim, kadın-erkek gruplarının menzile sahip olma oranı ve menzilin toplam servete oranını incelemiştik. Tablo 5 toplumsal grupların sahip oldukları menzilin toplam servete oranı dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Müslüman grup %40,27'lik bir orana sahipken gayrimüslim grup %42,80'lik bir orana sahiptir. Bu bakımdan Müslümanların daha az yüzdeliğe sahip olduklarını

söyleyebiliriz. Gayrimüslim grubun Müslümanlara göre menzilin toplam servete oranının %2 daha fazla olduğunu ifade edebiliriz. Toplumsal kategori ve cinsiyet ayrımı yapmadan incelediğimiz veriler 19. yüzyıl başında ev sahibi olmanın toplam servete oranının %44,1 olduğunu bize göstermektedir.

Ancak, Müslüman grubun 38.204 kuruşluk menzil değeriyle Gayrimüslim gruptan daha yüksek olduğunu belirtmeliyiz. Gayrimüslim grubun menzillerinin değeri ise 14.600 kuruştur. Dolayısıyla buradan evin değerinin yüzdelik oranını etkilemediğini söyleyebiliriz.

Tereke defterlerinden hareketle evler hakkında adet ve değer dışında elde edebildiğimiz bir diğer veri ise ev fiyatlarının ortalamasıdır. Bu dönemde ortalama fiyatlar Müslüman erkekler için 962 kuruş, Müslüman kadınlar için 355 kuruş, gayrimüslim erkekler için 2.300 kuruş ve gayrimüslim kadınlar için ise 400 kuruş şeklindedir. En yüksek fiyat ortalaması gayrimüslim erkeklere aitken en düşük fiyat ortalaması Müslüman kadınlara aittir.

Tablo:6. 19. Yüzyılın Ortalarında Evlerin Sayısal ve Kıymet Olarak Toplumsal Gruplara Göre Dağılımı

Cinsiyeti	Toplam Örneklem Sayısı	Ev Sahibi Sayısı	Menzil (Kuruş)	Tereke Toplam	Menzil Payı %	Dini Kimliği	Menzil (Kuruş)	%
Müslüman Erkek	15	11	88.250	543.903	16,2	Müslüman	140.200	17,24
Müslüman Kadın	20	9	51.950	291.433	17,83			
G.Müslim Erkek	10	5	48.150	498.328,5	9,6	G.Müslim	68.170	12,51
G.Müslim Kadın	8	2	20.020	46.504	43,05			
Genel Toplam	53	27	208.370	1.357.998,5	15,34	Genel Toplam	208.370	15,34

Tablo 6’da 19. Yüzyıl ortalarında evlerin sayısal ve kıymet olarak toplumsal gruplara göre dağılımı incelenmiştir. Tablo 5’te de olduğu gibi burada da toplumsal sınıfın sahip oldukları menzilin toplam servete oranı dikkate alınmıştır.

Bu dönemde Müslüman kategorinin %17,24 oranında menzil sahipliği bulunurken gayrimüslim kategorinin %12,51 oranında menzil sahipliği bulunduğunu söyleyebiliriz. 1800’lü yılların başında gayrimüslim kategori daha yüksek bir yüzdeliğe sahip olsa da aynı yılların ortalarında durum biraz değişmiştir. Müslüman toplumun gayrimüslim topluma göre menzilin toplam servete oranının %5 daha fazla olduğu görülmektedir.

19. yüzyılın başında olduğu gibi bu dönemde de Müslüman grubun menzillerinin değerinin gayrimüslim gruptan daha yüksek olduğunu görmekteyiz. Genel toplama bakacak olursak yüzyılın ortalarında ev sahibi olmanın toplam servete oranı %15,34 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu oran yüzyılın başlarındaki oranla (%44,1) kıyaslandığında bu dönemde bir azalma olduğu aşikârdır. Bu dönemde dikkat çeken bir diğer unsur ise gayrimüslim kadınların konut sahipliğinin toplam servete olan oranının yüksek olmasıdır. Buradaki etkin sebep nedir diye sorduğumuzda net bir cevap

alamamakla birlikte bazı tahminler akla gelmektedir. Bunlardan bir tanesi bahsi geçen toplumsal kategorinin ev sahibi olmaya önem vermenin yanında yatırımlarını büyük ölçüde eve yaptıkları düşünülmektedir. Diğer yandan gayrimüslim kadınların servet analizine dâhil edilmeyen ev eşyası, mutfak araç-gereçleri, giyim-kuşam vb. diğer eşyaların sahipliği oranının düşük olması da menzile sahip olma oranını yükseltebileceğinin ihtimali olmasıdır.

Evlerin toplam kıymetlerinin veya toplam tereke miktarının ev sahibi olma oranıyla doğrudan bir bağlantısı olmadığını daha önce de söylemiştik. Öyle ki en yüksek terekeye sahip olan gayrimüslim erkeklerin 19. yüzyıl ortalarında ev sahibi olmanın toplam servete oranında en düşük yüzdeliğe (%9,6) sahip olması bunu doğrular niteliktedir. Bunu destekleyen ikinci bir veri ise en düşük terekeye sahip olan gayrimüslim kadınların konut sahipliğinin en yüksek yüzdeliğine (%43,05) sahip olmasıdır.

Bu dönemde evlerle ilgili tereke defterlerinden elde edebildiğimiz diğer bir bilgi ise ortalama ev fiyatlarıdır. Müslüman erkeklerin ortalama 6.788 kuruş, Müslüman kadınların 5.772 kuruş, gayrimüslim erkeklerin 9.630 kuruş, gayrimüslim kadınların ise 10.010 kuruş değerinde menzillere sahip oldukları tespit edilmiştir. Buradaki en yüksek pay gayrimüslim kadınlara aittir. Ancak hem gayrimüslim erkeklerin hem de gayrimüslim kadınların Müslüman hem cinsleriyle karşılaştırıldığında sahip oldukları az sayıdaki evlerine dayanan bu ortalama rakamların ihtiyatlı kullanılması gerekmektedir. Genel olarak bakıldığında bu dönemde ortalama ev fiyatlarının yüksek olduğunu söyleyebiliriz.

1.2. Mehir

Müslüman kadınların menzil dışında sahip oldukları bir diğer servet unsuru da mehirdi. Nikâh akdinin sonucu olarak kocanın karısına ödemek zorunda olduğu para veya mal²⁵ anlamına gelen mehirin kadınlar için ne anlama geldiğini ölçmeye çalıştık. Kadınların tereke kayıtlarında mehire çok sık rastlanmaktadır. İslam hukukuna göre kadının mehir hakkı vardır ve mehir nikâh akdi ile belirlenir. Mehir evlenmeden önce kadına verilmesi vaat edilen ve kıymeti az veya çok olan her türlü maldır. Mehrin kati olarak para olmasına lüzum yoktur. Bu başka türlü mülk de olabilir.

²⁵ Mehmet Akif Aydın, “Mehir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28:289.

Mehir, mehr-i müeccel ve mehr-i muaccel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mehr-i muaccel peşin olarak verilen para veya maldır. Mehr-i müeccelin ise acelesi yoktur. Daha sonra verilmesi uygundur. Mehr-i müeccelin devreye girmesi ise boşanma veya ölümle olur. Eğer eşlerden biri vefat ettiyse veya bir ayrılık meydana geldiyse mehr-i müeccel ödenmesi gündeme gelir. Tereke kayıtlarına göre, ölen koca ise, mehr-i müeccel terekenin borçlar kısmında, kadına kocasının terekesinden verilen meblağ arasında yer alırdı. Tereke sahibi kadın ise, diğer bir ifadeyle kadın geride kocasını mirasçı bırakarak vefat etmiş ise, mehr-i müeccel kadının tereke kaydında terekenin envanter (mal dökümü-terekenin gelir kısmı) kısmında yer alırdı, bu hakkı kocasından tahsil edilerek ölen kadının mirasına dahil edilirdi.

Erkeklerin tereke defterlerinin döküm kısmında ilk sırayı çoğunlukla menzil alırken kadınlarda da çoğunlukla ilk sırayı mehir almaktadır. Mehir kadının ekonomik güvencesidir ve kadın için önemli bir kazançtır. Bu yüzden mehir kadınların tereke defterlerinde gelir kısmında yer almaktadır. Yukarıda ifade edildiği üzere, erkeklerin tereke defterlerinde ise mehir gider (masraf) kısmında yer almaktadır. Mehir erkek için yerine getirilmesi gereken sorumluluğu ifade etmektedir ve kadın istediği takdirde erkek bunu yapmakla yükümlüdür.

Ancak mehir, nikâh akdinin gerçekleşmesi için şart değildir. Kadın, arzusu dâhilinde bu talepte bulunmayabilir. Fakat nikâh öncesinde kadın bu talepte bulunmadığı gibi evlendikten sonra da mehir talebinde bulunabilir. Bu durumun tam tersi olması da mevzu bahistir. Kadın, nikâhtan önce mehir isteyebildiği gibi, evlendikten sonra bu hakkını kocasına bağışlayarak mehrinden vazgeçebilir; bu uygulamalar İslam hukukunda geçerli muamelelerdir.²⁶

İncelenen yüzyılın ilk döneminde mehirin para dışında altın olarak verildiği de görülmüştür. Örneğin, 1803 yılının Muharrem ayına ait tereke defterine göre, Emine bt. Hacı Veli'ye mehir olarak 25 altın verilmiştir; kayıтта bu altınların kuruş olarak değeri de ayrıca belirtilmiştir.²⁷ Bu dönemde en yüksek mehir 500 kuruştur. ²⁸ Bu oran Leblebicizâde el-Hâc Mustafa Ağa'nın kızı Karakollukzâde es-Seyyid el-Hâc Ahmed Ağaoğlu Şerif Mustafa Ağa'nın eşi Atike Kadın'a aittir. Yine aynı dönem için en

²⁶ Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, 2. Baskı, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 90.

²⁷ 25 altının karşılığı için verilen değer 100 kuruştur. İlgili tereke defteri için bkz. MŞS, no. 239, vr. 72a.

²⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Manisa Şeriye Sicilleri, (MŞS.) Defter No. no.235, vr. 110.

düşük mehir 5 kuruştur.²⁹ Bu miktar Abdullah kızı Mefsud Hanım'a aittir. Bu dönem için ortalama mehir fiyatı ise 97 kuruştur.

Yüzyılın ortalarında ise mehir olarak altına rastlanmamaktadır. Bu dönemde mehir sadece para olarak verilmiştir. Ve en yüksek meblağ 1.000 kuruştur.³⁰ Bu mehir miktarı Abdullah kızı Fatma Nevkul Hanım'a aittir. Yüzyılın başlarına oranla en yüksek mehir miktarı iki katına çıkmıştır diyebiliriz. Bu dönem için en düşük mehir miktarı ise 101 kuruştur.³¹ Aynı mehir miktarına bu yıllarda üç kadında rastlanmaktadır. Örneğin, Hasan kızı, Ali Ağaoğlu Hüseyin'in eşi Hatice Hanım bunlardan bir tanesidir.³² Bu dönemde ortalama mehir miktarı 295 kuruştur. Yüzyılın başlarına oranla yüksek kabul edilebilecek bir miktar olduğu söylenilebilir.

Her iki dönemde de hem mehre hem de menzile sahip kadınların olduğu görüldüğü gibi yalnız birine sahip oldukları da görülmüştür.

Tablo:7. Mehirin Toplam Servete Oranı

Dönem	Oran (Yüzde)
19. Yüzyıl Başları	% 9,44
19. Yüzyıl Ortaları	% 1,65

Tablo 7'de de görüldüğü üzere 19. yüzyılın başlarında Müslüman kadınların mehirlerinin toplam servete oranı %9,44'tür. Ancak yüzyılın ortasına gelindiğinde bu oranın %1,65'e düştüğü görülmüştür ki elli yıllık süreçte yaşanan düşüş dikkat çekici boyuttadır.

Daha önce de bahsedildiği gibi hem mehre hem de menzile sahip olan kadınlar mevcuttur. 19. yüzyılın ilk yarısında incelenen 42 kadından 11'inin hem eve hem de menzile sahip olduğu görülmektedir. Bu da yaklaşık olarak kadınların %26,19'unu kapsamaktadır. Yüzyılın ortalarında ise incelenen 20 kadından 7'sinin hem eve hem de mehre sahip oldukları gözlemlenmektedir. Bu dönemde kadınların hem eve hem de mehre sahip olma oranının %35 olduğunu söyleyebiliriz. Yüzyılın ilk dönemine oranla yaklaşık olarak %9'luk bir artış söz konusudur.

²⁹ MŞS, no.235, vr. 109.

³⁰ MŞS, no.316, vr. 128-129.

³¹ MŞS, no.306, vr. 109.

³² MŞS, no.312, vr. 58.

Tablo:8. 19. Yüzyıl Başlarında Müslüman Kadınların Mehir Miktarı

Mehir Miktarı (Kuruş)	Adet
5-15	2
20-30	6
31-40	3
41-60	1
61-100	6
101-120	4
121-150	2
151-200	3
500	1

Tablo 8’de 19. yüzyıl başında rastlanan mehir miktarları incelenmiştir. İncelenen mehirlerin adetleri karşılarında yer almaktadır. Bu dönemde en düşük mehir 5 kuruştan başlamaktadır. Yukarıdaki tabloya bakacak olursak mehir miktarlarının genel olarak düşük olduğunu ifade edebiliriz. Bu dönemde analiz edilen toplam 42 kadından 28’inin mehire sahip olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla incelenen dönemdeki kadınların %66’sının mehire sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo:9. 19. Yüzyıl Ortaları Mehir Miktarı

Mehir Miktarı (Kuruş)	Adet
100-200	5
201-301	6
301-400	5
1000	1

Yukarıdaki tabloda (Tablo 9) 19. yüzyıl ortalarında mehir miktarları analiz edilmiştir. Mehir miktarlarına göre adetleri belirlenip listelenmiştir. En düşük mehirin 100 kuruştan başladığını söyleyebiliriz. Yüzyılın başıyla kıyasladığımızda bu dönemde mehir miktarlarının rakamsal olarak daha yüksek olduğunu görmekteyiz. Ancak aynı süreçte yaşanan ekonomik gelişmelerin, Osmanlı parasının reel değerini büyük oranda azalttığını unutmamak gerekir. Enflasyonist etkilerden arındırılarak yapılacak değerlendirmeler daha anlamlı olacaktır.

Mehir aralıkları dönemin mehir miktarına göre belirlenmiştir. 400 kuruş ile 1.000 kuruş arasında mehire rastlanmamıştır. Bu nedenle 400 kuruştan 1.000 kuruşa geçiş yapılmıştır. Bu dönemde incelenen toplam 22 kadından 17'sinin mehire sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu rakam bize bu dönemdeki kadınların %77'sinin mehire sahip olduğuna işaret etmektedir. 1800'lü yılların başlarına oranla %11'lik bir artış ortaya çıkmaktadır.

Tablo:10. 19. Yüzyıl Başında Kadınlarda Konut ve Mehir Sahipliği

Sicil No	Varak No	İsim	Konut (Kuruş)	Mehir (Kuruş)
235	120	Rukiye Hanım	2.000	200
235	50	Emine Hanım	1.005	35
241	122	Fatıma Hanım	550	100
232	25	Emine Hanım	300	137,5
241	183	Fatıma Hanım	300	40
244	176	Aişe Hanım	160	40
235	89	Emine Hanım	250	120
241	119	Aişe Hanım	200	120
235	5	Atike Hanım	300	25
235	174	Hatice Hanım	25	20
244	263	Ümmühan Hanım	200	30
235	73	Fatıma Hanım	100	120
244	?	Fatıma Hanım	100	15

Daha önce de zikredildiği gibi 19. yüzyılın başında ve ortalarında hem eve hem de mehire sahip olan kadınların görüldüğü gibi yalnız birine sahip olan kadınlar da mevcuttur. Bu tabloda (Tablo 10) hem eve hem de mehire sahip kadınların listesini görmekteyiz. Tablodan da anlaşılacağı üzere konut ve mehir sahipliğinin miktar bakımından doğrudan bir ilişkisi bulunmamaktadır. Değişkenlik göstermektedir. Örneğin, Emine Hanım³³ ile Fatıma Hanım³⁴ kıymet olarak benzer nitelikteki evlere sahipken Emine Hanım 137,5 kuruşluk Fatıma Hanım ise 40 kuruşluk mehire sahiptir.

³³ MŞS, no. 232, vr. 25.

³⁴ MŞS, no. 241, vr. 183.

1.3. Altınlar

Toplumsal grupların servet kaynakları arasında takı olarak kullandıkları altınların yanı sıra yatırım amaçlı ve nakit olarak kullandıkları altınları da sayabiliriz. 19. yüzyılın ilk döneminde Arap altını, İslambol altını,³⁵ altın rub, altın fındık rub, altın yaldız, altın armudiye\amrudiye, Mısır nısfıyesi, altın Mısır dökmesi, altın Konstantine³⁶ ve altın çift bacaklı bahsi geçen altınlar arasındadır. Bu altınların her birinin değeri ve miktarı birbirinden farklıdır. Orta dönemde de benzer altınlar kullanılmıştır.” Altın armudiye, altın fındık rub ve altın yaldız” bunlardan birkaçıdır.

Tablo:11. 19. Yüzyıl Başlarında Servet Miktarına Göre Altın Dağılımı

Toplumsal Kategori	Oran (Yüzde)
Müslüman Erkekler	3,94%
Müslüman Kadınlar	12,55%
Gayrimüslim Erkekler	-
Gayrimüslim Kadınlar	24,54%

Karşılaştıracak olursak, Müslüman kadınların sahip olduğu altın oranı (%12,55) gayrimüslim kadınlara göre daha düşüktür. Gayrimüslim kadınların sahip olduğu altın oranı Müslüman kadınların yaklaşık iki katı kadardır. Bu dönemde Müslüman kadınların takı olarak kullandığı altınlara örnek olarak Mustafa kızı Zeynep Hanım’ın altınlarını gösterebiliriz.³⁷ Altın bilezik, küpe ve yüzük takı olarak kullandığı altınlar arasındadır. Buna ek olarak Mehmet kızı Fatıma Hanım’ın takı bakımından

³⁵ III. Ahmet zamanında basılan paralarda, İstanbul “İslambol” şeklinde yazılmıştır, bkz. Zeynel Özlü, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*, (Gaziantep: Uğur Matbaası, 2004), 202. Ayrıca, III. Selim döneminde kadar, sikkelerin bir kısmına ve O’nun zamanında ise paraların hepsine İslambol basılmıştır, bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1993) 2:87.

³⁶ Konstantine altına sahip olan Fatıma bt. Ebubekir’in (MŞS, no. 241, vr. 160), altınının değeri 15 kuruş olmakla birlikte 2 adet mevcuttur. Konstantine altın, icmal defterinin ihtiva ettiği 1788-1825 arasında darp edilen altınlar arasında yer almaktadır. Bkz. Ömerül Faruk Bölükbaşı “1788-1825 Dönemine Ait Bir İcmal Defterine Göre Maden Temin ve Sikke Darp Maliyeti”, *Vakanüvis*, 1/1 (Mart 2016): 102. Ayrıca belirtmek gerekir ki Fatıma bt. Ebubekir’in tereke defterinin tutulma tarihi 1222 (1807-1808) yıllarını kapsamaktadır. Dolayısıyla, Konstantine altınının basıldığı tarihlerle uyumaktadır. İncelenen örneklerde, toplumsal grupların altını hem takı hem de para olarak kullandıklarını ifade edebiliriz.

³⁷MŞS, no.235, vr. 112.

diğerlerinden farklı olarak gerdanlığa sahip olduğu görülmüştür.³⁸ Gerdanlık, “çoğu değerli taş ve madenden ya da altın paradan yapılmış boyna takılan takıdır.”³⁹

Bu dönemdeki en düşük oran Müslüman erkekler ile gayrimüslim erkeklere aittir. Müslüman erkekler %3,94 oranında altına sahipken takı olarak kullanılan altına rastlanmamaktadır. Erkeklerin altınlarını yatırım amaçlı kullandıklarını ifade edebiliriz.

Gayrimüslim erkeklerin altına sahip olma oranı %1’in altında olduğu için (%0,05) tabloya dâhil edilmemiştir. Ancak, diğer toplumsal kategorilerde de olduğu gibi bu dönemde gayrimüslim erkeklerde de yatırım amaçlı kullanılan altının yanı sıra takı amaçlı kullanılan altına da rastlanmaktadır. Tomas v. Agop⁴⁰ sahip olduğu fındık rubiyesi ve İslambol nısfıyesi ile yatırım amaçlı kullanılan altınlarla örnek teşkil etmektedir. Diğer taraftan Nikola v. Panayot⁴¹ ise sahip olduğu altın yüzükle takı olarak kullanılan altınlarla örnektir.

Dini kimliğe göre sınıflandıracak olursak, 19. Yüzyılın ilk yarısında Müslümanlar %16,49 oranında altına sahip oldukları ortaya çıkmaktadır. Gayrimüslimler ise %24,59 ile Müslümanların sahip oldukları yüzdeliğin daha üstünde yer almaktadır.

Cinsiyet ayrımına göre kategorize edecek olursak, kadınlar %37,09 ile birinci sırada yer almaktadır. Erkekler bu dönemde %3,99 ile kadınlara oranla düşük sayılabilecek bir yüzdeliğe sahiptirler.

Cinsiyet ve dini kimlik ayrımı yapılmaksızın baktığımızda ise 19. Yüzyılın başlarında altına sahip olma oranını toplam olarak ifade edecek olursak %44,08’lik bir yansıma söz konusudur. Ortalama oran ise %11,02’dir.

³⁸ MŞS, no. 241, vr. 183.

³⁹ Zeynel Özlü, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*, (Gaziantep: Uğur Matbaası, 2004), 205.

⁴⁰ MŞS, no. 240, vr. 73-74.

⁴¹ MŞS, no. 239, vr. 59.

Tablo:12. 19. Yüzyıl Ortalarında Servet Miktarına Göre Altın Dağılımı

Toplumsal Kategori	Oran (Yüzde)
Müslüman Erkekler	1,16%
Müslüman Kadınlar	23,22%
Gayrimüslim Erkekler	-
Gayrimüslim Kadınlar	2,32%

19. yüzyılın ortalarında servet miktarına göre altın dağılımına bakıldığında %23,22 ile Müslüman kadınların en çok orana sahip olduğu görülmektedir. Yüzyılın ilk dönemine kıyasla yaklaşık olarak iki katı bir artış gözlemlenmektedir diyebiliriz. İlk dönemde de olduğu gibi bu dönemde de altının hem takı hem de yatırım amaçlı kullanıldığı saptanmaktadır. Rabia bt. el-Hac Osman takı olarak yüzük ve bileziğe sahiptir.⁴² Ancak bu dönemde dikkat çeken bir husus vardır. Bu dönemde yüzüklerin adet ve fiyatının yanı sıra şeklinden de bahsedilmiştir. Örneğin, Fatma Nevkul Kadın bt. Abdullah'ın sahip olduğu yüzük “gül yüzük” şeklinde ifade edilmiştir.⁴³ Yine aynı kişinin diğerlerinden farklı olarak “elmas çiçek” şeklinde kayda geçen takısı da mevcuttur. Buradan da anlaşılabileceği gibi takıların biçimlerinin/şekillerinin yanında hangi maddeden yapıldığı da belirtilmektedir. Yukarıda bahsi geçen Rabia bt. el-Hac Osman'ın zümrüt yüzüğe sahip olması da buna bir örnektir.

Bu dönemde Müslüman erkeklerin %1,16 oranında altına sahip oldukları gözlemlenmektedir. İlk döneme kıyasla bir düşüş yaşandığı tespit edilmektedir. Kadınların yanı sıra 19. yüzyılın ortalarında Müslüman erkeklerin de takı amaçlı kullandıkları altınlar mevcuttur. Örneğin, El-Hac Halil Ağa b. Musa b. Mehmed altın saate sahiptir.⁴⁴

Takıların adetlerinin ve fiyatlarının yanı sıra biçimlerinden de bahsedildiğini yukarıda söylemiştik. Ancak tüm bunlara ek olarak renginden de bahsedildiği görülmektedir. Örneğin, Müftizade es-Seyyid el-Hac Ahmed Esad Efendi'nin sahip olduğu yüzük “lal yüzük” şeklinde kayıtlarda geçmektedir.⁴⁵

⁴² MŞS, no. 306, vr. 21.

⁴³ MŞS, no. 316, vr. 128-129.

⁴⁴ MŞS, no. 306, vr. 197.

⁴⁵ MŞS, no. 312, vr. 33.

Müslüman erkeklerin yanı sıra düşüş yaşamış olan bir diğer toplumsal kategori ise gayrimüslim kadınlardır. 19. yüzyılın başlarında %24,54 oranında altına sahip olan gayrimüslim kadınlar yüzyılın ortalarında %2,32'lik bir orana sahiptirler. Yüzyılın ilk döneminde altına sahip olma oranında birinci sırayı alan gayrimüslim kadınların bu dönemde ciddi bir azalma yaşadığını söyleyebiliriz. Gayrimüslim kadınların kullandıkları takıya örnek olarak Lasfira bt. ?⁴⁶ sahip olduğu zümrüt yüzüğü verebiliriz.

47

19. yüzyılın ilk döneminde olduğu gibi bu dönemde de gayrimüslim erkeklerin atına sahip olma oranı %1'in altındadır (%0,05). Bu nedenle tabloya dâhil edilmemiştir. Ancak yine de takı şeklinde kullanılan altınlar mevcuttur. Örneğin, Panayot bt. Yani'nin incili yüzüğe sahip olduğu görülmüştür.⁴⁸

İlk dönemde olduğu gibi bu dönemde de cinsiyet ayrımına göre sınıflandıracak olursak, kadınlar %25,54 ile birinci sırada yer almaktadır. Erkeklerin ise %1,16 ile oldukça düşük bir orana sahip olduklarını söyleyebiliriz. Dini kimliğe göre ele alacak olursak, Müslümanların %24,38, gayrimüslimlerin ise %2,37 oranında oldukları görülmektedir.

Cinsiyet ve dini kimlik ayrımı yapılmaksızın baktığımızda ise 19. Yüzyılın ortalarında altına sahip olma oranını toplam olarak ifade edecek olursak ilk dönemde %44,08 olan yüzdelik %26,75'e düşmüştür. Ortalama orana bakıldığında ise %10,7 gibi bir sonuç elde edilmektedir.

1.4. Gayrimenkuller

19. yüzyılın başlarına ve ortalarına ait incelenen tereke defterlerinden 141 tanesi göz önüne alınarak servet sorgulaması yapılmıştır. Bu sorgulama bize elli yıllık dönemde Manisalıların ekonomik durum ve tercihlerine ilişkin çeşitli bilgiler vermektedir. Bu sayede incelenen dönemde Manisa'da yaşayanların ekonomik tutum ve davranışları yanında nasıl bir birikime sahip oldukları, ayrıca tüketim davranışları hakkında da fikir sahibi olabilmekteyiz.

⁴⁶ Şahsın baba adı okunamadığı için ? kullanılmıştır.

⁴⁷ MŞS, no. 316, vr. 111.

⁴⁸ MŞS, no. 320, vr. 11.

Yüzyılın başlarında taşınmaz malların dökümü ele alınacak olursa, bu dönemde Müslüman erkeklerin %3,24 oranında gayrimenkule sahip oldukları görülmektedir. Gayrimenkulleri tarla, arsa ve bahçe gibi unsurlar oluşturmaktadır.

Bu dönemde gayrimüslim kadın ve erkeklerin yanı sıra Müslüman kadınların gayrimenkul oranının yüzde birin altında olması sebebiyle değerlendirmeye alınmamıştır. Ancak yüzyılın ikinci döneminde gayrimenkule sahip olma oranında artış meydana gelmiştir.

Tablo:13. 19. Yüzyılın Ortalarında Gayrimenkul Dağılımı

Toplumsal Kategori	Oran (Yüzde)
Müslüman Erkek	3,91%
Müslüman Kadın	5,46%
Gayrimüslim Erkek	11,33%
Gayrimüslim Kadın	-

Yukarıdaki tabloda (Tablo 13) görüldüğü üzere, 19. Yüzyılın başlarına kıyasla yüzyılın ortalarında Müslüman erkeklerin gayrimenkule sahip olma oranında az da olsa artış vardır. Yüzyılın başındaki oran %3,24 iken yüzyılın ortalarında bu oran %3,91'e yükselmiştir.

Bu dönemde dikkat çeken bir diğer unsur ise Müslüman erkeklere ek olarak Müslüman kadın ve gayrimüslim erkeklerin de gayrimenkule sahip olmasıdır. Yüzyılın başlarında bu durum söz konusu değildi.

Nitekim 1800'lü yılların başında Müslüman kadınlar %1'in altında gayrimenkule sahipken 1800'lü yılları ortalarında mevcut oran %5,46 olmuştur. Bu dönemdeki en büyük pay ise gayrimüslim erkeklere aittir. Müslüman kadınlarda olduğu gibi gayrimüslim erkeklerde de gayrimenkule sahip olma oranı yüzyılın başında % 1'in altındayken yüzyılın ortalarında bu oran % 11,33'e yükselmiştir.

Ele alınacak diğer bir toplumsal kategori ise gayrimüslim kadınlardır. Diğer bütün toplumsal gruplarda artış meydana gelirken gayrimüslim kadınlarda düşüş meydana gelmiştir. Yüzyılın başlarında % 1'in altında olan gayrimenkule sahip olma oranına yüzyılın ortalarında hiç rastlanmamaktadır. Genel olarak ifade edecek olursak bu dönemde gayrimenkule sahip olma oranı ortalama olarak % 6,90'dır.

1.5. Nakit

Servet analizinde ele alınan bir diğer konuyu nakit oluşturmaktadır. Nakit, müteveffanın tereke kaydında bazen “kesesinde zuhur eden” şeklinde geçmekteyken bazen de “zuhur eden nukudu” veya “nukud-ı mevcudesi” şeklinde yer almaktadır. Bu ifadeleri çeşitlendirmek mümkündür. Para değeri ne kadar ise bu değer belirtilen ifadenin altında rakamsal olarak ifade edilmektedir. Bunlar genellikle para değerinin kuruş olduğu durumlarda kullanılmaktadır. Para değeri eğer akçe ise bu belirtilmektedir. Ancak kuruş ve akçe dışında da para birimlerine rastlanılmıştır. Örneğin, 19. yüzyılın başlarında Hacı Mustafa b. Mehmed⁴⁹ ile Şeyh Ömeroğlu el-Hac Ahmed b. Mehmed’in⁵⁰ “eryal”e (riyal) sahip oldukları tespit edilmiştir. Bunun dışında gayrimüslim kategorisinde yer alan Kilboz v. Kivork ’un 56 kuruş değerinde “Osmanlı Lirası”na sahip olduğu tereke kayıtlarında yer almaktadır.⁵¹

Bahsi geçen bu paralar mevcut dönemdeki insanların ekonomik gücünü kısmen yansıtmaktadır. Kayda geçen paralarda herhangi bir miktar sınırlandırılması olmamıştır. Yani, değeri az kabul edilebilecek 9 kuruş⁵² da değeri yüksek kabul edilebilecek 9.000⁵³ kuruş da kayıtlarda yerini almıştır.

Ayrıca nakitleri birikim olarak değerlendirebilmenin yanında bu nakitlerin müteveffaya ait şahsi unsur olduklarını da söyleyebiliriz. Şahsi unsurdan kasıt vefat eden kişinin üzerinde bulunan mevcut paradır. Bu paraların değerinin birikim olarak değerlendirebileceğimiz paralara kıyasla daha düşük olabilme ihtimali vardır.

Tablo:14. 19. Yüzyıl Başlarında Nakdin Toplam Servete Oranı

Toplumsal Kategori	Oran (Yüzde)
Müslüman Erkekler	%6,40
Gayrimüslim Erkekler	%3,66

Tabloda (tablo 14) da görüldüğü üzere toplumsal kategoride Müslüman erkekler ile Gayrimüslim erkekler değerlendirmeye alınmıştır. Müslüman erkeklerin nakde sahip olma oranının Gayrimüslim erkeklerden daha yüksek olduğu görülmektedir.

⁴⁹ MŞS, no. 239, vr. 94-96.

⁵⁰ MŞS, no. 239, vr. 54-56.

⁵¹ MŞS, no. 306, vr. 173-174.

⁵² MŞS, no. 244, vr. 172.

⁵³ MŞS, no. 316, vr. 2.

Gayrimüslim erkeklerin nakde sahip olma oranı Müslüman erkeklerin yaklaşık olarak yarısı kadardır. Mevcut tabloda Müslüman kadınların listede yer bulamamasının nedeni sahip olunan nakidin oran (yüzde) bakımından düşük olmasıdır (%0,26). Gayrimüslim kadınların listede yer almamasının sebebi ise bu dönemde gayrimüslim kadınlarda nakde hiç rastlanılmamasıdır.

Bu dönem için tereke defteri incelenen Müslüman erkeklerin 31 tanesinden 16'sının nakde sahip olduğu görülmüştür. Bu sonuç bize Müslüman erkeklerin bu dönemde %51'inin nakdi olduğu bilgisini vermektedir. İncelenen gayrimüslim erkeklerin ise 9 kişiden 2'sinin nakdi olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde incelenen Gayrimüslim erkeklerin nakde sahip olma oranının % 22'yi kapsadığı görülmektedir.

Tablo:15. 19. Yüzyıl Başlarında Müslüman Erkeklerin Nakit Sahipliği

Sicil No	Varak No	Müslüman Erkekler	Miktar
240	64-66	Kara Mahmut Efendi b. Ömer	1.287 Krş
240	74-76	Karamanlı es-Seyyid el-Hac İbrahim Efendi b. Mehmet	505 Krş 224 Akçe
240	102-103	El-Hac Ebubekir	49,5 Krş
240	94-95	Es-Seyyid Mustafa b. Ahmet	69 Krş
240	5	Mehmet b. Ahmet	16 Krş
241	105-106	Hüseyin b. Mustafa	35 Krş 578 Akçe
241	157-156	El-Hac Mehmet b. Mustafa	175 Krş
241	83-84	Es-Seyyid el-Hac Mustafa b. Abdullah	350 Akçe
241	115	Mustafa b. İsmail	43,5 Akçe
241	170	El-Hac Abdurrahman	65 Krş 63,5 Akçe
242	37-39	Hâcızâde Mehmet Ağa b. el-Hac Mustafa	835 Akçe
239	54-56	Şeyh Ömeroğlu el-Hac Ahmet b. Mehmet	985 Akçe
239	126-127	İmamoğlu el-Hac Hüseyin b. Ömer	924 Krş
239	40-41	Hacı Mustafa b. Mustafa	6 Krş
239	94-96	Hacı Mustafa b. Mehmet	26 Krş
237	26-28	El-Hac Hasan b. el-Hac Hüseyin	7 Krş

Tablo 15’te 1800’lü yılların başında Müslüman erkeklerin tereke defterlerinde kaydı tutulan nakit değerleri listelenmiştir. Tabloda da belirtildiği gibi paralar hem kuruş hem de akçe şeklinde mevcuttur. Burada en yüksek değerin 1.287 kuruş en düşük değerin ise 6 kuruş olduğunu tespit edebiliyoruz. Daha önce de belirtildiği gibi nakit kaydı tutulurken alt veya üst sınır belirlenmediğini burada da görmekteyiz.

Tablo:16. 19. Yüzyıl Başlarında Gayrimüslim Erkeklerin Nakit Sahipliği

Sicil No	Varak No	Gayrimüslim Erkekler	Miktar
235	26	Yorgi nam Zimmi	-
235	144	Yuan	-
239	34	Acı Kostanti v. Beraşkuh	-
239	59	Nikola v. Panayot	-
239	109	Boduroğlu Acı Merkail v. Yafiya	-
240	73-74	Tomas v. Agob	-
240	95-96	Suluoğlu Bedros v. Agob	25 Akçe
240	100-101	Mihal v. Yanaki	950 Akçe 751 Krş
241	198	Dimitri v. Zoraf	-

Tablo 14’te gayrimüslim erkeklerin nakde sahip olma oranının %3,66 olduğunu belirtmiştik. Yukarıdaki tabloda da (tablo 16) nakitlerin miktarı belirlenmiştir. Toplam 9 gayrimüslim erkekten 7’sinin nakde sahip olmadığı görülmektedir. Sadece Suluoğlu Bedros v. Agob ile Mihal v. Yanaki’nin nakde sahip olduğunu tespit edebilmekteyiz. Müslüman erkeklerde olduğu gibi gayrimüslim erkeklerde de hem akçe hem de kuruş sahipliği gözlemlenmektedir. Ancak Müslüman erkeklerde olduğu kadar nakit yelpazesinin geniş olmadığı bir gerçektir.

Tabloda da görüldüğü üzere Mihal v. Yanaki 950 akçe 751 kuruşa sahiptir. 751 kuruş şahsın tereke defterinde “ba-defter” şeklinde geçmektedir. Buradan kişinin başka bir defterinde 751 kuruşunun mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu defter hakkında herhangi bir bilgiye sahip olamıyoruz.

Tablo:17. 19. Yüzyılın Ortalarında Gayrimüslim Erkeklerin Nakit Dağılımı

Sicil No	Varak No	Gayrimüslim Erkekler	Miktar
306	13-14	Simon v. Lefter V. Atam	1.114 Krş
320	92-93	Çorc v. Cipro	40 Krş
306	29	Hacı Dimitri v. Nikola v. Atam	4.747,5 Krş
306	67	Hacı Andon v. Kostantin	2.226,5 Krş
320	89	Bardakçioğlu Yorgi v. Hacı Kiryako	8.421 Krş
316	48-49	Atnaş b. Petro	390 Krş
306	173-174	Kilboz v. Kivork	56 Krş 50,5 Akçe

Yukarıdaki tabloda (tablo 17) 19. yüzyıl ortalarında gayrimüslim erkeklerin sahip olduğu nakit miktarları listelenmiştir. Bu döneme ait ele alınan on gayrimüslim erkekten yedisinin nakde sahip olduğunu görmekteyiz. Yüzyılın başlarındaki nakit miktarları dikkate alındığında bu dönemdeki nakit miktarlarının daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz. En düşük değer 40 kuruş ile Çorc v. Cipro'ya aittir. Bardakçioğlu Yorgi v. Hacı Kiryako 8.421 kuruş ile en yüksek nakit değerine sahiptir. Bu dönemde ortalama nakit değeri ise 2.435 kuruştur.

19. yüzyılın başlarında olduğu gibi bu dönemde de tereke defterlerinde nakit kaydı tutulurken alt veya üst sınır belirlenmemiştir. Ancak burada açıklık getirilmesi gereken bir unsur daha mevcuttur. Daha önce kuruş ve akçe dışında para birimlerine de sahip olunduğundan bahsetmiştik. Örneğin burada 40 kuruşa sahip olan Çorc v. Cipro'nun 8 adet eski akçeye sahip olduğu ve bunların değerinin 40 kuruş olduğu belirtilmelidir. Buna bir diğer örnek ise Kilboz v. Kivork'tur. 56 kuruş ve 50,5 akçeye sahip olan Kilboz v. Kivork'un 56 kuruşunu Osmanlı lirası oluşturmaktadır. Yani Kilboz v. Kivork'un Osmanlı lirası mevcuttur ve bunun değeri 56 kuruştur. Bu değer şahsın tereke kaydında "nısf Osmanlı lirası" şeklinde geçmektedir. Ayrıca yine aynı kişinin mecidiyesi mevcuttur. "*Mecidiye yirmi kuruş kıymetindeki gümüş paranın adıdır.*"⁵⁴

⁵⁴Mehmet Zeki Pakalın, "Mecidiye" *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 2:428.

Tablo:18. 19. Yüzyılın Ortalarında Nakdin Toplam Servete Oranı

Toplumsal Kategori	Oran (Yüzde)
Müslüman Erkekler	%3,78
Müslüman Kadınlar	%5,05
Gayrimüslim Erkekler	%3,42
Gayrimüslim Kadınlar	-

Tabloya (tablo 18) bakıldığında Müslüman ve gayrimüslim erkeklerin nakde sahip olmanın toplam servete oranlarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Çok az bir farkla Müslüman erkeklerin yüzdelik diliminin daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkekten 10'unun nakde sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple bu dönemdeki incelenen Müslüman erkeklerin %66,67'sinin nakde sahip olduğu ifade edilebilir. İncelenen Gayrimüslim erkeklerin 10 tanesinden 7'sinin nakde sahip olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bu dönemdeki gayrimüslim erkeklerin %70 oranında nakit sahipliği söz konusu olduğunu belirtmek gerekir.

Buradaki en yüksek orana ise Müslüman kadınlar sahiptir. Yüzyılın başlarında Müslüman kadınların nakde sahiplik oranı düşük olması sebebiyle tabloya dahi dâhil edilmemişti. Ancak yüzyılın ortalarına gelince durumun farklılaştığını görmekteyiz. 19. yüzyılın başlarında Müslüman kadınların %0,26 olan nakde sahip olma oranı bu dönemde %5,05'tir. %4,79'luk bir artış söz konusudur. İncelenen yirmi kadından altısının nakde sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu rakamlar da bize bu dönemde incelenen kadınların %30'unun nakit parasının mevcut olduğu bilgisine ulaşmamıza imkân vermiştir.

1.6. Emtia

“*Meta kelimesinin çoğulu olan emtia satılacak mal*”⁵⁵ manasına gelmektedir. Arapça kökenlidir. Bu kelime bize ticaretle bağlantı kurdurmaktadır. Alınıp satılabilen her türlü mal ticaretin malzemesi olabilir. Yalnızca mal değil gıda materyalleri de bu gruba dâhildir. Bu materyallerin doğrudan veya dolaylı olarak toplumsal grupların servetlerine katkıda bulunduklarını söyleyebiliriz. Nitekim metalar bir çeşit gelir seviyesi olan hatta bazı kişilerin geçim kaynakları olduğunu ifade edebileceğimiz servet dağılımında payı olabilen gelirleri temsil etmektedir. Geçim kaynakları arasında sayabileceğimiz emtia

⁵⁵Şemseddin Sâmî, “Emtia” *Kamus-i Türki* (İstanbul: Akçağ Yayınları, 2010), 1271.

bizzat şahsa ait olabileceği gibi anne-baba gibi ikinci şahıslar sayesinde elde edilmiş de olabilir. Bu konuda net bir şey söylemek mümkün gözükmemektedir. Ancak her iki seçenek de ihtimaller dâhilindedir. Dolayısıyla değerlendirme yaparken mevcut seçenekler göz önüne alınarak yapılmalıdır.

Tablo:19. 19. Yüzyılın Başlarında Emtianın Toplam Servete Oranı

Toplumsal Kategori	Oran (Yüzde)
Müslüman Erkek	%1,40
Müslüman Kadın	% 4,46
Gayrimüslim Erkek	% 5,67
Gayrimüslim Kadın	-

Yukarıdaki tabloda (tablo 19) 19. yüzyıl başlarında metaların servete göre dağılımı toplumsal kategoriye göre listelenmiştir. Listedeki en düşük oranın Müslüman erkeklerde olduğu görülmektedir (% 1,40). Müslüman erkeklerin emtia grubunu ticaret malzemesi olduğu düşünülen iplik, yumak ve pamuk oluşturmaktadır. Örneğin, Mehmed b. Mahmud'un⁵⁶ 20 adet ipliği 3 adet de yumağı bulunmaktadır. Şahsın tereke defterinden ipliğin renginden ve ne tür bir iplik olduğu hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Mesela 7 kere iplikten “ham iplik” şeklinde bahsedilmiştir. Renklerden bahsedecek olursak eğer, 2 adet kırmızı 3 adet mavi iplik mevcuttur. Bahsi geçen yumaklar ise “alaca yumak” ifadesiyle karşımıza çıkmaktadır. İplik ve yumak dışında pamuğun da kayıtlarda geçtiğinden bahsetmiştik. Pamuk yerine “penbe” kelimesi kullanılmıştır. “*Penbe Farsça pamuk demektir.*”⁵⁷ Örneğin, Hacı Mustafa b. Mehmed'in tereke kaydında Ali Bekir tımarında 15 dönüm mezru' (ekili) penbesi bulunmaktadır.⁵⁸

Müslüman kadınların emtia oranı % 4,46'dır. Müslüman erkeklere oranla rakamın daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz.

Tabloda en yüksek yüzdeler oranına % 5,67 ile gayrimüslim erkeklerin sahip olduklarını görmekteyiz. Dolayısıyla gayrimüslim erkeklerin ticarete daha fazla önem verdiklerini veya ticaretle daha fazla meşgul olduklarını kesin olmamakla birlikte

⁵⁶ MŞS, no. 239, vr.64-65.

⁵⁷ Mehmet Zeki Pakalın, “Penbe İpliği” *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 2:766.

⁵⁸ MŞS, no. 239, vr. 94-96.

söyleyebiliriz. Ayrıca değineceğimiz bir diğer nokta ise gayrimüslim erkeklerin sahip oldukları emtianın Müslüman erkeklerin sahip oldukları metalarla benzerlik göstermesidir. Hatta aynı olduklarını bile söyleyebiliriz. Örneğin, Boduroğlu Acı Merkail v. Yafiya⁵⁹ ipliğe, yumağa ve tarlada penbe mahsule sahiptir. Bu tereke defterinde de ipliğin renginden ve çeşidinden de bahsedilmiştir. Beyaz, mavi ve kırmızı bahsi geçen ipliklerin renkleri arasındadır. Sahip olunan yumak 1 adettir ve “çözölmüş yumak” şeklinde tereke defterinde yer almaktadır. Ayrıca Müslüman erkeklerde olduğu gibi gayrimüslim erkeklerin de tereke defterlerinde ipliğin çeşidinden bahsedilmiştir. Örneğin, Tomas v. Agop⁶⁰ yağlı ipliğe sahiptir.

Genel olarak ifade edecek olursak bu dönemde sahip olunan emtia çeşitlerinin aynı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak ipliklerin biçimleri ve renkleri bakımından farklılık gösterdiklerini belirtmek gerekir. Pamuktaki farklılık ise ekili olduğu alanın büyüklüğünden kaynaklanmaktadır. Büyüklük göstergesi olarak dönüm kullanılmaktadır. Bu dönemde emtiaya sahip olma oranının toplam servete oranı ortalama %3,84’tür.

Yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise metalara sahip olma oranında toplumsal kategorilerde bir azalma olduğunu görmekteyiz. Örneğin yüzyılın başlarında %5,67 oranında emtiaya sahip olan gayrimüslim erkekler yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise %3,94’lük bir orana sahiptirler. Diğer yandan %1,40’lık orana sahip olan Müslüman erkekler ile %4,46 oranına sahip olan Müslüman kadınlar bu dönemde emtiaya sahip olma oranları %1’in altında kalmıştır. Müslüman erkekler %0,90 Müslüman kadınlar ise %0,2’lik emtia payına sahiptirler. Müslüman erkeklerde %0,5 oranında Müslüman kadınlarda da %4,26 oranında azalma meydana gelmiştir.

Bu dönemdeki meta çeşitleri yüzyılın başında karşımıza çıkan metalarla aynı türdendir. Örneğin, Hacı Andon v. Kostantin⁶¹ 215 kuruş değerinde 8 adet ipliğe sahiptir. Yüzyılın başlarında ipliğin türünden ve renginden tereke defterlerinde bahsedilmişti; ancak yüzyılın ortalarında ele alınan gayrimüslim erkek tereke kayıtlarında ipliğin türü ve rengi ile alakalı herhangi bir malumata rastlanmamıştır.

⁵⁹ MŞS, no. 239, vr. 109.

⁶⁰ MŞS, no. 240, vr. 73-74.

⁶¹ MŞS, no. 306, vr. 67.

Gayrimüslim erkeklerin tereke defterlerinde dikkat çekici bir diğer husus ise iplik, pamuk ve yumak dışında başka bir metaya rastlanılmış olmasıdır. Bardakçioğlu Yorgi v. Hacı Kiryako⁶² 3.600 kuruş değerinde kiremite ve 15.770 kuruş değerinde tuğlaya sahiptir. Buradan adı geçen şahsın inşaat malzemelerine sahip olduğu ve bu malzemeleri ticari mal olarak kullandığı yorumunu yapabiliriz.

Yukarıda bahsedilen ticari mallara ek olarak tarımsal emtia da karşımıza çıkmaktadır. 19. yüzyılın başlarında toplumsal gruplar arasında tarımsal emtiaya rastlanma oranı oldukça düşüktür. Tüm gruplarda oran %1'in altında kalmıştır. Müslüman erkekler %0,53, Gayrimüslim erkekler ise %0,33 oranında tarımsal emtiaya sahipken, Müslüman ve gayrimüslim kadınlarda tarımsal emtiaya rastlanılmamıştır.

Ancak yüzyılın ortalarına gelince yalnızca gayrimüslim erkeklerde de olsa tarımsal emtia kendini göstermiştir. Örneğin Bardakçioğlu Yorgi v. Hacı Kiryako⁶³ 10 dönümlük tarımsal emtiaya sahiptir. Bu 10 dönümün 8 dönümünü mezru şair oluşturmaktadır. Kalan 2 dönümünü ise mezru duhan oluşturmaktadır. “*Şair Arapça arpa demek⁶⁴, duhan ise yaprakları kıyılıp içilen ot, tütün*” demektir.⁶⁵ Bu dönemde gayrimüslim erkeklerin tarımsal emtiaya sahip olmasının toplam servete oranı %2,45'tir. Belirtmek gerekir ki buradaki bütün oranlar toplam servet oranı dikkate alınarak oluşturulmuştur.

1.7. Hayvanat

Servet analizinin bir diğer bölümünü vefat eden kişilerin tereke defterlerinde kayıtlı olan hayvanat oluşturmaktadır. Taşınır varlıklar arasında yer alan hayvanların adet ve değer bilgilerine ulaşabilmekteyiz. Adet bilgisi için rakamsal ifadenin yanı sıra res kelimesi de kullanılmıştır. Res baş anlamına gelmektedir. Eğer bir hayvandan bir tane veya birden fazla bulunuyorsa res ifadesi kullanılıp altına miktarı yazılmaktadır. Örneğin, gayrimüslim sınıfına mensup Hacı Dimitri v. Nikola v. Atam'ın⁶⁶ tereke defterinde sahip olduğu hayvanı “bargir res 1” şeklinde yer almaktadır. Dolayısıyla buradan adı geçen şahsın bir baş (adet) bargiri olduğunu anlamaktayız. Adet ve değerinin yanı sıra hayvanların cinsiyetlerinden de bahsedilmiştir. Buna örnek ise

⁶²MŞS, no. 320, vr. 84.

⁶³MŞS, no. 320, vr. 84.

⁶⁴Mehmet Zeki Pakalın, “Şair Emîni” *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları), 3:305. Eserde doğrudan şair başlığı bulunmamaktadır. Ancak şair emîni başlığı altında şairi açıklamaktadır.

⁶⁵Pakalın, “Duhan”, 1:479.

⁶⁶MŞS, no. 306, vr. 29.

gayrimüslim sınıfına dâhil olan Simon v. Lefter v. Atam'ın⁶⁷ tereke kaydında mevcuttur. Şahsın tereke defterinde sahip olduğu kuzular “erkek kuzu res 52” ve “dişi kuzu res 185” şeklinde yer almıştır.

Bunların dışında hayvanların renklerinden de bahsedilmiştir. 19. Yüzyılın ortalarında yer alan Müftizade es-Seyyid el-Hac Ahmed Esad Efendi'nin⁶⁸ tereke defterinde sahip olduğu hayvanın kaydı “siyah merkep” şeklinde tutulmuştur. Bir diğer örnek ise 19. yüzyılın başlarında yer almaktadır. Sadıkzade Ataullah Efendi'nin⁶⁹ sahip olduğu hayvan “al aseb” şeklinde kaydedilmiştir. Renk ve cinsiyet haricinde öbek şeklinde geçen hayvan kayıtları da mevcuttur. Örnek verecek olursak, Müslüman bir kadın olan Halime bt. Yalvaçlı el-Hasan'ın⁷⁰ tereke defterinde mevcut hayvanı “camus ma'a malak” şeklinde ifade edilmiştir.

Tablo:20. 19. Yüzyılın Başlarında Hayvan Sahipliğinin Toplam Servete Oranı

Toplumsal Kategori	Oran (%)
Müslüman Erkekler	2,69
Müslüman Kadınlar	1,32
Gayrimüslim Erkekler	3,71
Gayrimüslim Kadınlar	-

Tabloda da (tablo 20) görüldüğü üzere en yüksek oran %3,71 ile gayrimüslim erkekler aittir. Bargir, merkep, kısarak ve tay Gayrimüslim erkeklerin tereke kayıtlarında yer alan hayvanlar arasındadır. Bahsi geçen bu hayvanlar binek hayvanlarıdır. Dolayısıyla eti veya sütü için sahip olunduğu düşük bir ihtimaldir.

Bu dönemde daha önce de bahsedildiği gibi hayvanların öbek halinde kayıtları mevcuttur. Örneğin, Dimitri v. Zoraf'ın⁷¹ tereke defterinde sahip olduğu hayvanlar “kısarak ve bargir ve tay res 24” şeklinde kayıtlıdır. Bu dönemde ele alınan 9 gayrimüslim erkekten 4'ünün hayvanının mevcut olduğu bilgisine ulaşabilmekteyiz. Dolayısıyla bu dönemdeki gayrimüslim erkeklerin %44,44'ünün hayvanı olduğu

⁶⁷ MŞS, no. 306, vr. 13-14.

⁶⁸ MŞS, no. 312, vr. 33.

⁶⁹ MŞS, no. 237, vr. 22-23.

⁷⁰ MŞS, no. 303, vr. 39a.

⁷¹ MŞS, no. 241, vr. 198.

saptanabilmektedir. Bu dönemde gayrimüslim erkeklerin toplam 30 tane hayvanı vardır ve bunların değeri 1.111 kuruştur.

Gayrimüslim erkeklerden sonra en yüksek oran %2,69 ile Müslüman erkeklere aittir. Merkep, camus ineği, bargir, aseb, katır, karasığır öküzü, karasığır ineği, doru aseb, deve, tosun, camus ineği ma'a dana, ağnam, bu dönemde Müslüman erkeklerin tereke defterlerinde kayıtlı olan hayvanlar arasındadır. Yukarıda da belirtildiği gibi tereke defterlerinde hayvanların hem cinsinden hem de renginden bahsedilmiştir. 19. Yüzyılın başlarında incelenen 31 Müslüman erkekten 20'sinin hayvana sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu rakam bize bu dönemdeki incelenen insanların %66,67'sinin hayvana sahip olduğunu göstermektedir. Müslüman erkeklerin ortalama hayvana sahip olma oranının gayrimüslim erkeklerden daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde Müslüman erkeklerin sahip olduğu toplam hayvan sayısı 62'dir. Bu hayvanların değeri ise 2.618,5 kuruştur.

Tablo 19'da en düşük oran 1,32 ile Müslüman kadınlara aittir. Karasığır ineği ma'a dana, kara sığır dombay bu dönemde Müslüman kadınların terekesinde kaydı tutulan hayvanlar arasındadır. Yapılan çalışma sonucu incelenen 42 kadından 3'ünün hayvana sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç doğrultusunda Müslüman kadınların hayvan sahibi olma oranının ortalama %7,14 olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo:21. 19. Yüzyılın Ortalarında Hayvan Sahipliğinin Toplam Servete Oranı

Toplumsal Kategori	Oran (%)
Müslüman Erkekler	3,40
Müslüman Kadınlar	-
Gayrimüslim Erkekler	4,09
Gayrimüslim Kadınlar	-

Yukarıdaki tabloda (tablo 21) görüldüğü gibi 19. yüzyılın ortalarında hayvan sahipliğinin toplam servete oranında bütün toplumsal kategorilerin yüzdelik orana sahip olmadığını görmekteyiz. Bu grubu Müslüman kadınlar ile gayrimüslim kadınlar oluşturmaktadır. Bunun nedeni ise gayrimüslim kadınlarda bu dönemde hayvan kaydına hiç rastlanılmamasıdır. Müslüman kadınlarda ise hayvan sahipliği oranı oldukça

düşüktür (%0,14). Sadece Halime bt. Yalvaçlı el-Hac Hasan'ın⁷² tereke defterinde hayvan kaydına rastlamaktayız. 400 kuruş değerinde iki adet hayvanı mevcuttur.

Bu dönemde gayrimüslim erkeklerin hayvan sahipliği oranının %4,09 olduğu görülmektedir. Yüzyılın başlarına oranla bir artış olduğunu söyleyebiliriz. İncelenen 10 gayrimüslim erkekten 4'ünün hayvanı vardır. Dolayısıyla ortalama %40'lık bir hayvan sahipliği söz konusudur. Bu dönemde incelenen 10 gayrimüslim erkeğin toplam 357 tane hayvanı mevcuttur. Bu hayvanların değeri ise 20.375 kuruştur. Hem hayvanların sayısı hem de değerleri yüzyılın başlarına oranla daha yüksektir.

19. yüzyılın ortalarında Müslüman erkeklerin hayvan sahipliğinin toplam servete oranı %3,40 ile gayrimüslim erkeklerin biraz aşağısındadır. Yüzyılın başlarına oranla bir artış olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde incelenen 15 Müslüman erkekten 7'sinin hayvana sahip olduğunu söyleyebiliriz. Buna bağlı olarak ortalama %46'lık hayvan sahipliği söz konusudur. Müslüman erkeklerin toplam 52 adet hayvanı vardır, bu hayvanların değeri ise 18.512 kuruştur. Bu rakamların sayı ve değer bakımından yüzyılın başlarına oranla daha düşük olduğunu ifade edebiliriz.

1.8. Alacaklar

19. yüzyılın başında ve ortalarında toplumsal gruplar arasında alacaklar servet analizine dâhil olan bir diğer unsurdur. Buradaki amaç Müslüman-Gayrimüslim ve kadın-erkeklerin yaşamlarında alacaklarının servetlerindeki payının ne oranda olduğunu açıklığa kavuşturmadır. Alacaklardaki ayrım diğerlerinde de olduğu gibi hem cinsiyet hem de dini kimliğe göre yapılmıştır.

İncelenen tereke defterlerinde alacaklar “ba temessük”, “zimmetinde” ve “alacağı” şeklinde kayda geçmiştir. Temessük, “*senet borç için alınıp verilen kâğıt ve istimlak sırasında alınan hüccet demektir.*”⁷³ Örneğin, 19. yüzyılın baş dönemine ait Kara Mahmud Efendi b. Ömer'in⁷⁴ tereke defterinde 11 adet 2.043 kuruş değerinde ba temessük kaydı mevcuttur. Bunun haricinde Hacı Nasuh b. Himmet'in⁷⁵ tereke kaydında 1.122 kuruş değerindeki 5 adet alacağından 2 tanesi ba temessük ve 3 tanesi

⁷² MŞS, no. 303, vr. 39a.

⁷³ Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 3:453.

⁷⁴ MŞS, no. 240, vr. 64-66.

⁷⁵ MŞS, no. 240, vr. 7-8.

“zimmetinde” şeklinde yer almıştır. Bir diğer örneği ise El-Hac Abdurrahman’ın⁷⁶ terekesi oluşturmaktadır. El-Hac Abdurrahman’ın 9,5 kuruş değerindeki alacağı yine aynı şekilde “alacağı” şeklinde tereke defterinde yer almıştır.

Tablo:22. 19. Yüzyıl Başlarında Alacakların Toplam Servete Oranı

Toplumsal Grup	Oran (%)
Müslüman Erkekler	23,77
Müslüman Kadınlar	2,26
Gayrimüslim Erkekler	1,50
Gayrimüslim Kadınlar	17,87

Tablo 22 alacakların toplam servete oranı dikkate alınarak oluşturulmuştur. Tabloda da görüldüğü üzere alacaklar bütün toplumsal kategoriye dağılmıştır. Bu dağılım gruplara göre farklılık göstermiştir. Tablodaki en yüksek oran %23,77 ile Müslüman erkeklere aittir. Bu ciddi bir orandır. Oldukça yüksek kabul edebiliriz. 19. yüzyılın başlarında incelenen 30 erkekten 17’sinin alacağı mevcuttur. Bu demek oluyor ki bu dönemde incelenen Müslüman erkeklerin %56’sının alacağı mevcuttur.

Müslüman erkeklerin toplam alacak miktarı 23.178 kuruştur. Ortalama miktarı ise 1.363 kuruştur. İncelenen dönemde en yüksek alacak miktarı ise 3.371,5 kuruştur. En düşük miktar 9,5 kuruştur. Bu miktar Hacı Mustafa Efendi b. Mehmet’e⁷⁷ aittir. Nakit konusunu incelerken, nakitlerin değerinin kuruş ve akçe olabileceğinden bahsetmiştik. Alacaklarda aynı durum söz konusudur. Kuruşun yanı sıra alacak değeri akçe olan meblağlar da mevcuttur. Örneğin, El-Hac Mustafa b. Ahmed’in⁷⁸ tereke defterinde 205 akçe alacağı kayıtlıdır.

Bu dönemde Müslüman kadınların alacaklara sahip olma oranının toplam servete oranı %2,26’dır. Müslüman erkeklere kıyasla düşük kabul edebileceğimiz bir orandır. Ancak genel itibariyle düşük olduğunu söyleyemeyiz. Mevcut dönemde incelenen 42 kadından 7’sinin alacağı vardır. Dolayısıyla Müslüman kadınların %16’sının alacağı vardır diyebiliriz.

⁷⁶ MŞS, no. 241, vr. 172.

⁷⁷ MŞS, no. 237, vr. 33-34.

⁷⁸ MŞS, no. 241, vr. 157-156.

Müslüman kadınların toplam alacak miktarı 1.012 kuruştur. Ortalama alacak miktarı ise 144 kuruştur. Toplam alacak miktarı ile ortalama alacak miktarı da Müslüman erkeklere göre çok daha düşük kabul edebileceğimiz bir orandadır. Alacak ifadeleri de Müslüman erkeklerle benzerlik göstermektedir. Örneğin, Ebubekir bt. Fatıma'nın⁷⁹ tereke defterinde 100 kuruş değerinde ba temessük kaydı mevcuttur. Yine aynı şekilde Ahmet bt. Fatıma Hoca'nın⁸⁰ 100 kuruş değerinde ba temessük kaydı mevcuttur. Ancak bununla birlikte farklı ifadeler de mevcuttur. Yukarıda ba temessük örneğini verdiğimiz Ebubekir bt. Fatıma'nın tereke defterinde 3,5 kuruş 12 pare değerinde "makbuzu" ifadesi mevcuttur.

Müslüman kadınlarda en yüksek alacak miktarı Atike Hanım'a aittir.⁸¹ Atike Hanım'ın 566,5 kuruş değerinde alacağı mevcuttur. Bu dönemde en düşük alacak miktarı ise Mefsud Hanım'a aittir.⁸² Mefsud Hanımın 3 kuruş değerinde alacağı bulunmaktadır.

Üzerinde duracağımız bir diğer toplumsal kategoriyi gayrimüslim erkekler oluşturmaktadır. Bu dönemde gayrimüslim erkeklerin alacaklara sahip olma oranının toplam servete oranı %1,50'dir. Tablodaki (tablo 21) en düşük yüzdeye sahip olan gayrimüslim erkeklerden 9 tanesinden 3'ünün alacağı mevcuttur. Buna bağlı olarak bu dönem için ele alınan gayrimüslim erkeklerin %33'ünün alacağı vardır diyebiliriz. Gayrimüslim erkeklerin alacağa sahip olma oranının toplam servete olan oranının Müslüman kadınlardan düşük olsa da genel itibariyle bakıldığında alacağa sahip olma oranının Müslüman kadınlardan yüksek olduğu görülmektedir.

Gayrimüslim erkeklerin toplam alacak değeri 450 kuruştur. Ortalama alacak değeri ise 150 kuruştur. Bu değerlerin hem Müslüman erkeklere hem de Müslüman kadınlara kıyasla düşük olduğunu ifade edebiliriz. En yüksek alacak değeri 250 kuruş ile Mihal v. Yanaki 'ye aittir.⁸³ En düşük değer ise 50 kuruş ile Suluoğlu Bedros v. Agop'a aittir.⁸⁴

19. yüzyılın başlarında gayrimüslim kadınların alacağa sahip olma oranının toplam servete oranı %17,87'dir. Bu oran Müslüman erkeklerden düşük olsa da yüksek kabul

⁷⁹ MŞS, no. 241, vr. 160.

⁸⁰ MŞS, no. 240, vr. 104.

⁸¹ MŞS, no. 235, vr. 110.

⁸² MŞS, no. 235, vr. 109.

⁸³ MŞS, no. 240, vr. 100-101.

⁸⁴ MŞS, no. 240, vr. 95-96.

edebileceğimiz bir orandır. Bu dönemde incelenen 6 Gayrimüslim kadından 2'sinin alacağı mevcuttur. Dolayısıyla gayrimüslim kadınların %33'ünün alacağı vardır.

Bu dönemde gayrimüslim kadınların iki tanesinin alacağı mevcuttur. Yüksek meblağ Nateli Hanım'a aittir.⁸⁵ Nateli Hanım'ın tereke defterinde 739 kuruş değerinde alacağı mevcuttur. Düşük meblağ ise İrine Hanım'a aittir.⁸⁶ İrine Hanım 6 kuruş değerinde alacağa sahiptir.

Genel olarak ifade edecek olursak, bu dönemde, dini ve cinsiyet ayrımı yapılmaksızın alacakların toplam servete oranı dikkate alındığında rakam %11,16 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo:23. 19. Yüzyıl Ortalarında Alacakların Toplam Servete Oranı

Toplumsal Kategori	Oran (%)
Müslüman Erkekler	26,54
Müslüman Kadınlar	4,34
Gayrimüslim Erkekler	9,75
Gayrimüslim Kadınlar	-

19. yüzyıl ortalarında alacakların toplam servete oranında en yüksek pay 19. yüzyıl başlarında olduğu gibi Müslüman erkeklere aittir (%26,54). Hatta bu dönemde oranın mevcut yüzyılın başlarına kıyasla daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Erkeklerin ev geçindirme yükümlülüğü ile daha fazla nakde ve dolayısıyla daha fazla alacağa sahip oldukları düşünülebilir. Bu dönemde Müslüman erkeklerin alacakları için genellikle “alacağı” ifadesi kullanılmıştır.

Bu dönemde incelenen 15 Müslüman erkekten 9'unun alacağı mevcuttur. Bu nedenle Müslüman erkeklerin %60'ının alacağı vardır diyebiliriz. Toplam alacak miktarı 144.349 kuruştur. En yüksek alacak miktarı 122.024 kuruş ile El-Hac Halil Ağa b. Musa b. Mehmed'e aittir.⁸⁷ En düşük alacak miktarı 210 kuruş ile Cezayirli İbrahim Hacı b. Süleyman'a aittir.⁸⁸ Ortalama alacak miktarı ise 16.038 kuruştur.

⁸⁵ MŞS, no. 243, vr. 16.

⁸⁶ MŞS, no. 232, vr. Okunamadı.

⁸⁷ MŞS, no. 306, vr. 197.

⁸⁸ MŞS, no. 303, vr. 42b.

Müslüman kadınların alacaklarının toplam servete oranı %4,34'tür. Bu dönemde erkeklerin yanı sıra kadınların alacaklarında da yüzyılın başlarına oranla bir artış söz konusudur. Yüzyılın başlarında %2,26 olan oran yüzyılın ortalarında %4,34'e yükselmiştir. Yaklaşık olarak %2,8 oranında bir artış mevcuttur. Bu dönemde ele alınan 20 Müslüman kadından 9'unun alacağı vardır. Bu tespite bağlı olarak Müslüman kadınların %45'inin alacağı mevcuttur diyebiliyoruz. Bu oran da yüzyılın başlarındaki Müslüman kadınlara kıyasla daha yüksek bir orandır. Nitekim yüzyılın başlarında bu oran %16 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde de alacaklar için genel olarak "alacağı" kavramı kullanılmıştır. Örneğin, İmam Kerimesi Emine bt. El-Hac Hasan'ın⁸⁹ toplam 1.314,5 kuruş olmak üzere 8 ayrı kişiden alacağı mevcuttur.

Müslüman kadınların toplam alacak miktarı 12.655,5 kuruştur. En yüksek alacak miktarı 3.000 kuruş ile Hadice bt. Mehmed'e aittir.⁹⁰ En düşük miktar ise 124 kuruş ile Zenciye Aişe bt. Abdullah'a aittir.⁹¹ Ortalama alacak miktarı 2.531 kuruştur.

Gayrimüslim erkeklerin alacaklarının toplam servete oranı bu dönemde %9,75'tir. Diğer toplumsal kategorilerde de olduğu gibi bu dönemde de Gayrimüslim erkeklerin alacaklarının toplam servete oranında artış meydana gelmiştir. 19. yüzyılın başlarında %1,50 olan oran yüzyılın ortalarında %9,75'e yükselmiştir. Yaklaşık %8,25 oranında bir artış meydana gelmiştir.

Bu dönemde tereke defteri incelenen 10 gayrimüslim erkekten yalnızca 2'sinin alacağı mevcuttur. Dolayısıyla gayrimüslim erkeklerin %20'sinin alacağı vardır tespiti yapabilmek mümkündür. Yüksek olan miktar 42.080 kuruştur ve bu miktar Çorc v. Cipro'ya aittir.⁹² Düşük olan miktar ise 6.523 kuruştur. Bu miktar ise Hacı Dimitri v. Nikola v. Atam'a aittir.⁹³ Ortalama alacak miktarı 24.301 kuruştur.

Yüzyılın başlarında Manisa'da yaşayan gayrimüslim kadınların alacaklarının toplam servete oranı %17,87 ile yüksek kabul edilebilecek bir orana sahipti. Ancak aynı durum yüzyılın ortalarında söz konusu değildir. Bu dönemde gayrimüslim kadınların alacağına sahip olmamaları söz konusu olduğu için tabloya dâhil edilmemiştir. Dolayısıyla 19.

⁸⁹ MŞS, no. 306, vr. 45.

⁹⁰ MŞS, no. 312, vr. 48.

⁹¹ MŞS, no. 316, vr. 66.

⁹² MŞS, no. 320, vr. 92-93.

⁹³ MŞS, no. 306, vr. 29.

yüzyılın başları ile ortaları arasında gayrimüslim kadınların alacağa sahip olma oranının toplam servete oranında ciddi bir azalma meydana gelmiştir.

Bu dönemde gayrimüslim kadınların tereke defterlerinde herhangi bir alacak kaydına rastlanılmadığı için, en yüksek miktar, en düşük miktar ve ortalama alacak miktarı gibi bilgilere ulaşamamaktayız. Dini kimlik ve cinsiyet ayrımı yapılmaksızın bakıldığında ise bu dönemde alacaklara sahip olma oranının toplam servete oranı %13,55'tir. Yüzyılın başlarındaki orana kıyasla bu dönemde yaklaşık olarak %2'lik bir artış söz konusudur.

1.9. Diğer (Cariye, Hisse, Dükkân ve Gedik)

1.9.1. Cariye

Servet analizinin son bölümünü cariye, hisse, dükkân ve gedik oluşturmaktadır. Bu başlıkların toplumsal kategorilerdeki dağılımı oldukça farklılık gösterdiği için ayrı başlıklar halinde ele alınmamıştır. Örneğin cariyeye sadece 19. yüzyılın başlarında Müslüman erkeklerde rastlanılmıştır. Bu dönemde tetkik edilen 30 erkekten 5 tanesi cariyeye sahiptir. Dolayısıyla bu dönemdeki erkeklerin %16'sı cariyeye sahiptir yorumunu yapabiliriz. Müslüman erkeklerin cariyeye sahip olma oranının toplam servete oranı ise %4,60'dır.

Tablo:24. 19. Yüzyılın Başlarında Müslüman Erkeklerde Cariye Sahipliği

Cariyeye Sahip Müslüman Erkekler	Cariye Sayısı	Cariye Değeri	Toplam Servet
Es-Seyyid el-Hac Mustafa b. Abdullah	2	2.540	5.666
El-Hac Ömer b. Hüseyin	1	360	5.214
İmamoğlu el-Hac Hüseyin b. Ömer	2	500	7.793
Hacı Mustafa b. Mustafa	1	500	4.560
El-Hac Hasan b. el-Hac Hüseyin	2	590	7.980
Hâcızâde Mehmed Ağa b. el-Hac Mustafa	1	?	1.038,5

Bu dönemde toplam 8 adet cariye mevcuttur ve bu cariyelerin toplam değeri 4.492 kuruştur. Cariyelerin adedi ve değeri kişiden kişiye farklılık göstermiştir. Adet bakımından farklı miktarda cariyeye sahip olan Müslüman erkeklerin cariyelerinin

değerinin aynı olduğu da görülmüştür. Örneğin 2 adet cariyeye sahip olan İmamoğlu el-Hac Hüseyin b. Ömer'in⁹⁴ cariyelerinin değeri 500 kuruştur. Diğer taraftan 1 adet cariyeye sahip olan Hacı Mustafa b. Mustafa'nın⁹⁵ cariyesinin değeri de 500 kuruştur. Üstelik bu şahsın toplam serveti (4.560) diğerinin toplam servetinden (7.793) çok daha azdır. Yani burada ekonomik sebeplerin çok fazla rol oynadığını söyleyemeyiz. Bu durumu etkileyen sebep tam olarak bilinmemektedir. Ancak, uyruk, güzellik, maharet, yaş ve sağlıklı olması gibi etkenler akla gelmektedir.

Bahsedilen dönemde Manisa'da değeri en yüksek cariyeler Es-Seyyid el-Hac Mustafa b. Abdullah'a⁹⁶ aittir. İki tane cariyeye sahip olan şahsın cariyelerinin değeri ise 2.540 kuruştur. Bir tanesinin değeri 2.000 kuruş ve diğerinin değeri ise 540 kuruştur. Buradaki değer farkı cariyelerin uyruklarından kaynaklanıyor olabilir. Neden diye soracak olursak; şahsın tereke defterinde değeri 2.000 kuruş olan cariyeye "beyaz cariyeye" olarak kayıt altına alınırken değeri 540 kuruş olan diğer cariyeye "Arap cariyesi" şeklinde ifade edilmiştir.

İki tane cariyeye sahip olan bir diğer Müslüman erkek el-Hac Hasan b. el-Hac Hüseyin'dir.⁹⁷ Şahsın cariyelerinin değeri 592 kuruştur. Cariyelerinin ikisi de Arap olduğu halde biri "Arap gulamı der zimmet validesi" değeri de "Arap cariyesi" şeklinde ifade edilmiştir. Gulam, "*tımar sahiplerinin harp zamanında beraber götürdükleri muharipler (harp adamları) hakkında kullanılır bir tabirdir.*"⁹⁸ Burada harp zamanında kullanılmasından ziyade müteveffanın validesinin hizmetinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Arap gulamının değeri 290 kuruş, Arap cariyesinin değeri ise 300 kuruştur. Rakamların birbirine yakın olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ikisinin de Arap olmasından kaynaklanıyor olabilir. Bir diğer Arap gulamı el-Hac Ömer b. Hüseyin'e aittir.⁹⁹ Değeri 360 kuruştur. Bu bilgiye ek olarak gulamın ismi (Abdullah) de tereke defterinde yer almaktadır.

⁹⁴ MŞS, no. 239, vr. 126-127.

⁹⁵ MŞS, no. 239, vr. 40-41.

⁹⁶ MŞS, no. 241, vr. 83-84.

⁹⁷ MŞS, no. 237, vr. 26-28.

⁹⁸ Mehmet Zeki Pakalın, "Gulam" *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 1:679.

⁹⁹ MŞS, no. 242, vr. 12-13.

Toplam serveti 1.038,5 kuruş olan Hacızade Mehmed Ağa b. el-Hac Mustafa¹⁰⁰ bir adet cariyeye sahiptir. Ancak ne yazık ki adı, uyuğu ve değeri hakkında şahsın tereke defterinde herhangi bir malumat bulunmamaktadır.

19. yüzyıl başlarında Müslüman erkeklerin sahip olduğu cariyeler hakkında yukarıda bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler cariyelerin ismi, değeri, kaç adet olduğu ve uyuğu hakkındadır. İncelenen tereke defterlerinden bu bilgilere ulaşılmıştır. Bunun dışında bilgi vermeye veya daha fazla değerlendirme yapmaya yetecek kadar malumat yoktur.

1.9.2. Hisse

Sicillerdeki tereke kayıtlardan Manisa’da 19. yüzyılın başlarında Müslüman ve gayrimüslim erkeklerin hisseye sahip oldukları görülmüştür. Müslüman erkeklerin hisseye sahip olma oranının toplam servete oranı %3,56’dır. Gayrimüslimlerininki ise %3,92’dir. İkisi arasındaki farkın oldukça az olduğu görülmektedir.

Bu dönemde incelenen 30 Müslüman erkekten 4 tanesi hisseye sahiptir ve bunların toplam değeri 3.475 kuruştur. Dolayısıyla mevcut dönemde Manisa’da yaşayan Müslüman erkeklerin %13’ünün hisseye sahip olduklarını söyleyebiliriz. Gayrimüslim erkeklerde ise incelenen 9 erkekten 2 tanesinin hisseye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu sebeple gayrimüslim erkeklerin %22’sinin hisseye sahip olduğunu ifade edebiliriz. Bu oran Müslüman erkeklere nispeten daha yüksektir. Gayrimüslim erkeklerin hisselerinin toplam değeri ise 1.173 kuruştur.

Sahip olunan hisselerin nelere ait oldukları da kişiden kişiye değişmektedir. Örneğin, Sadıkzade Ataullah Efendi’nin¹⁰¹ hisselerinden biri tereke defterinde “Arpacı Çiftliği’nden ve damı ve ebniyesinden ve öküz ve inek ve camuştan hissesi” şeklinde yer almaktadır. Bir diğeri de “deve hissesi res 3” ifadesiyle karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla hisselerin taşınır ve taşınmaz mallardan olabileceği seçeneklerinin mevcut olduğunu görmekteyiz.

Bir diğer örnek es-Seyyid el-Hac Halil b. el-Hac Hasan’a aittir.¹⁰² Şahsın sahip olduğu hisse taşınmaz mallara aittir. Tereke defterinde “yaylada bağ hissesi” olarak ifade

¹⁰⁰ MŞS, no. 242, vr. 37-39.

¹⁰¹ MŞS, no. 237, vr. 22-23.

¹⁰² MŞS, no. 242, vr. 18-19.

edilmiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki hisselerin diğer kısımlarının kime veya kimlere ait oldukları bilgisine ele alınan tereke defterlerinde rastlanılmamıştır.

Bu dönemde gayrimüslim kadınlarda hisse sahipliğine rastlanılmazken incelenen 42 Müslüman kadından yalnızca 1 tanesinde hisse sahipliği görülmektedir. Atike Hanım¹⁰³ 550 kuruş değerinde bir adet hisseye sahiptir. Atike Hanım'ın tereke defterinde hissesi "Gurye civarında çakır değirmende nısf hissesi" şeklinde yer almaktadır. Buradan Atike Hanım'ın değirmende yarı hissesi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak daha önce de söylenildiği gibi hissenin diğer yarısının kime ait olduğu bilinmemektedir.

19. yüzyılın ortalarında hisseye yalnızca Müslüman kadınlarda rastlanılmaktadır. Müslüman kadınların hisseye sahip olmalarının toplam servetteki payı %1,03'tür. Bu dönemde incelenen 20 kadından yalnızca 1 tanesinin hissesi vardır. Hadice bt. Mehmed¹⁰⁴ 3.000 kuruş değerinde hisseye sahiptir. Şahsın tereke defterinde hissesi "Danişment Halil Mahallesi'nde vaki mülk menzilde hissesi" şeklinde yer almaktadır.

1.9.3. Dükkân

1800-1850 yıllarına ait incelenen tereke defterlerinde Manisa'da servet unsuruna dâhil olan bir diğer unsur dükkân sahipliğidir. 19. yüzyıl başlarında dükkân sahipliğine toplumsal kategori içinde sadece Müslüman erkeklerde rastlanılmıştır.

Bu dönemde Müslüman erkeklerin dükkâna sahip olmalarının toplam servete oranı %1,13'tür. Mevcut dönemde 30 Müslüman erkek incelemeye alınmıştır ve 30 erkekten yalnızca bir tanesi dükkâna sahiptir. Dolayısıyla 19. yüzyılın başlarında Müslüman erkeklerin dükkâna sahip olma oranı %3 civarındadır. Bu oranın düşük olduğunu ifade edebiliriz.

Dükkâna sahip olan Göbekli Damadı el-Hac Mehmed b. Mustafa'nın¹⁰⁵ iki adet dükkânı vardır. Dükkânlarının değeri 1.100 kuruştur. Müteveffanın tereke defterinde sahip olduğu dükkân "debbağhanede bir bab dükkân" şeklinde yer almaktadır. Debbağ, *"meşin kösele yapmak için hayvan derilerini sipileyen sanat sahipleri hakkında*

¹⁰³ MŞS, no. 235, vr. 110.

¹⁰⁴ MŞS, no. 312, vr. 48.

¹⁰⁵ MŞS, no. 241, vr. 157-158.

kullanılan bir tabirdir. ¹⁰⁶ Buna bağılı olarak hayvan derilerini işlendiğı bir imaret hane ve burada dükkânı olduğı yorumunu yapabiliriz.

Manisa’da 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde dükkân sahipliğinin yüzyılın başlarına oranla arttığını görmekteyiz. Yüzyılın başlarına sadece Müslüman erkekler dükkâna sahipken yüzyılı ortalarında Müslüman erkekler, Müslüman kadınlar ve gayrimüslim erkeklerin de dükkâna sahip oldukları tespit edilmiştir.

Tablo:25. 19. Yüzyılın Ortalarında Dükkân Sahipliğinin Toplam Servete Oranı

Toplumsal Kategori	Oran (%)
Müslüman Erkekler	2,48
Müslüman Kadınlar	3,12
Gayrimüslim Erkekler	3,29
Gayrimüslim Kadınlar	-

Yukarıdaki tabloda (tablo 25) 19. yüzyıl ortalarında dükkân sahipliğinin toplam servete oranı toplumsal kategoriye göre tespit edilip listelenmiştir. Tabloda Müslüman erkeklerin oranının %2,48 olduğunu görmekteyiz. Yüzyılın başlarına kıyasla artış söz konusudur. Buna ek olarak dükkâna sahip kişi sayısında da artış olmuştur. Örneğin, yüzyılın başlarında 31 Müslüman erkekten yalnızca bir tanesi dükkâna sahipken yüzyılın ortalarında 15 Müslüman erkekten 2 tanesinin dükkânı vardır. Dolayısıyla bu dönemde Müslüman erkeklerin %13’ünün dükkânı vardır diyebiliriz.

Artış olan bir diğer unsur da dükkânların adedidir. Yüzyılın başlarında dükkâna sahip olan Göbekli Damadı el-Hac Mehmed b. Mustafa’nın 2 adet dükkânı mevcuttu ve bu döneme ait tek dükkân kaydı idi. Ancak Yüzyılın ortalarına gelince bu rakamın 6’ya yükseldiğini görmekteyiz. Bu dönemde Safi Mehmed b. Hüseyin’in¹⁰⁷ 3 adet, Halil b. Mehmed’in¹⁰⁸ de 3 adet olmak üzere Müslüman erkeklerin toplam 6 adet dükkânı mevcuttur ve bunların değeri 13.500 kuruştur.

¹⁰⁶ Mehmet Zeki Pakalın, “Debbağ” *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 1:408.

¹⁰⁷ MŞS, no. 306, vr. 194.

¹⁰⁸ MŞS, no. 312, vr. 74-75.

Safî b. Mehmed'in sahip olduğu dükkânlar tereke defterinde “etmekçi ve keresteci dükkân ebniyeleri” ile “mağaza” şeklinde kaydı tutulmuştur. Etmekçi ve keresteci dükkânı ebniyeleri öbek halinde yazılmış ve iki dükkânın değeri 7.000 kuruş olmak üzere birlikte belirlenmiştir. Dolayısıyla her bir dükkânın ayrı fiyatı tespit edilememiştir. Ancak mağaza tek başına kaydedildiği için değerini net olarak tespit edebiliyoruz (15.00 kuruş).

Halil b. Mehmed'in de 3 adet dükkânı vardır. Dükkânlarının toplam değeri 5.000 kuruştur. Müteveffanın 3 dükkânı da leblebici dükkânıdır. Dükkânlarından iki tanesi Safî b. Mehmed'de olduğu gibi öbek halinde yazılmış ve ikisinin değeri birlikte verilmiştir (4.000 kuruş). Diğer dükkânı tek başına kaydedilmiştir ve değeri 1.000 kuruştur.

Manisa'da dükkâna sahip olan bir diğer toplumsal grup Müslüman kadınlardır. Müslüman kadınlar 19. yüzyılın başlarında dükkân sahipliği görülmezken 19. yüzyılın ortalarında dükkân sahipliğinin toplam servete oranı %3,12'dir. Bu oranın Müslüman erkeklerden biraz fazla olduğunu görmekteyiz. Bu dönemde incelenen 20 kadından 4'ünün dükkânı mevcuttur. Dolayısıyla bu dönemde Müslüman kadınların %20'sinin dükkânı mevcuttur diyebiliriz. Toplamda 5 adet dükkân vardır ve bunların toplam değeri 9.100 kuruştur. Dükkânların adetleri ve değerleri kişiden kişiye göre değişmektedir. Örneğin Rabia bt. Mustafa'nın¹⁰⁹ 3.500 kuruş değerinde bir adet bakkal dükkânı ve yine 3.500 kuruş değerinde arpacı dükkânı olmak üzere toplam iki adet dükkânı vardır ve bu dükkânların değeri 7.000 kuruştur. Bunlara bağlı olarak bu dönemde Müslüman kadınların ticaretle uğraştıklarını söyleyebiliriz. Bir diğer ihtimal ise dükkânların miras yoluyla kişiye kalmasıdır.

Bu dönemde dükkâna sahip olan bir diğer Müslüman kadın ise Sıdika el-Hac Süleyman Ağa'dır.¹¹⁰ Bir adet dükkânı vardır. Ancak müteveffiyenin sahip olduğu dükkânın hangi amaçla kullanıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Tereke defterinde “bir bab dükkân” şeklinde kaydı geçmektedir. Yalnızca değer bilgisine ulaşabilmekteyiz. Şahsın dükkânının değeri 1.000 kuruştur.

19. yüzyılın ortalarında gayrimüslim erkeklerin de dükkâna sahip olduğunu görmekteyiz. Gayrimüslim erkeklerin dükkâna sahip olmasının toplam servete oranı

¹⁰⁹ MŞS, no. 316, vr. 2.

¹¹⁰ MŞS, no. 312, vr. 36.

%3,29'dur. Yüzdeliğin Müslüman kadınlara oldukça yakın olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde incelenen 10 tane gayrimüslim erkekten 3 tanesinin dükkânı mevcuttur. Buna bağlı olarak 19. yüzyıl ortalarında gayrimüslim erkeklerin dükkâna sahip olma oranının %30 olduğunu söyleyebiliriz. Üç gayrimüslim erkeğin beş adet dükkânı vardır ve bunların toplam değeri 16.377 kuruştur. Değerlerinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz. En yüksek değerdeki dükkân sahipliği Atnaş b. Petro'ya aittir.¹¹¹ Şahsın 6.600 kuruş değerinde bir adet bakkal dükkânı, 1.000 kuruş değerinde bir adet eskici dükkânı ve 3.477 kuruş değerinde bir adet meyhanesi olmak üzere toplam 11.077 kuruş değerinde üç adet dükkânı bulunmaktadır.

Bu döneme gayrimüslim erkek kategorisinde bir diğer örneği Hacı Dimitri v. Nikola v. Atam¹¹² oluşturmaktadır. Şahsın 5.000 kuruş değerinde bir adet kahvehanesi bulunmaktadır. Bir diğer örneği ise Simon v. Lefter v. Atam¹¹³ oluşturmaktadır. Şahsın 300 kuruş değerinde bir adet gazzaz dükkânı mevcuttur. Gazzaz, *"ipekçi, ibrişim bükücüsü demek olan Arapça kazzazdan bozma bir tabirdir."*¹¹⁴ Bu dönemde gayrimüslim kadınlarda dükkân sahipliğine rastlanmamaktadır.

Genel olarak ifade edecek olursak 19. yüzyılın ortalarında cinsiyet ve dini ayırım yapılmadan bakıldığında ortalama dükkân sahipliğinin toplam servete oranı %2,96'dır. Toplam 16 adet dükkân vardır ve bunların toplam değeri 38.977 kuruştur.

1.9.4. Gedik

1800-1850 yılları arasında Manisa'da tereke defterlerinden hareketle servet analizine dâhil edilen son unsuru gedikler oluşturmaktadır. *"Ticaret ve sanat yapabilme salahiyeti suretinde tarif olunan gedik vaktiyle esnafa mahsus bir şeyken bilahara emlake sirayet ettirilmiş, memlekette asırlarca sanayi ve ticaretin terakkisine, refah ve servet-i umumiyyetin artmasına hail olmuştur."*¹¹⁵

¹¹¹ MŞS, no. 316, vr. 48-49.

¹¹² MŞS, no. 306, vr. 29.

¹¹³ MŞS, no. 306, vr. 13-14.

¹¹⁴ Mehmet Zeki Pakalın, "Gazzaz", *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 1:655.

¹¹⁵ Mehmet Zeki Pakalın, "Gedik", *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 1:656.

19. yüzyılın başlarında toplumsal kategori içinde yalnızca gayrimüslim erkekler ile Müslüman erkeklerin gediğe sahip oldukları tespit edilmiştir. Aşağıdaki tabloda bu grupların sahip oldukları gediklerin toplam servete oranı verilmiştir.

Tablo:26. 19. Yüzyılın Başlarında Gedik Sahipliğinin Toplam Servete Oranı

Toplumsal Kategori	Oran (%)
Müslüman Erkekler	0,90
Gayrimüslim Erkekler	13,36

Tablo 26’da görüldüğü üzere 1800’lü yıllarda Müslüman erkeklerin gediğe sahip olmalarının toplam servete oranı %0,90 olarak tespit edilmiştir. Bu dönemde incelenen 30 erkekten 3 tanesi gediğe sahiptir. Buna bağlı olarak mevcut dönemdeki Müslüman erkeklerin %10 oranında gediğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Üç gediğin toplam değeri 879 kuruştur. Gediklerin neyle ilişkili olduğu ve değer bilgisine tereke defterlerinden ulaşabilmekteyiz. Örneğin, Hacı Mehmed Efendi b. Topal el-Hac İbrahim¹¹⁶ 100 kuruş değerinde bezzaz dükkân binası gediğine sahiptir. Bu bilgiye ek olarak bezzaz dükkân gediğinin konumu hakkında da bilgi verilmiştir. Müteveffanın tereke defterinde dükkân gediği “bezzazan çarşısında vaki” olarak kayda geçmiştir. Hacı Mustafa b. Mustafa¹¹⁷ gediğe sahip bir diğer kişidir. 50 kuruş değerinde bir adet gediği mevcuttur ve “Cami-i şerif kurbunda” ifadesiyle tereke defterinde yer almaktadır. Bir önceki örnekte olduğu gibi burada da gediğin konum bilgisine ulaşabilmekteyiz. Bir diğer örneği Eyüp el-Hac Halil¹¹⁸ oluşturmaktadır. Müteveffanın 729 kuruş değerinde bir adet berber dükkân gediği bulunmaktadır. Daha önceki örneklerde olduğu gibi bu örnekte de berber dükkân gediğinin konumuna ulaşabilmekteyiz. Şahsın tereke defterinde “Meskiciler Sokağı’nda sakin olduğu berber dükkân gediği” ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca Eyüp el-Hac Halil bu dönemde Müslüman erkekler arasında en yüksek gediğe sahip olan kişidir.

Gayrimüslim erkeklerin 19. yüzyıl başlarında gediğe sahip olmalarının toplam servete oranı %13,36’dır. Bu oranın Müslüman erkeklere kıyasla yüksek olduğunu ifade edebiliriz. Mevcut dönemde incelenen 9 gayrimüslim erkekten 3 tanesinin gediğe sahip olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla %33’ü gediğe sahiptir diyebiliriz. Müslüman

¹¹⁶ MŞS, no. 237, vr. 31-33.

¹¹⁷ MŞS, no. 239, vr. 40-41.

¹¹⁸ MŞS, no. 239, vr. 71.

erkeklerde olduğu gibi gayrimüslim erkeklerin tereke defterlerinden hareketle gediklerin adet ve değer bilgisinin yanı sıra neyle ilişkili olduğu bilgisine de ulaşabilmekteyiz. Örneğin, Acı Kostanti v. Beraşkuh¹¹⁹ 800 kuruş değerinde bir adet “buğday loncası kurbunda bakkal dükkânı gediğine” sahiptir. İfadeden de anlaşılacağı gibi şahsın dükkân gediğinin yer bilgisi de tereke defterinde belirtilmiştir. Bir diğer örnek Nikola v. Panayot’a¹²⁰ aittir. Nikola v. Panayot 700 kuruş değerinde bir adet börekçi dükkân gediğine sahiptir. Ancak gediğin konum bilgisi kişinin tereke defterinde yer almamaktadır. Bu dönemdeki gediğe sahip son gayrimüslim erkek Mihal v. Yanaki’dır.¹²¹ Mihal v. Yanaki 2.500 kuruş değerinde bir adet dükkân gediğine sahiptir. Bu dönemde en yüksek değerdeki gediktir. Ancak konum bilgisi yer almamaktadır. Bunun dışında gediğin neyle ilişkili olduğu da belirtilememiş sadece dükkân gediği şeklinde ifade edilmiştir. Fakat şahsın tereke defterinde “bakkal dükkânında bulunan eşyası” ifadesiyle envanter kısmının devamında ayrı bir döküm kısmı yer almaktadır. Dolayısıyla bu ifade bize kişinin sahip olduğu gediğin bakkal dükkânı gediği olduğunu düşündürmektedir.

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise gedik sahipliğine gayrimüslim erkeklerde rastlanılmıştır. Gayrimüslim erkeklerin gediğe sahip olmalarının toplam servete oranı %2,55’tir. Bu dönemde incelenen 10 gayrimüslim erkekten 1 tanesinde gedik sahipliği mevcuttur. Dolayısıyla gayrimüslim erkeklerin %10’u gediğe sahiptir diyebiliriz. Gediğe sahip kişi ise Hacı Andon v. Kostantin’dır.¹²² Şahsın 12.700 kuruş değerinde bir adet asiab (değirmen) gediği mevcuttur.

¹¹⁹ MŞS, no. 239, vr. 34.

¹²⁰ MŞS, no. 239, vr. 59.

¹²¹ MŞS, no. 240, vr. 100-101.

¹²² MŞS, no. 306, vr. 67.

Tablo:27. 19. Yüzyıl Başlarında Servet Unsurlarının Toplumsal Kategorideki Dağılımı

19. Yüzyıl Başlarında Servet Unsurları				
Servet Unsurları	Müslüman Erkekler	Müslüman Kadınlar	G.Müslim Erkekler	G.Müslim Kadınlar
Ev	% 35,19	% 18,23	% 46,09	% 19,18
Mehir	-	% 6,11	-	-
Gayrimenkul	% 3,24	-	-	-
Nakit	% 7,55	-	% 3,66	-
Ticari	% 1,40	% 4,46	% 5,67	-
Tarımsal	-	-	-	-
Hayvanat	% 2,69	% 1,32	% 3,71	
Alacaklar	% 22,62	% 2,26	% 1,50	% 17,87
Altınlar	% 3,94	% 12,55	-	% 24,54
Cariye	% 4,61	-	-	-
Hisse	% 3,56	-	% 3,92	
Dükkân	% 1,13	-	-	-
Gedik	-	-	% 13,36	-
Toplam	% 85,93	% 44,93	% 77,91	% 61,59

1800-1850 yılları arasında yukarıdaki başlıklar halinde değerlendirilen servet analizlerinin tamamı değerlendirmeye alınmıştır. Buna bağlı olarak 1800’lü yıllarda servet analizine dâhil olan bütün unsurların oranı Müslüman erkeklerde % 85, Müslüman kadınlarda % 44, gayrimüslim erkeklerde % 77, gayrimüslim kadınlarda ise % 61 oranında paya sahiptir. Servet unsurlarının bütün toplumsal kategorilerdeki ortalama payı ise % 67 oranındadır.

Tablo:28. 19. Yüzyıl Ortalarında Servet Unsurlarının Toplumsal Kategorideki Dağılımı

19. Yüzyıl Ortalarında Servet Unsurları				
Servet Unsurları	Müslüman Erkekler	Müslüman Kadınlar	G.Müslim Erkekler	G.Müslim Kadınlar
Ev	% 16,23	% 17,83	% 9,66	% 43,05
Mehir	-	% 1,52	-	-
Gayrimenkul	% 3,91	% 5,46	% 11,33	-
Nakit	% 3,78	% 5,05	% 3,42	-
Ticari	-	-	% 3,94	-
Tarımsal	-	-	% 2,45	-
Hayvanat	% 3,40	-	% 4,09	-
Alacaklar	% 26,54	% 4,34	% 9,75	-
Altınlar	% 1,16	% 23,22	-	% 2,32
Cariye	-	-	-	-
Hisse	-	% 1,03	-	-
Dükkân	% 2,48	% 3, 12	% 3,29	-
Gedik	-	-	% 2,55	-
Toplam	% 57,50	% 61,57	% 50,47	% 45,37

1850'li yıllarda ise servet analizine dâhil olan bütün başlıkların oranı Müslüman erkeklerde % 57, Müslüman kadınlarda % 61, gayrimüslim erkeklerde % 50, gayrimüslim kadınlarda % 43 paya sahiptir. Servet unsurlarının toplumsal kategorilerdeki ortalama payı ise % 53 oranındadır. Yüzyılın başlarına kıyasla yüzyılın ortalarına gelindiğinde servet unsurlarının toplam yüzdeliğinde genel olarak bir azalma olduğu görülmektedir. Artış yaşayan tek toplumsal kategori ise Müslüman kadınlardır. Yüzyıl başlarında toplam % 44,93 oranında servet unsuruna sahip olan Müslüman kadınlar yüzyıl ortalarında toplam % 61,57 oranında servet unsurlarına sahiptirler. Artış yaşanmasını sağlayan unsurlar ise gayrimenkul, nakit, alacaklar, hisse, dükkân ve altın sahipliğinde görülen artıştır.

BÖLÜM 2: 19. YÜZYILIN İLK YARISINDA MANİSA'DA GİYİM-KUŞAM KÜLTÜRÜ

Sosyo-ekonomik odaklı tarih çalışmaları özellikle son yıllarda gelişen bir alandır. Bu alanda tereke defterleri bize önemli veriler sunmaktadır. Tereke defterleri vasıtasıyla toplumun sosyal yaşantısının yanı sıra gündelik yaşamına dair bilgiler de elde edilebilmektedir. Edindiğimiz bu bilgilerden hareketle toplumsal grupların mevcut dönemdeki yaşam tarzı hakkında fikir sahibi olabilmekteyiz. Bu bağlamda 1800-1850 yılları arasında yaşanan değişimleri, insanların tercihleri veya ekonomik durumuna göre yaptığı seçimleri, eğer varsa farklılığı gösteren durumları tespit edebilmekteyiz.

İncelenen dönem elli yıllık bir süreci kapsamaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde bu süreç kapsamında Müslüman ve gayrimüslim kadınlar ile erkeklerin sahip oldukları kıyafetler üzerinde durulacaktır. Her iki dönemde de incelenen kıyafetler kullanım amaçlarına uygun olarak alta giyilenler, üste giyilenler, başa takılanlar, ayağa giyilenler, bele bağlananlar ve içe giyilenler olmak üzere toplam altı başlık halinde kategorize edilmiştir. Kıyafet türlerinin toplumsal cinsiyet ve dini kimliklere göre dönemsel olarak farklılık gösterdiği olmuştur.

Tereke kayıtlarının maddi kültür bağlamında bizlere sunduğu bilgiler arasında giyim kuşam unsurlarına ilişkin detaylı bilgiler de yer almaktadır. Örneğin, kullanılan kumaşın türü, rengi, yeni veya eski oluşu, deseni, ustalık-işçilik özellikleri, imâl edildiği şehir vb. konular hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Dolayısıyla bu tür bilgilerden hareketle toplumsal grupların sahip oldukları kıyafetlerden hareketle, ne tür tercih, eğilim ve tüketici davranışı içinde olduklarını anlayabilmekteyiz.

Giyim tarzı kişilerin sahip olduğu yaşam tarzı ve kıyafet kültürünü yansıtmakla birlikte toplumsal statüleri ve ekonomik güçleri hakkında da bizlere bilgi vermektedir. Ayrıca kişilerin tercih ve davranışlarını yansıtmakta önemli olan bir diğer unsur ise din faktörüdür. Bu nedenle araştırmamızı yürütürken hem dinî kimliklere hem de cinsiyete göre farklı toplumsal çevreleri temsil edecek kişilere ait tereke defterlerine örneklem grubunda yer verilmesine özen gösterilmiştir. Bahsi geçen toplumsal gruplar arasında benzerlik veya farklılıkların olup olmadığı, var ise bu durumda rol oynayan etkenlerin neler olabileceği konularına önem atfedildi.

İlk zamanlarda dış etkenlere karşı koruma güdüsüyle başlayan giyinme ihtiyacı, toplumların uygarlık düzeyi ve yaşam tarzlarına bağlı olarak zamanla farklılaşmıştır.¹²³ Coğrafya ve iklim önemli belirleyicilerdendir; nitekim Orta Asya tarihi diğer birikimlerinin yanı sıra giyim kuşam alanında da Türk milletinin geçmişten gelen tarihsel tecrübesini yansıtmaktadır.

Giyim kuşam kültürü diğer toplumlarda olduğu gibi Türk toplumunda da geleneksel değerleri yansıtan önemli bir olgudur.¹²⁴ 19. Yüzyılın ilk yarısında her ne kadar - Tanzimat'ın (1839) etkisiyle de olsa- batılılaşma veya modernleşme gibi kavramlar Osmanlı'da kendine yer bulsa da giyim kuşam tercihlerinde geleneksel kıyafetler kullanılmaya devam etmiştir. Ancak bu, toplumsal değişimin (modernleşme/batılılaşma) Osmanlılarda görülmediği anlamına gelmez. Değişimin ve sürekliliğin birlikte gözlemlendiği değerlendirilmesi yapılabilir..

Osmanlı toplumu kendi geleneksel giyim kuşam kültürünü devam ettirmekte ne derecede başarılı olmuştur? İncelediğimiz yüzyılda kıyafetlerde nasıl bir değişim yaşanmıştır veya belirgin bir değişim gözlemlenmiş midir sorularına cevap arayacağız. Bu konuda Fanny Davis'in görüşü, 18. ve 19. yüzyılda Osmanlı kadını, 16. ve 17. yüzyıldakinden pek farklı giyinmediğinden, D'Ohsson'un işaret ettiği gibi, Avrupalı kadının modada izlediği değişikliklerin onu ilgilendirmediğinden, aslında 19. yüzyıl sonlarına değin bunun farkında bile olmadığı yönündedir.¹²⁵ Fanny Davis'in bu cümleleri, Osmanlı toplumunun 19. yüzyılda kıyafet hususunda kendi geleneğini büyük ölçüde koruduğu değerlendirmesini desteklemektedir.

¹²³ Fatma Ayhan, "Türk Giyim Kültüründe Pantolon" *Akademik Bakış Dergisi*, (Kasım-Aralık 2013): 1.

¹²⁴ Fatma Ayhan, "Türk Giyim Kültüründe Pantolonun Gelişimi ve Dünya Giyim Kültürüne Etkisi", *Akademik Bakış Dergisi*, 37, (Temmuz-Ağustos 2013): 2.

¹²⁵ Fanny Davis, *Osmanlı Hanımı: 1718'den 1918'e Bir Toplumsal Tarih*, trc. Bahar Tırnakçı, (İstanbul: Yapı kredi Yayınları, 2006), 207.

2.1. Alta Giyilenler

2.1.1. Şalvar

Şalvar, “üst kısmı geniş ve kırmalı, bacakları don gibi ayrı ve bol üstlük don adıdır.”¹²⁶ Şalvarı hem erkeklerin hem de kadınların kullandıklarını görmekteyiz. Şalvarı günlük giyilen bir kıyafet olarak düşünebiliriz. Ancak belirtmek gerekir ki şalvarın da çeşitleri vardır. Örneğin, Atike Hanım’ın¹²⁷ tereke defterinde sahip olduğu beş şalvardan bir tanesi “canfes köhne” olarak kayda alınmıştır. Canfes, “eski ipekli kumaşlardan biri, gayet ince olup”¹²⁸, köhne¹²⁹ eski, eskimiş manasına gelmektedir.

Tablo:29. 19. Yüzyılın Başlarında Alta Giyilen Kıyafetler

Toplumsal Kategori	Şalvar	Çakşır
Müslüman Erkekler	48,39 %	16,13 %
Müslüman Kadınlar	57,14 %	-
Gayrimüslim Erkekler	55,56 %	-
Gayrimüslim Kadınlar	16,67 %	-

Yukarıdaki tabloda (tablo 27) 19. yüzyılın başlarında toplumsal kategorilerin sahip oldukları kıyafetlerin (alta giyilen) yüzdelik olarak oranları verilmiştir. Mevcut yüzyılda Manisa’da alt kıyafet olarak şalvar ve çakşırın kullanıldığını görmekteyiz. Bu tabloya göre en yüksek orana %57,14 ile Müslüman kadınların sahip olduğunu söyleyebiliriz. En düşük oran ise %16,67 ile Gayrimüslim kadınlara aittir.

2.1.2. Çakşır

Çakşır, “don gibi belden aşağı giyilen paçaları mestli ve dar bir nevi şalvar hakkında kullanılan şalvar hakkında kullanılan bir tabirdir.”¹³⁰ Bu dönemde çakşıra ise yalnızca Müslüman erkeklerde rastlanılmaktadır. Ancak sadece Müslüman erkeklerin kullandığını söyleyemeyiz, kadınlar da çakşır kullanmaktadır, ancak bizim incelediğimiz tereke defterlerinde yalnızca Müslüman erkeklerde rastlanılmıştır.

¹²⁶ Mehmet Zeki Pakalın, “Şalvar”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 3:307.

¹²⁷ MŞS, no. 235, vr. 110.

¹²⁸ Reşat Ekrem Koçu, “Canfes”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1969), 50.

¹²⁹ Şemseddin Sami, “Köhne” *Kamus-i Türki*, 1220.

¹³⁰ Pakalın, “Çakşır”, 1:323.

İncelenen 31 erkekten 5 tanesinde 10 adet çakşır bulunmaktadır. Şalvar ve çakşır için günümüzde kullanılan pantolonlardır diyebiliriz. Nitekim L. Fekete'nin pantolonların şalvar ve çakşır olarak kayda alındıklarını görmekteyiz¹³¹ ifadesi bunu destekler niteliktedir.

Türk giyim kuşamında bize bilgi verecek diğer kaynaklardan biri de batılı seyyahların yazdıklarıdır. Bunlardan ilki Lady Montagu'dur. Lady Montagu eşinin İngiltere tarafından Osmanlı'ya elçi olarak atanmasıyla birlikte eşi ile gelen ve gördüklerini kaleme alan Batılı bir kadın seyyahtır. Lady Montagu yalnızca gördüklerini anlatmamış aynı zamanda Türk kıyafetlerini de giymiştir. Bu, 1717 yılında yazdığı mektupta "giysimin ilk parçası çok geniş, topuklara değecek kadar uzun bir şalvar" ifadesinden anlaşılmaktadır.¹³² 19. yüzyılda Manisa'da şalvar, Müslümanların ve gayrimüslimlerin, kadınların ve erkeklerin ortak giyim eşyasıdır diyebiliriz.

Tablo:30.. 19. Yüzyıl Ortalarında Alta Giyilen Kıyafetler

Toplumsal Kategori	Şalvar	Pantolon
Müslüman Erkekler	% 33,33	% 13,00
Müslüman Kadınlar	% 55,00	-
Gayrimüslim Erkekler	% 40,00	% 20,00
Gayrimüslim Kadınlar	% 37,50	-

Tablo 28'de 19. yüzyıl ortalarında Manisa şehrinde alta giyilen kıyafetler verilmiştir. Tablodan hareketle bu dönemde alt giysi olarak şalvar ve pantolonun tercih edildiği görülmektedir. Yüzyıl başında ilgi gören şalvar bu dönemde azalarak da olsa mevcut ilgiyi korumuştur. Şalvar tercihinde tüm toplumsal kategoride genel bir düşüş olmakla birlikte çakşır sahipliğine incelenen tereke defterlerinde bu dönemde hiç rastlanılmamıştır.

Müslüman erkekler tarafından bu dönemde ilgi gören şalvarların kumaş türleri tatarı ve çuka olmuştur. Bunun haricinde desen veya renk gibi bilgiye rastlanılmamıştır. Müslüman kadınların tercih ettikleri şalvar türleri ise, canfes, taraklı, kutni, şali,

¹³¹ Fekete Lajos, "XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi", trc. M. Tayyip Gökbilgin, Belleten, 43/170, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1979), 620.

¹³² Wortley Montagu, *Türkiye'den Mektuplar*, trc. Bedriye Şanda, (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1973), 62.

altıparmak olmakla birlikte renk ve işçilik faaliyeti bilgisi veren tereke defterleri de mevcuttur. Siyah münakkaş şalvar¹³³ ve mai canfes şalvar¹³⁴ bu türlere örnektir. Gayrimüslim erkeklerin tercih ettikleri şalvarların kumaş türü ise çuka olmuştur. Gayrimüslim kadınlar ise basma ve altıparmak şalvar tercih etmişlerdir.

Dönemin başlarından farklı olarak bu dönemde karşımıza çıkan yeni bir unsur ise pantolon kullanımının başlamış olmasıdır. Hem şalvarın hem de pantolon kullanımının mevcut olması geleneksel olan ile batılı olanın bir arada varlığını, diğer bir ifadeyle değişim-dönüşüm ile sürekliliğin aynı anda var oluşunu göstermektedir.

Pantolon tanımlanacak olursa, vücudun belden aşağı kısmına giyilen ve her iki bacağı da ayrı olup ayak bileklerine kadar uzanan alt giysisi olarak tanımlanabilir. Farklı boylarda yapılabildiği gibi hem kadın hem de erkekler tarafından kullanılabilir. Orta Asya Türk tarihi alanında çalışma yapan kimi tarihçiler pantolonu Hunlar tarafından icat edilmiş ve dünyaya Orta Asya'dan yayılmış eski bir Türk kıyafeti olarak kabul etmektedirler. Hunların ve ardılı Orta Asya'da yaşamış Türk kavimlerinin savaşçı özellikleri, at kullanma alışkanlıkları ve yaşam tarzlarının bir gereği olarak pantolonu kullanmış oldukları iddia edilmektedir. Bu yaklaşımla erken döneme ait yazılı, görsel ve arkeolojik kalıntılardaki alta giyilen kıyafetleri Hunların ve diğer Orta Asya Türk kavimlerinin pantolonları olarak ele almaktadırlar.¹³⁵ Pantolon Batı dillerinden (Fransızcadan) dilimize girmiş ve Frenk kıyafeti olarak kabul edilmiştir. Osmanlı toplumuna baktığımızda son dönemlere kadar pantolonun varlığından söz edemiyoruz. 19. yüzyıl boyunca Osmanlı erkekleri arasında kullanımı yaygınlaşacak olan pantolonun kıyafet kültüründe önemli bir değişimi, Batılılaşmayı sembolize ettiğine şüphe yoktur.

Pantolon, 19. yüzyıl Manisa'sında Müslüman ve gayrimüslim erkekler tarafından kullanılmıştır. Müslüman erkekler bu dönemde % 13 oranına pantolona sahiptirler. Tereke defteri analiz edilen 15 Müslüman erkeğin iki tanesinin tereke defterinde pantolon kaydı bulunmaktadır. Bahsi geçen iki kişinin ise toplam 7 adet pantolonu bulunmaktadır. Gayrimüslim erkeklerin pantolona sahip olma oranı ise % 20'dir. Bu dönemde tereke defteri incelenen 10 adet gayrimüslim erkek bulunmaktadır. Bu erkeklerden iki tanesi toplam iki adet pantolona sahiptirler.

¹³³ MŞS, no. 306, vr.28.

¹³⁴ MŞS, no. 306, vr. 28.

¹³⁵ Fatma Ayhan, "Türk Giyim Kültüründe Pantolonun Gelişimi ve Dünya Giyim Kültürüne Etkisi", *Akademik Bakış Dergisi* 39 (2013): 1-5.

Mevcut dönemde analiz edilen tereke defterlerinde Müslüman ve gayrimüslim kadınların pantolona sahip oldukları gözlemlenmemiştir. Pantolonu, incelenen bu dönem için değişimin yahut modernleşmenin bir unsuru olarak algılayabiliriz. Netice olarak pantolon, Batı medeniyetine ait olan unsurlardan biridir. Bu dönemde de pantolon sahipliğinin görülmesi Batı ile temasın veya etkileşimin bir nişanesidir.

2.2. Üste Giyilenler

Tablo:31. 19. Yüzyıl Başlarında Üste Giyilen Kıyafetler

Kıyafetler	Toplumsal Kategori			
	Müslüman Erkekler	Müslüman Kadınlar	Gayrimüslim Erkekler	Gayrimüslim Kadınlar
Aba	12,90 %	-	22,22 %	-
Biniş	83,87 %	2,38 %	44,44 %	-
Cübbe	83,87 %	54,76 %	88,89 %	66,67 %
Entari	90,32 %	92,86 %	66,67 %	50,00 %
Ferace	3,23 %	76,19 %	-	66,67 %
Kaftan	3,23 %	-	-	16,67 %
Kürk	35,48 %	21,43 %	22,22 %	-
Libade	16,13 %	59,52 %	-	-
Nimten	32,26 %	-	44,44 %	-
Üstlük	3,23 %	9,52 %	-	33,33 %
Yağmurluk	16,13 %	-	33,33 %	-
Yelek	12,90 %	-	11,11 %	-
Fistan	-	-	11,11 %	16,67 %
Kabut	9,68 %	-	-	-
Salta Marta	-	-	11,11 %	-
Fermene	6,45 %	-	-	-
Melbusat	-	-	% 11,11	-

Yukarıdaki tabloda (tablo 29) 19. yüzyılın başlarında Manisa şehrinde üste giyilen kıyafetlerin listesi yüzdeler olarak sunulmuştur. Toplam 16 adet üste giyilen farklı kıyafet mevcuttur. Tabloya bakıldığında genel bir dağılım göze çarpsa da Müslüman erkeklerin daha fazla giyim çeşidine sahip olduğu gözlemlenmektedir. Birbirinden farklı olan bu giyim eşyalarının oranları cinsiyete ve dini kimliğe göre değişiklik göstermektedir. Bunun tam sebebini ortaya koymak zor olsa da kişisel tercihler, ekonomik nedenler ve sosyal statü gibi etkenler akla ilk gelenlerdendir.

Tablo:32. 19. Yüzyıl Ortalarında Üste Giyilen Kıyafetler

Kıyafetler	Toplumsal Kategori			
	Müslüman Erkekler	Müslüman Kadınlar	Gayrimüslim Erkekler	Gayrimüslim Kadınlar
Aba	6,67 %	-	10,00 %	12,50 %
Biniş	6,67 %	-	10,00 %	-
Cübbe	80,00 %	20,00 %	10,00 %	-
Entari	86,67 %	95,00 %	40,00 %	25,00%
Ferace	13,33 %	65,00 %	20,00 %	87,50 %
Harbi	6,67 %	-	-	-
Kürk	33,33 %	70,00	10,00 %	50,00 %
Libade	26,67 %	90,00 %	30,00 %	87,50 %
Nimten	46,67 %	10,00 %	20,00 %	12,50 %
Üstlük	-	15,00 %	-	-
Yağmurluk	13,33 %	-	20,00 %	-
Yelek	33,33 %	10,00 %	10,00 %	-
Fistan	6,67 %	-	-	-
Hırka	6,67 %	15,00 %	10,00 %	12,50 %
Sako	13,33 %	5,00 %	-	-
Fermene	6,67 %	-	-	12,50 %
Barani	6,67 %	-	-	-
Cepken	6,67 %	-	-	-
Elbise	13,33%	10,00 %	-	-
Kepenek	6,67 %	-	-	-
Maşlak	26,67 %	-	10,00 %	-
Melbusat	26,67 %	45,00 %	20,00 %	50,00 %
Setre	6,67 %	-	-	-

Yukarıdaki tabloda (tablo 30) 19. yüzyılın ortalarında üste giyilen kıyafetler ve bu kıyafetlerin toplumsal kategori tarafından sahip olunma yüzdeliği verilmiştir. Toplam 23 adet üst kıyafeti bulunmaktadır. Tablodan da anlaşıldığı üzere 19. yüzyıl başlarında

olduğu gibi bu dönemde de kıyafet çeşidine en fazla sahip sınıfı Müslüman erkekler oluşturmaktadır.

2.2.1. Aba

Aba, “*dervişlerle aşağı tabakadaki ilmiye mensuplarının ve medrese talebesinin giydikleri palto nev’inden bir elbisenin adı idi.*”¹³⁶ “*Aba hem üste giyilen bir giysinin adı hem de bir tür kumaşın adıdır. Kaba ve kalın bir yünlü kumaş, bu yünden yapılmış esvab; potur, hırka, cebken, bilhassa paltoya da aba denir.*”¹³⁷ Görüldüğü üzere kumaş cinsinden olan abadan çeşitli giyim eşyalarının da elde edildiğini tespit etmek mümkündür.

19. yüzyıl başlarında aba, Müslüman erkekler ve gayrimüslim erkekler tarafından tercih edilmiştir. Burada kıyafet kullanımında dini kimliğin saf dışı kaldığını söyleyebiliriz. Müslüman erkeklerin abaya sahip olma oranı %12,90 iken gayrimüslim erkeklerin abaya sahip olma oranı %22,22’dir. Analiz edilen 31 Müslüman erkekten 4 tanesi 5 adet abaya sahiptir.

Diğer yandan incelenen 9 gayrimüslim erkekten 2 tanesi 22 adet abaya sahiptir. Burada abaya sahip kişi sayısı ile aba adedi arasında belirgin bir fark görülmektedir. Bu fark Yuan¹³⁸ isimli gayrimüslimin yüksek kabul edilebilecek bir rakam olan 20 adet abaya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Yuan’ın toplam mirası 378,5 kuruştur. Mirasının çok yüksek olduğunu söyleyemeyiz. Sahip olduğu abaların çoğu söz öbeği şeklinde kaydedilmiştir. Örneğin, “köhne aba ve pösteki kürk” bunlardan biridir ve değeri 1 kuruş 8 paredir. Başka bir örnek ise “köhne aba ve şalvar” şeklindedir ve değeri ise 3,5 kuruştur. Bunun yanı sıra abanın renklerinden bahsedildiği de olmuştur. Örneğin, “beyaz ve siyah aba ve şalvar” şeklinde söz öbeği halinde kaydedilen ifadenin değeri 8,5 kuruş 15 paredir. Aba diğer kıyafetlerle birlikte yazılıp değerleri birlikte belirlendiği için burada abaların net fiyatını bilmek mümkün görünmemektedir. Abanın tek fiyatının belirlenmesini zorlaştıran bir diğer ifade ise adet miktarının fazla olup fiyatın tek olmasıdır. Örneğin, 9 adet köhne abanın fiyatı 10,5 kuruş 18,5 pare olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla buradan 9 abanın fiyatına ulaşabilmekteyiz. Ancak tek

¹³⁶Mehmet Zeki Pakalın, “Aba”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 1:1.

¹³⁷Reşat Ekrem Koçu, “Aba”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 7.

¹³⁸MŞS, no. 235, vr. 144.

abanın fiyatını belirlememiz olanaklı görünmemektedir. Nitekim belirtmek gerekir ki bir adet abanın fiyatına da Yuan'ın tereke defterinden ulaşabilmekteyiz. Örneğin, “cedid aba” 3 kuruş “cedid sagir aba” 2 kuruş olarak belirlenmiştir. Çoğul veya tekil fiyatlardan da anlaşılacağı gibi abaların değeri çok yüksek değildir. Genel olarak söylemek gerekirse gayrimüslim erkeklerin sahip olduğu aba sayısı Müslüman erkeklere göre daha fazladır.

Yüzyıl başlarında abaya sahip toplumsal kategoriyi Müslüman erkekler ve gayrimüslim erkekler oluştururken yüzyıl ortalarında eşyaya sahip olan kategoriyi Müslüman erkekler, gayrimüslim erkekler ve gayrimüslim kadınlar oluşturmaktadır. Bu dönemde tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkekten yalnızca bir kişi bir adet abaya sahiptir. Dolayısıyla mevcut dönemde Müslüman erkeklerin abaya sahip olma oranı % 6 civarındadır. Yüzyılın başlarına kıyasla yüzdeliğin yarıya düştüğü görülmektedir. Gayrimüslim erkekler ise % 10 oranında abaya sahiptirler. Yüzyılın başlarında bu oran %22 civarında idi. Dolayısıyla burada da bir düşüş söz konusudur. Tereke defteri incelenen 10 gayrimüslim erkekten bir tanesi abaya sahiptir. Sahip olunan aba tereke defterinde “aba yağmurluk”¹³⁹ formunda söz öbeği olarak yer almıştır. Bu dönemde abaya sahip olan son toplumsal sınıfı gayrimüslim kadınlar oluşturmaktadır. Belirtmek gerekir ki yüzyılın başlarında incelenen tereke defterlerinde gayrimüslim kadınlarda aba sahipliğine rastlanılmamıştır. Bu dönemde ise gayrimüslim kadınların % 12,5 oranında abaya sahip oldukları tespit edilmiştir. Tereke defteri incelenen 8 gayrimüslim kadından Kutni bt. Atam¹⁴⁰ bir adet abaya sahiptir ve sahip olduğu aba “aba potur” şeklinde söz öbeği formunda kaydedilmiştir. İfadenin değeri 60 kuruş olarak belirlense de yüzyılın başlarında olduğu gibi burada da eşyanın tekil fiyatına ulaşamamaktayız.

2.2.2. Biniş

Biniş, “bazen şedde ile “binniş” telaffuz edenler de olur; eski milli kıyafetlerimizde yüksek tabakadan ve bilhassa ulema efendilerin giydiği bir nevi cübbenin adı; avamın giydiği cübbeden farkı bedeninin daha geniş kolların da daha bol ve uzun olması idi.”¹⁴¹ Bu ifadeden hareketle binişin günlük kıyafetin dışında kullanıldığını düşünebiliriz. Aynı zamanda kullanılan kesim arasında da fark vardır. Sıradan insanların dışında makam ve

¹³⁹ MŞS, no. 320, vr. 92-93.

¹⁴⁰ MŞS, no. 320, vr. 33.

¹⁴¹ Reşat Ekrem Koçu, “Biniş”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 39.

mevki sahibi kişilerin tercih ettiğini söylemek yanlış olmaz. Cübbeden farklı olarak beden daha geniş kollarının da daha uzun ve bol olması onu daha heybetli veya gösterişli yaparak kullanım alanı arasında statü ve ekonomik güç farkını ortaya koymuş olabilir.

*“Yeniçeri zabıt ve ümerası da biniş giyerlerdi. Bu libas ayaklara kadar olan kolları uzunca ve kolların yenleri sarkıktı. Yazın bu yenler sıvanır kışın düğümlenirdi.”*¹⁴²

Buradan binişin mevsim koşullarına uygun olarak yazlık ve kışlık olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.

Biniş sahipliğinin Müslüman erkeklerde yüksek olduğunu (%83,87) söyleyebiliriz. Tereke defteri incelenen 31 Müslüman erkekten 26’sı 40 adet binişe sahiptir. Bazı Müslüman erkeklerin birden fazla binişe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Kara Mahmud Efendi b. Ömer¹⁴³ dört adet çukaya sahiptir. Bunlardan bir tanesinin kumaş türü belirtilmemiş “köhne biniş” olarak kaydedilmiştir. Diğer ikisi ise “çuka biniş” şeklinde kaydedilerek kıyafetin kumaşı hakkında bize bilgi vermiştir. Sonuncusu ise “şali biniş” olarak kaydedilmiştir.

Genel olarak ifade edilecekse eğer bu dönemde Müslüman erkeklerin sahip oldukları binişlerin ortak özelliklerinden biri kumaş türünün hemen hemen aynı olmasıdır. Müslüman erkeklerin tereke defterlerinin çoğunda binişin kumaş türü “çuka”dır. Çuka, yünden sık olarak dokunmuş, dayanıklı ve havlı bir kumaş. Bilhassa erkek giyiminde kullanılırdı.¹⁴⁴

Kumaş bilgisinin yanı sıra renk bilgisinin de yer aldığı görülmüştür. Örneğin, Hacı Mustafa b. Mehmed¹⁴⁵ ile Hüseyin b. Mustafa’nın¹⁴⁶ sahip oldukları biniş tereke defterlerinde “yeşil çuka biniş” olarak kayıt altına alınmıştır. Diğer bir örnek ise Osman Ağazade el-Hac Ağa b. el-Hac Abdullah’ın¹⁴⁷ tereke defterinde karşımıza çıkmaktadır. Şahsın sahip olduğu biniş “mor çuka biniş” şeklinde yazılmıştır.

¹⁴² Mehmet Zeki Pakalın, “Biniş”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 1:235.

¹⁴³ MŞS, no. 240, vr. 64-66.

¹⁴⁴ Mine Esiner Özen, “Türkçe’de Kumaş Adları”, *İÜEF Tarih Dergisi* 33 (1982), 309.

¹⁴⁵ MŞS, no. 239, vr.94.

¹⁴⁶ MŞS, no. 241, vr.105-106.

¹⁴⁷ MŞS, no. 240, vr.120-127.

Müslüman kadınların %2,38 ile düşük bir orana sahip olduklarını söyleyebiliriz. Tereke defteri incelenen 42 kadından yalnızca Zeynep bt. Mustafa¹⁴⁸ bir adet binişe sahiptir. Müslüman erkeklerde olduğu gibi bu binişin kumaş türü de çukadır. Fakat belirtmek gerekir ki sahip olunan bu çuka binişin değeri kaydedilmemiştir. Bu nedenle fiyat bilgisine ulaşamamaktayız. Tereke defterine kaydedilen her bir unsurun fiyat bilgisi bir kuruş dahi olsa yazıldığı için bu kayıta fiyat bilgisinin yer almaması kadının unutmuş olabileceği akla ilk gelen sebepler arasındadır.

Gayrimüslim erkekler ise %44,44'lük bir orana sahiptirler. İncelenen 9 gayrimüslim erkekten 4 tanesi 4 adet binişe sahiptir. Sahip olunan binişlerin hepsinin kumaş türü çukadır. Bir tanesi "köhne" bir tanesi de "cedid" olarak yazılmıştır. Diğer ikisi ise sadece "çuka biniş" olarak kaydedilmiştir. Bu dönemde gayrimüslim erkeklerde renk bilgisine rastlanılmamıştır.

Mevcut dönemde gayrimüslim kadınlarda ise binişe rastlanılmamıştır.

Yüzyıl başlarında olduğu gibi yüzyıl ortalarında da biniş sahip olan toplumsal kategoriyi Müslüman erkekler ve gayrimüslim erkekler temsil etmektedir. Bu dönemde Müslüman erkeklerin binişe sahip olma oranı % 6 ile yüzyıl başlarına kıyasla oldukça azalma görülmektedir. Mevcut dönemde tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkekten yalnızca bir tanesi bir adet çuka binişe¹⁴⁹ sahiptir. Binişe sahip olan bir diğer toplumsal grubu oluşturan gayrimüslim erkeklerin binişe sahip olma oranı ise % 10'dur. Müslüman erkeklerde olduğu gibi gayrimüslim erkeklerde de yüzyılın başlarına oranla azalma olduğu görülmektedir. Bu dönemde 10 adet gayrimüslimin tereke defteri incelenmiş olup bu defterlerde binişi içeren tereke adedi ise birdir. Binişe sahip olan Simon v. Lefter v. Atam'ın¹⁵⁰ tereke defterinde binişin kumaş türü çuka olarak verilmiştir. Hem Müslüman erkeklerin hem de gayrimüslim erkeklerin aynı kumaş türüne sahip eşyaları kullandıklarını söyleyebiliriz.

¹⁴⁸ MŞS, no. 235, vr. 112.

¹⁴⁹ MŞS, no. 312, vr. 33.

¹⁵⁰ MŞS, no. 306, vr. 13-14.

2.2.3. Cübbe

Cübbe, “*eski ilmiye ricalinin biniş altına giydikleri darca elbisenin adı idi. Mintan yakası gibi iki santim kadar yumuşak yakası vardı. Dizden aşağı gelecek derecede uzun ve düzdü, kolları sade idi. Her türlü ve her renk kumaştan yapılabilirdi.*”¹⁵¹ Şemseddin Sami de Kamus-i Türki’de cübbe için benzer ifadeler kullanmıştır. Sami’nin tanımı “*ilmiye sınıfında biniş altına giyilen üstlük libas ki darca olup bunun kisasına abdestlik diyilir*” şeklindedir.¹⁵² Ancak Reşat Ekrem Koçu farklı görüşte bulunmuştur. Ona göre, “*yukarıdaki tarifte noksanlar, yanlışlar, hatalar vardır; cübbe biniş altına giyilmemiştir, aslında biniş kibar ulemanın giydiği bir cübbenin adıdır. İpekli kumaştan da cübbe kesilmemiştir.*”¹⁵³

Ferit Devellioğlu’nun görüşü ise, “*sarıklı din adamlarıyla bazı yaşlı kimselerin giydikleri uzun üstlük*”¹⁵⁴ şeklinde olmuştur. Hepsinin ortak görüşü cübbe kullanımının ilmiye sınıfına ait olduğudur. Bu durumda cübbenin statü göstergesi olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda farklı kişilerin cübbe hakkındaki tanımlamaları zikredilmiştir. Paralel görüşün yanı sıra aksi görüşü savunanlar da vardır.

Tabloya göre (tablo 30) Müslüman erkeklerin cübbe sahipliği %83,87 ile yüksek sayacağımız bir orana sahiptir. Tereke defteri incelenen 31 Müslüman erkekten 26’sı cübbeye sahiptir. Toplam cübbe sayısı ise 42’dir. Müslüman erkeklerin sahip olduğu cübbelerin kumaşı genel itibariyle çukadır. Bunun dışında renk ve desen bilgisine de rastlanılmıştır. Örneğin, Şeyh Ömeroğlu e-Hac Ahmed b. Mehmed¹⁵⁵ üç adet çukaya sahiptir. Bunlardan bir tanesi “müsta’mel çuka cübbe” bir tanesi “müsta’mel çiçekli cübbe” bir tanesi de “kırmızı cübbe” şeklinde yazılmıştır. Renk bilgisine rastlanılan diğer bir örnek ise Sadıkzade Ataullah Efendi’nin¹⁵⁶ tereke defterinde karşımıza çıkmaktadır. Şahsın iki adet cübbesi vardır ve bunlardan bir tanesi “sarı çuka cübbe” şeklinde kaydedilmiştir.

¹⁵¹ Mehmet Zeki Pakalın, “Cübbe”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 1:311.

¹⁵² Şemseddin Sami, “Cübbe” *Kamus-i Türki*, (İstanbul: Akçağ Yayınları, 2010), 470.

¹⁵³ Reşat Ekrem Koçu, “Cübbe”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 58.

¹⁵⁴ Ferit Devellioğlu, “Cübbe” *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 2007), 146.

¹⁵⁵ MŞS, no. 239, vr. 54-56.

¹⁵⁶ MŞS, no. 237, vr. 22-23.

Diğer yandan Müslüman kadınların cübbeye sahip olma oranı ise %54,76'dır. Analiz edilen 42 Müslüman kadından 23 tanesi cübbeye sahiptir. Toplam cübbe sayısı ise 31 adettir. Müslüman erkeklerde olduğu gibi Müslüman kadınlarda da cübbeye dair dikkat çeken hususlardan biri cübbenin kumaş türüdür. Örneğin, Fatıma Hanım'ın¹⁵⁷ sahip olduğu cübbenin fiyat bilgisinin yanı sıra kumaş türüne ait bilgi de tereke defterinde belirtilmiştir. Fatıma Hanım bir adet şali cübbeye sahiptir. Şali, “*tiftikten dokunan ince kumaş adıdır.*”¹⁵⁸ Şali cübbeye Müslüman kadınlarda birden fazla rastlanılmıştır. Şali cübbeye sahip olup aynı zamanda rengi de belirtilen Müslüman kadın terekesi de mevcuttur. Örneğin, Rukiye Hanım¹⁵⁹ turuncu şali cübbeye sahiptir.

Bu dönemde Müslüman kadınlarda cübbeye dair rastlanılan bir diğer kumaş türü de pazendir. Pazen, içi havlı ve dışı perdahlı, desenli veya düz renk kumaş¹⁶⁰ olarak tanımlanmaktadır. Çakır kerimesi demekle arife olan Rabia bt. el-Hac Mustafa 100 kuruşluk pazen cübbeye sahiptir. Diğer yandan Atike kadın bt. Leblebici zade el-Hac Mehmet Ağa 80 kuruşluk pazen cübbeye sahiptir. Pazen cübbe fiyatlarının diğer cübbe fiyatlarına oranla biraz daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim 80 kuruşluk pazen cübbeye sahip olan Atike Hanım aynı zamanda 30 kuruşluk çiçekli cübbeye sahiptir. Bir başka örnek ise Rabia Hanım'a¹⁶¹ aittir. 100 kuruş değerinde pazen cübbeye sahip olan Rabia Hanım 35 kuruş değerinde mor kadife cübbeye sahiptir. Rabia Hanım'ın sahip olduğu cübbe hakkında fiyat bilgisinin yanında hem kumaş hem de renk bilgisine ulaşabilmekteyiz.

Diğer kıyafet gruplarında da olduğu gibi burada da benzer bir sorun karşımıza çıkmaktadır. Bazı eşyalar tek tek yazılmayıp öbek halinde kaydedilmiştir. Bu gibi durumlarda ne yazık ki fiyat bilgisi saptanamamaktadır. Örneğin, Aişe bt. Mehmet'in sahip olduğu eşya öbeği “telli entari ve cübbe” şeklinde yer almaktadır. Aişe Hanım'ın tereke defterinde iki eşyanın fiyat bilgisi birlikte verilmiştir ve değerleri 60 kuruş olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla eşyaların tekil fiyatları hakkında bilgi sahibi olamamaktayız.

¹⁵⁷ MŞS, no. 241, vr. 122.

¹⁵⁸ Mehmet Zeki Pakalın, “Şali”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 3:307.

¹⁵⁹ MŞS, no. 235, vr. 1 20.

¹⁶⁰ Mine Esiner Özen, “Türkçe’de Kumaş Adları”, *İÜEF Tarih Dergisi* 33 (1982): 329.

¹⁶¹ MŞS, no. 239, no. 53.

Genel olarak ifade edecek olursak, bu dönemde Manisa’da Müslüman kadınların çoğunlukla kullandıkları cübbe çeşitleri “pazen, şali, çuka, kadife ve çiçekli” olarak karşımıza çıkmıştır. En çok tercih edileni ise şali cübbedir.

Cübbeye sahip bir diğer toplumsal sınıf ise gayrimüslim erkeklerdir. Gayrimüslim erkeklerin cübbeye sahip olma oranı %88,89 ile oldukça yüksektir. Tereke defteri incelenen 9 gayrimüslim erkekten 8 tanesinin cübbesi vardır. Toplam cübbe sayısı ise 10 adettir. Bu dönemde gayrimüslim erkeklerin sahip olduğu cübbelerin kumaş türleri birbirinden çok farklı değildir. İncelenen tereke defterlerinde en sık rastlanılan cübbe kumaş türleri şali ve çukadır. Bazılarında ise köhne veya cedid şeklinde belirtilmiştir. Bunun yanı sıra cübbenin rengi hakkında bilgi veren tereke defteri de mevcuttur. Örneğin, Mihal v. Yanaki¹⁶² bir adet siyah çuka cübbeye sahiptir.

Diğer yandan 19. yüzyılın başlarında Manisa’da yaşayan gayrimüslim kadınların da cübbeye sahip oldukları tespit edilmiştir. Analiz edilen 6 gayrimüslim kadından 4 tanesi cübbeye sahiptir. Toplam cübbe sayısı 8’dir. Bu dönemde gayrimüslim kadınların cübbeye sahip olma oranı ise %66,67’dir. Müslüman kadınlarda ve diğer toplumsal kategoride ortaya çıkan cübbenin kumaş türü şeklindeki ayrıntıya gayrimüslim kadınlarda da rastlanılmıştır. Örneğin Ana Hanım’ın sahip olduğu cübbe tereke defterinde “damgahane kaplı” şeklinde yer almıştır.

Bu dönemde gayrimüslim kadınların incelenen tereke defterlerinde görülen cübbe çeşitleri “çiçekli köhne cübbe, müsta’mel damgahane cübbe, çiçekli müsta’mel cübbe ve telli cübbe” şeklindedir. Ancak belirtmekte fayda var ki gayrimüslim kadınlarda da söz öbeğine rastlanılmıştır.

Mevcut dönemde cübbeye sahip olma oranı en yüksek olan grup gayrimüslim erkeklerdir. En düşük grubu ise Müslüman kadınlar oluşturmaktadır. Şunu belirtmek gerekir ki incelenen tereke defterlerinden hareketle bu dönemde Manisa’da cübbenin dini ve cinsiyet farkı gözetmeksizin bütün toplumsal kategori tarafından kullanıldığını söylemek mümkündür.

Yüzyıl ortalarında cübbeye sahip olan toplumsal sınıfı Müslüman erkekler, Müslüman kadınlar ve gayrimüslim erkekler oluşturmaktadır. Müslüman erkekler bu dönemde % 80 oranında cübbeye sahiptirler. Yüzyılın başlarına kıyasla çok az bir düşüş söz

¹⁶² MŞS, no. 240, vr. 100-101.

konusudur. Tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkekten 12 tanesi cübbeye sahiptir. Müslüman erkeklerin sahip oldukları toplam cübbe sayısı ise 24'tür. Bu dönemde sahip olunan cübbelerin kumaş ve renk bilgisine ulaşabilmekteyiz. Ulaşılabilen renk ve kumaş kategorisini “çuka cübbe, şali cübbe, yeşil çuka cübbe” oluşturmaktadır. Toplam 6 adet çuka cübbe 3 adet de şali cübbe mevcut olmakla birlikte yeşil cübbe 1 adet bulunmaktadır. Diğer cübbelerin renk ve kumaş bilgileri Müslüman erkeklerin incelenen tereke defterlerinde yer almamaktadır.

Bu dönemde cübbeye sahip olan bir diğer kategoriye Müslüman kadınlar oluşturmaktadır. Müslüman kadınlar, yüzyılın başlarında % 54,76 oranında cübbeye sahipken yüzyılın ortalarında % 20 oranında cübbeye sahiptirler. Müslüman erkeklerde olduğu gibi Müslüman kadınlarda da cübbe sahipliği hususunda azalma görülmektedir. Müslüman kadınların sahip oldukları cübbelerin kumaş türlerini ise “şali” oluşturmaktadır. Bunun dışında desen bilgisi veren “çiçekli cübbe” de Müslüman kadınlar tarafından tercih edilmiştir.

Gayrimüslim erkekler mevcut dönemde cübbeye sahip olan son grubu oluşturmaktadır. Bu grup % 10 oranında cübbeye sahiptir. Yüzyılın başlarında % 88 civarında cübbeye sahip olan bu grupta ciddi bir düşüş söz konusudur. Bu dönemde 8 adet gayrimüslim tereke defteri incelenmiş olup bu tereke defterlerinde bir adet “çuka cübbe” olduğu tespit edilmiştir.

19. yüzyıl başlarında % 66,67 oranında cübbeye sahip olan gayrimüslim kadınlar, 19. yüzyıl ortalarında incelenen tereke defterlerinde cübbeye sahip olmadıkları gözlemlenmiştir.

2.2.4. Entari

Entari, “*eskiden üste giyilen iki tarafı yırtmaçlı, geniş kollu, iç etekliği uzun gömlek gibi elbisenin adı idi.*”¹⁶³“*Bu elbise kadınların hem yatarken hem de evin içinde günlük işlerini yaparken giydikleri*”¹⁶⁴ çok amaçlı diyebileceğimiz ancak bunun yanında erkeklerin de kullandığı bir üst giysisidir. “*Evde giyilen entarilerin etek kısmı gayet bol*

¹⁶³ Mehmet Zeki Pakalın, “Entari”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 1:541.

¹⁶⁴ Oğuz, Gülser, “61 Numaralı Edirne Şer’iyye Sicilline Göre 17. Yüzyılda Edirneli Kadınların Giyim Kuşam Kültürü”, *Milli Folklor Dergisi*, 23 (2011): 109.

ve uzun yapılmaktaydı.”¹⁶⁵ Lady Montagu ise “Entariye gelince: Bu bedene göre sıkıca yapılmış. Beyaz, çiçekli Şam kumaşından bir ceket. Kolları uzun ve arkaya doğru sarkıyor. Kalın, sırma saçakları da var. (Bu kolların, elmas veya inci düğmeleri olmalıydı.)”¹⁶⁶ şeklinde ifade etmiştir.

Entariye sahip olma oranı Müslüman kadınlarda azımsanmayacak derecede yüksektir. Müslüman kadınların entariye sahip olma oranı %92,86’dır. Tereke defteri incelenen 42 kadından 39’u entariye sahiptir ve toplam entari sayısı ise 147 adettir. Diğer kıyafet unsurlarında olduğu gibi entaride de farklı kumaş türlerine ve renklerine rastlanılmıştır. “Kumaş entari, Şam alacası entari ve taraklı entari” bunlardan birkaçıdır. Alaca; “karışık renkli, renk renk demektir.”¹⁶⁷ Şam alacası da büyük ihtimalle Şam’dan gelen alacalı bir kumaş türüdür. “Diğer bir tür olan taraklı entariye taraklı denmesinin sebebi de tarak dişi şeklinde klapdan işlemeli olmasından dolayı idi. Dayanıklı olduğu için makbuldü.”¹⁶⁸ Bunlara ek olarak karşımıza çıkan diğer entari türleri de mevcuttur. Örneğin, pazen entari, müsta’mel çiçekli entari, şerbab entari, damgahane entari, müsta’mel çuka entari karşımıza çıkan entari çeşitleri arasındadır.

Bir diğer yandan kumaş türlerine ek olarak entarinin menşei hakkında da bilgiler edebilmekteyiz. Bazı entariler imal edildiği yerle birlikte aktarılmıştır. Örnek verecek olursak, Venedik entari, Halep kumaş entari, Halep alacası entari, Manisa alacası, Halepkari müsta’mel entari bu tür entariler arasındadır. Fiyatları ise 8 kuruş ile 20 kuruş arasında değişmektedir.

Daha önce karşımıza çıktığı gibi bu dönemde Müslüman kadınların tereke defterlerinde entari de söz öbeğiyle birlikte kaydedilmiştir. Bu durum da fiyat bilgisinin tam olarak belirlenmesini engellemiştir. Örneğin, müsta’mel entari ve uçkur birlikte yazılmıştır. Fakat dikkat çekici bir unsur mevcuttur. Entari kendi grubundan yani bir kıyafet unsuru ile birlikte kaleme alınırken Hatice bt. Abdullah’ın¹⁶⁹ tereke defterinde farklı bir stil göze çarpmaktadır. Hatice Hanım’ın tereke defterinde entari çarşaf ile birlikte yazılmıştır.

¹⁶⁵ İbrahim Ethem Çakır, “Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* 56 (2016) 1371.

¹⁶⁶ Wortley Montagu, *Türkiye’den Mektuplar*, trc. Bedriye Şanda, (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1973), 62.

¹⁶⁷ Pakalın, “Alaca”, 1:44.

¹⁶⁸ Pakalın, “Taraklı Bağdat Çarşafı”, 3:400.

¹⁶⁹ MŞS, no. 244, vr. 172.

Renk unsurundan bahsedecek olursak, bu dönemde Müslüman kadınlar tarafından tercih edilen entari renkleri sarı, kırmızı, siyah ve beyaz şeklindedir.

Mevcut dönemde Müslüman erkeklerin entariye sahip olma oranı %90,32 ile oldukça yüksek bir rakama sahiptir. İncelenen 31 Müslüman erkekten 28 tanesinin tereke defterinde entariye rastlanılmıştır. Toplam entari adedi ise 77'dir. Bu dönemdeki Müslüman erkeklerin sahip olduğu entari çeşidi çoğunlukla “kumaş” ve “kısa” olarak belirtilmiştir. Bunlardan 13 tanesi kumaş 3 tanesi de kısa olmak üzere toplam 16 adettir.

Müslüman kadınlarda da Müslüman erkeklerde olduğu gibi entarinin adet ve fiyat bilgisi dışında cinsi hakkında da bilgilere yer verilmiştir. Şam alacası, çuka ve kutni entari kumaşlarına örnektir. Bunun dışında diğerlerinden farklı olarak Hacı Mustafa b. Mustafa¹⁷⁰ iki adet Diyarbakır alacası entariye sahiptir. Bu dönemde sadece Müslüman erkeklerin tereke defterlerinde karşımıza çıkmıştır. Müslüman erkeklerin entarideki renk tercihi ise sadece beyaz olmuştur.

Bir diğer toplumsal kategoriyi oluşturan gayrimüslim erkeklerde entariye sahip olma oranı %66,67'dir. İncelenen 9 gayrimüslim erkekten 6'sı entariye sahiptir. Toplam entari sayısı ise 11 adettir. Yalnızca Boduroğlu Acı Merkail v. Yafiya?¹⁷¹ İki adet kumaş entariye sahiptir. Bunun dışında diğer gayrimüslim erkeklerin sahip oldukları entari türleri ise Manisa alacası, çuka ve Şam alacası ile sınırlıdır.

Bu dönemde entariye sahip diğer toplumsal sınıfı Gayrimüslim kadınlar oluşturmaktadır. Gayrimüslim kadınların %50,00 oranında entariye sahip olması söz konusudur. Tereke defteri analiz edilen 6 gayrimüslim kadından 3 tanesi 5 adet entariye sahiptir. Gayrimüslim kadınların tereke defterinde entarinin çeşitleri kumaş, çiçekli ve şerbab entari ile sınırlı kalmıştır.

Entari de tıpkı cübbe gibi dini ve cinsiyet farkı gözetmeksizin bütün toplumsal kategorinin tereke defterinde yer almıştır. Entari, 19. yüzyılın ilk yarısında Manisa'da kadınlar-erkekler, Müslümanlar-Gayrimüslimler tarafından ortak kullanıma sahiptir. Bunun yanı sıra entari çeşidi en çok olan toplumsal kategoriyi ise Müslüman kadınlar oluşturmaktadır.

¹⁷⁰ MŞS, no. 239, vr. 40-41.

¹⁷¹ MŞS, no. 239, vr. 109.

Entari, yüzyıl başlarında olduğu gibi yüzyıl ortalarında da tüm toplumsal sınıf tarafından ilgi görmüştür. 1800'lü yılların başlarında % 90 oranında entariye sahip olan Müslüman erkekler yüzyılın ortalarında % 86 oranında entariye sahiptir. Bu dönemde tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkekten 12 tanesi entariye sahip olmakla birlikte toplam 24 adet entari mevcuttur. Mevcut dönemde Müslüman erkeklerin sahip oldukları entari çeşitleri ise “kumaş entari, altıparmak entari” şeklindedir. Bunların dışında “uzun entari, kısa entari” şeklinde incelenen tereke defterlerinde yer alan ifadeler de mevcuttur.

Müslüman kadınlar 19. yüzyıl ortalarında % 95 oranında entariye sahiptir. Yüzyılın başlarında % 92 oranında entariye sahip olan Müslüman kadınlar, bu dönemde entariye olan ilgilerini biraz daha artırmıştır. Entariye sahip olma hususunda bu dönemde artış gösteren tek toplumsal grup Müslüman kadınlardır. Müslüman kadınların sahip oldukları entari çeşitleri ise “basma entari, Selimiye entari, kumaş entari, sırmalı entari, canfes entari, taraklı entari, şali entari, kutni entari, çuka entari ve çitari entari” şeklindedir. Bunun dışında renk bildiren ifadeler de mevcuttur. “Beyaz çitari entari ve kara entari” renk bilgisi içermektedir.

Gayrimüslim erkekler mevcut dönemde entariye sahip olan bir diğer gruptur. Bu dönemde gayrimüslim erkekler % 40 oranında entariye sahiptirler. Yüzyıl başlarında % 60 civarında entariye sahip oldukları göz önünde bulundurulduğunda % 20 bir azalmanın söz konusu olduğu görülmektedir. Analiz edilen 10 adet gayrimüslim erkek tereke defterine göre, bu dönemde bu toplumsal grubun tereke defterlerinde eşyayı içeren tereke adedinin 4 olduğu tespit edilmektedir. Toplam entari sayısı ise 10'dur.

Gayrimüslim kadınlar, yüzyıl başlarına % 50 oranında entariye sahipken yüzyıl ortalarında bu oran yarıya düşerek % 25'e ulaşmıştır. Bu dönemde 8 adet gayrimüslim kadın terekesi incelenmiş olup bu defterlerde 2 kişiye ait toplam 3 adet entari olduğu görülmüştür.

2.2.5. Ferace

Çarşıftan evvel kadınların tesettür için giydikleri üstlüğün adıdır. Feraceler çuhadan, softan sonraları aynı zamanda fantezi kumaştan yapılırdı. Düz, süssüz ve sade olanları olduğu gibi cepleri ve yakaları işlemelileri de olurdu. Arkası, yakası uzun olanları, modaya göre bol, darları vardı. Renkleri daha ziyade koyu idi. Bir aralık al moda olmuş, kibarlar hep o renkte ferace yapmışlardır.¹⁷² Arapça 'da “açmak, yarmak: ferahlatmak” manasındaki ferc masdarından gelen kelimenin aslı fereciyye olup “önü açık ferah elbise” demektir.¹⁷³

Feraceyi hem kadınlar hem de erkekler kullanmışlardır. Yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı gibi ferace bir dış giysisidir. Kadınlar dışarda kollarında ellerini gizlemek için yer/boşluk olan, ferace denilen, bol bir palto giyerlerdi.¹⁷⁴ Kadınlar feraceyi sokağa çıkarken örtünmek için kullanmışlardır. Bir başka deyişle ferace kadınların Müslümanlık gereği örtünmek için giydikleri üstlüğün adıdır.¹⁷⁵

Kullanımının kolay ve rahat olması sık tercihler arasında yer almasını sağlamış olması ihtimaller arasındadır. Kadınların giydikleri ferace ile erkeklerin giydikleri feracenin farkı ise; delikanlı feracelerinin kolları kısa olur bir de geniş devrik yaka ilave olunurdu, kol kenarları ve yaka sırma harçla işlenirdi; önünde sadece süs olarak kalan kürk parçaları ile gençleri pek açan üstlük idi, yazın pardesü yerine giyilirdi.¹⁷⁶ Yazlık ve kışlık olmak üzere çeşitleri bulunan feracelerin yazlık olanlarında hafif ipekliler kullanılırken, kışlık olanları kuzu, sincap ve tavşan kürkleriyle kaplanabilmekteydi.¹⁷⁷

19. yüzyılın başlarında Müslüman erkeklerin sahip olduğu ferace oranı yukarıda bahsi geçen diğer üst kıyafetlere kıyasla oldukça düşüktür. Bu dönemde Müslüman erkeklerin feraceye sahip olma oranı % 3,23 civarındadır. İncelenen 31 erkekten yalnızca bir tanesinin tereke defterinde feraceye rastlanılmıştır. Bu kişi Sadıkzade Ataullah

¹⁷² Mehmet Zeki Pakalın, “Ferace”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 1:601.

¹⁷³ Hülya Tezcan, “Ferace” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995) 12:349-350.

¹⁷⁴ Suraiya Faroqhi, *Subjects of the Sultan Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*, (Londra: I. B. Tauris, 2011) 110.

¹⁷⁵ Oğuz Gülser, “61 Numaralı Edirne Şer’iye Sciline Göre 17.Yüzyılda Edirneli Kadınların Giyim Kuşam Kültürü”, *Milli Folklor*, 92, (2011): 111.

¹⁷⁶ Reşat Ekrem Koçu, “Ferace”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 107.

¹⁷⁷ Gökhan Civelek, “XVII. Yüzyıl Ortalarında Elit Bir Kadının Terekesi: Manastır’lı Aişe Hatun”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, (2015) 246.

Efendi'dir¹⁷⁸ ve iki adet feraceye sahiptir. Sadıkhzade Ataullah Efendi'nin sahip olduğu feracenin bir tanesi "ferace nafe kürk" iken diğeri "ferace sincap kürk" tür. Nafe kürkten olan feracesi 50 kuruş iken sincap kürkten olan feracesi 40 kuruştur. İfade etmek gerekir ki, kişinin bir eşyaya sahip olması onu kullandığı anlamına gelmemektedir. Nitekim bir kadın giysisi olan feracenin bir erkeğin tereke defterinde karşımıza çıkması onu kullanmaktan ziyade eşyanın onun zimmetinde olduğunun yahut ona miras yoluyla geçtiğinin göstergesidir şeklinde yorumlayabiliriz.

Bu dönemde Müslüman kadınlar feraceye en çok sahip olan kategoriyi oluşturmaktadırlar. Analiz edilen 42 Müslüman kadından 31 tanesi feraceye sahiptir. Bu rakamlar bize kadınların %76,19'unun feraceye sahip olduğunu göstermektedir. Müslüman kadınların toplam ferace sayısı ise 34 adettir.

Batılı bir kadın seyyah olan Lady Montagu ferace ile ilgili gözlemlerini şöyle anlatmaktadır: "Vücutlarının bütün biçimi de ferace denilen bir giysi ile saklanıyor. Hiçbir kadın bunsuz sokağa çıkamıyor. Kolları dar olduğu gibi, parmaklarının ucuna değecek kadar da uzun. Böylece, vücudun her yeri örtülmüş oluyor. Feraceler, kışın kalınca bir kumaştan, yazın da ince ipekli kumaşlardan yapılıyor. Bir ferace kadınların vücudunu öyle sıkı tutar ki, hanımefendi ile cariye ayırt edilemez."¹⁷⁹ Lady Montagu'nun bu sözlerinden ferace ile ilgili toplumsal bir sınıf ayrımı yapılmaksızın her kesim tarafından kullanıldığı ve statü belirleyici bir unsur olmadığı yargısına varabiliriz.

Mevcut dönemde Manisa'da Müslüman kadınların sahip olduğu feracelerin kumaş türleri hemen hemen hepsinde benzerlik göstermiştir. Müslüman kadınların feracelerinde kumaş tercihleri "şali" olmuştur. İnce bir kumaş türü olan şali Müslüman kadınlar tarafından sıkça tercih edilmiştir. Kumaşın ince olmasından dolayı Müslüman kadınların feraceyi yazın yahut sıcak havalarda tercih etmiş olabilecekleri muhtemeldir.

Mevcut dönemde feraceye sahip bir diğer grubu oluşturan toplumsal sınıf ise gayrimüslim kadınlardır. Gayrimüslim kadınların feraceye sahip olma oranı %66,67 civarındadır. Tereke defteri incelenen 6 gayrimüslim kadından 4 tanesi feraceye sahiptir. Gayrimüslim kadınların sahip olduğu toplam ferace sayısı ise 5'tir.

¹⁷⁸ MŞS, no. 237, vr. 22-23.

¹⁷⁹ Wortley Montagu, *Şark Mektupları*, trc. Bedriye Şanda, (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1973), 63-64.

Gayrimüslim kadınların sahip olduğu feraceler müsta'mel ve köhne olarak tereke defterlerinde yer almaktadır. Bir tanesinin rengi kırmızı olarak belirtilmiştir.

Kadınların sokakta Müslümanlık adına örtünmek için kullandıkları feraceyi gayrimüslim kadınlar ne için kullanmıştır? Gayrimüslimler Müslümanlar gibi giyinebiliyorlar mıydı? Gayrimüslim-Müslüman giyiminde ayırt edici unsur nedir gibi sorular akla gelmektedir.

19. Yüzyılın başlarında Manisa'da incelediğimiz tereke defterlerinde gayrimüslim erkeklerin ferace kullanımına rastlanılmamıştır. Bu dönemde gayrimüslim erkeklerin feraceye sahip olmadıklarını söyleyemeyiz, yalnızca bizim incelediğimiz tereke defterlerinde karşımıza çıkmamıştır.

Yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise feraceye sahip olan toplumsal kategoride herhangi bir değişiklik olmamıştır. Değişikliğin vuku bulduğu durum feracenin toplumsal sınıftaki oransal dağılımda meydana gelmiştir. Bu dönemde Müslüman erkekler % 13 oranında feraceye sahiptirler. Yüzyılın başlarına kıyasla %10'luk bir artış söz konusudur. Müslüman erkeklerin tercih ettikleri ferace çeşitleri ise “şalı” ve “çuka” olmuştur. Bir tür kadın giysisi olan feracenin erkeklerin tereke defterlerinde yer alması akla soru işareti getirebilir. Tereke defterlerinde yer alan eşyalar, ait olan kişi tarafından kesinlikle kullanılmıştır gibi bir yargıda bulunamayız. Dolayısıyla erkeklerin tereke defterlerindeki ferace buna örnektir. Erkeklerin tereke defterlerinde bulunan feraceler, kadın giysisi olmasından dolayı erkekler bu kıyafeti giymiştir diyemeyiz.

Müslüman kadınlar yüzyılın ortalarında % 65 oranında feraceye sahiptirler. Bu dönemde incelenen 20 Müslüman kadının tereke defterinde feraceyi içeren tereke adedi 13 olmakla birlikte toplam ferace sayısı 23'tür. Müslüman kadınların tercih ettikleri feracenin kumaş türleri ise “çuka” ve “şalı” olmuştur.

Gayrimüslim kadınlar bu dönemde % 87,50 gibi yüksek bir oranda feraceye sahiptir. Yüzyılın başlarına kıyasla yaklaşık % 21'lik bir artış söz konusudur. Bu dönemde tereke defteri incelenen 8 kişiden 7 tanesinin 7 adet feracesi bulunmaktadır. Gayrimüslim kadınların mevcut dönemde sahip oldukları feracelerin kumaş bilgileri tereke defterlerinde yer almamaktadır. Dolayısıyla elde edebildiğimiz bilgiler adet ve fiyat öğrenimi ile sınırlıdır.

Gayrimüslim erkeklerde yüzyılın başlarında ferace sahipliği gözlemlenmezken yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise % 20 oranında ferace sahipliği söz konusudur. Daha önce de bahsedildiği üzere bu dönemde tereke defteri incelenen gayrimüslim erkek sayısı 10'dur. İncelenen bu on tereke defterinde feraceyi içeren tereke adedi ikidir. Toplam ferace sayısı da ikidir. Gayrimüslim erkeklerin sahip oldukları feracelerden yalnızca bir tanesinin kumaş türü “şalı” olarak belirtilmiştir.

2.2.6. Kaftan

Kaftan, “*eskiden giyilen üst elbiselerinden birinin adıdır. Arapça hil'atın Türkçe adıdır*”.¹⁸⁰ 1828'den önceki eski kıyafetlerde en üste giyilen astarsız, esvab entari, bilhassa erkek entarisinin adı; ten üstüne giyilen iç donu ve gömlekle başlayan erkek giyim kuşamı kaftan ile tamamlanır.¹⁸¹

Kadife kumaştan yapılan ve sırma desenli işlemleri bulunan, boyu topuğa kadar uzanan arkadan tek parça olup önü baştanbaşa açık bir kıyafettir. Etek kısmının her iki yanı bele kadar yırtmaçlı, kolları uzun ve bol kesimlidir. Bele takılan kemerle iki ön kısım bir araya getirilerek de kullanılmaktadır. Halk arasında üç etek adıyla da bilinirken, renkli ve desenli kumaşlarla yapılabilir. Düz kumaştan yapılanlarda sırma kullanılmamaktadır.¹⁸²

Lady Montagu giydiği kaftanı şu sözlerle dile getirmiştir: “Şalvarımla eş kumaştan olan kaftanım tamamiyle vücuduma göre yapılmış bir giysi. Boyu, topuklarıma kadar uzun. Kolları dar ve uzun.”¹⁸³

İncelediğimiz tereke defterlerinde kaftana çok sık rastlanmamıştır. Müslüman erkeklerde 31 erkekten yalnızca El-Hac Ebubekir'in¹⁸⁴ kaftanı olduğu tespit edilmiştir. Rakamsal karşılığı ise %3,23'tür. El-Hac Ebubekir'in kaftanı “bogasi” olarak kaydedilmiştir. Bogasi Amerikan bezine benzeyen ve kaput bezini de andıran bir nevi

¹⁸⁰ Mehmet Zeki Pakalın, “Kaftan”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 2:134.

¹⁸¹ Reşat Ekrem Koçu, “Kaftan”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 137-138.

¹⁸² Fatma Takalak, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Geleneksel Giyim Kuşam*, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014), 12.

¹⁸³ Wortley Montagu, *Türkiye'den Mektuplar*, trc. Bedriye Şanda, (İstanbul: Yenilik Yayınevi, 1973), 62.

¹⁸⁴ MŞS, no. 240, vr.102-103.

bezin adı idi. Tezgâhlarda pamuk ipliğinden dokunurdu.¹⁸⁵ El-Hac Ebubekir'in kaftanının değeri ise 23 kuruştur. Makul sayılabilecek bir fiyat diyebiliriz.

Diğer yandan 19. yüzyılın ilk yarısında Manisa'da kaftana sahip olan bir başka toplumsal kategoriye Gayrimüslim kadınlar oluşturmaktadır. Tereke defteri incelenen 5 Gayrimüslim kadından yalnızca bir tanesi kaftana sahiptir. Bu kişi ise İrine Hanım'dır.¹⁸⁶ İrine Hanım'ın sahip olduğu kaftanının değeri 25 kuruştur. Değeri çok az farkla El-Hac Ebubekir'in kaftanından yüksektir. İrine Hanım'ın kaftanının kumaş türü belirtilmemiştir. Ancak renk bilgisine ulaşabilmekteyiz. İrine Hanım'ın kaftanı beyaz renktir. Bu dönemde Gayrimüslim kadınların kaftana sahip olma oranı ise %16,67'dir.

19. yüzyılın ortalarında toplumsal gruplar tarafından kaftan sahipliği tercih edilmemiştir. Bu dönemde incelenen tereke defterlerinde kaftan kullanımına rastlanılmamıştır.

2.2.7. Kürk

*“Tüyleri yumuşak ve güzel hayvanların giyimde kullanılmak üzere sureti mahsusada hazırlanmış postları ve postlara kaplanan kumaşlarla yapılmış üstlük esvablar; postlar giyeni sıcak tutmak üstlüğün içine, süs kasdı ile de üstlüğün dışına konagelmıştır.”*¹⁸⁷

Yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı gibi kürk soğuktan korunma amaçlı olarak kullanılmıştır. Çeşitli hayvanların tüylerinden elde edilen kürkler sıcak tutması bakımından tercih nedeni olmuştur. Başta ihtiyaç unsuru olan kürk zamanla amacı dışına çıkarak lüks, zenginlik belirtisi, statü göstergesi ve ekonomik gücü yansıtırma aracı olarak sahnede yerini almıştır.

Giysiler içinde kullanılan en kıymetli kürkleri; siyah tilki, Sibiryâ gri sincabı, samur, elma yanağı, vaşak, zerdeva ve kakum idi.¹⁸⁸ En rağbet gören kürk çeşitleri şunlardı:

¹⁸⁵ Pakalın, “Bogasi”, 1:237-238. Manisa'nın iktisadi ve ticari hayatı üzerinde rol oynayan şeylerden biri Manisa bogasıdır. Manisa Mahkeme-i Şer'îye Sicilleri'nde gere bogası ve gerekse bunu yapanlarla, alıp satanlara ait bir çok vesikalara rastlanılmaktadır. Bkz. M. Çağatay Uluçay, *Sancak'tan Saraya* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 445.

¹⁸⁶ MŞS, no. 232, vr.?

¹⁸⁷ Reşat Ekrem Koçu, “Kürk”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 164.

¹⁸⁸ Çakır, “Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı”, 1373.

samur, kakum kürkü; tilki derisinin yanak parçalarından yapılan elma kürkü; vaşak ve zerdeva.¹⁸⁹

19. yüzyılın ilk yarısında Manisa’da kürk kullanımına Müslüman erkekler, Müslüman kadınlar ve gayrimüslim erkekler olmak üzere üç toplumsal sınıfta rastlanılmıştır. Gayrimüslim kadınlar bu dönemde bu kategorinin dışında kalmıştır.

Mevcut dönemde Müslüman erkeklerin kürke sahip olma oranı %35,48’dir. Eşyayı içeren tereke adedi 11’dir. On bir terekede toplam 37 tane kürk mevcuttur. Bunlardan 10 tanesi sadece kürk olarak kaydedilirken 27 tanesinin çeşidi belirtilmiştir. Örneğin, Osman Ağazade el-Hac Ahmed Ağa b. el-Hac Abdullah’ın ¹⁹⁰ tereke defterinde sahip olduğu kürkler, 3 tanesi kakum¹⁹¹, 3 tanesi samur¹⁹² 1 tanesi vaşak¹⁹³ 3 adet zerdeva¹⁹⁴ ve 5 tanesinin türü belirtilmemiş olmakla birlikte toplam 15 adettir. Osman Ağazade el-Hac Ahmed Ağa b. el-Hac Abdullah’ın toplam mirası ise 406,753 kuruştur. Şahsın toplam mirasının oldukça yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle çeşitli kürklere sahip olmasının onun zenginliğinin bir ifadesi/göstergesi olarak yorumlayabiliriz. Nitekim hem kürk adedi hem de kürklerin çeşitliliğinin fazla olması böyle bir yoruma açık kapı bırakmaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki bu dönemde Manisa’da incelediğimiz tereke defterlerinde Müslüman erkekler içerisinde en zengin kişi Osman Ağazade el-Hac Ahmed Ağa b. el-Hac Abdullah’tır. Bu nedenle de şahsın kürk adet ve çeşitlerinin fazla olması -Müslüman erkekler arasında en fazla kürk adedine sahip-olağan olarak görülebilir.

İncelediğimiz tereke defterlerinde kürk adet ve çeşitliliği bakımından yüksek rakamlara sahip diyebileceğimiz bir diğer kişi ise Sadıkzade Ataullah Efendi’dir.¹⁹⁵ Sadıkzade Ataullah Efendi’nin toplam mirası ise 2208,5 kuruştur. Toplam mirasının çok yüksek olduğunu söyleyemeyiz. Ancak, Narlıca Mahallesi’nde ikamet eden Sadıkzade Ataullah

¹⁸⁹ Fanny Davis, *Osmanlı Hanımı*, trc. Bahar Tırnakçı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 210.

¹⁹⁰ MŞS, no. 240, vr. 120-127.

¹⁹¹ Padişahlarla kibarların giydikleri kakum derisinden kürkün adıdır. Kediye benzer bir hayvan olan kakumun derisi beyaz olup yalnız kuyruğu siyahtır. (bkz. Pakalın; 1993, 2:142.)

¹⁹² Sansar cinsinden bir hayvanın adı olan Samur aynı zamanda kürk yerinde kullanılır bir tabirdir. Tüyü sarı olan bu deriden yapılan kürk makbuldü. (bkz. Pakalın; 1993, 3:113.)

¹⁹³ Kedi cinsinden postu kürk yapılı bir hayvan ve bu hayvanın postundan yapılmış kürk. (bkz. Şemseddin Sami, “Vaşak”, *Kamus-i Türki*, 1483.)

¹⁹⁴ İskandinavya ve Rusya’nın buzlu bölgelerinde yaşayan ve postundan kürk yapılan sansar cinsi küçük bir hayvan ve onun postundan yapılmış kürkün adı. (bkz. Koçu; 1967, 249.)

¹⁹⁵ MŞS, no. 237, vr. 22-23.

Efendi 7 adet kürke sahiptir. Yedi adet kürkten iki tanesi nafe¹⁹⁶, iki tanesi kakum, bir tanesi sincap, bir tanesi zerdeva ve içlerinde değeri en yüksek olan bir tanesi ise su samuru kürktür. Su samuru kürkün değeri 150 kuruştur. Diğerlerinin değeri ise 15 kuruş ile 50 kuruş arasında değişmektedir. Buradan su samuru kürkün diğerlerinden daha kıymetli olduğu kanısına varabiliriz. Diğerlerinin değerinin düşük olması kürk kullanımının toplumun her kesimi tarafından kullanılabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Bu dönemde incelenen tereke defterlerinde Müslüman erkekler arasında samur kürke yukarıda bahsi geçen iki kişi dışında rastlanılmamıştır.

19. yüzyılın ilk yarısında Manisa’da Müslüman erkekler arasında kürk kullanımı samur, kakum, vaşak, zerdeva, sincap, nafe olmak üzere çeşitlendirilmiştir. Bunlara ek olarak kısa kürk kullanımı da olmuştur. Örneğin, Karama Mahmut Efendi b. Ömer¹⁹⁷ bir adet el-Hac Hasan b. el-hac Hüseyin¹⁹⁸ iki adet olmak üzere toplam üç adet kısa kürk kullanımı mevcuttur. Normal kesimli kürkler boy kürkleridir; seferlerde seyahatlerde giyilen kürkler kısa kürkler “serhadli kürkü” kolsuz bir nevi kürk de “kaniça” adı ile anılmıştır. “Serhadli kürkü” ve “kaniça” ile anılan kürk çeşidine incelenen belgelerde rastlanılmamıştır. Ancak, yukarıdaki tanımlamadan bahsi geçen kişilerin kısa kürkleri seyahat sırasında kullandıkları yorumunu yapabiliriz. Eklemek gerekirse Kara Mahmut b. Ömer’in toplam mirası 5.557 kuruş, el-Hac Hasan b. el-Hac Hüseyin’in ise toplam mirası 7.980 kuruştur.

Bu dönemde Manisa’da Müslüman kadınların kürke sahip olma oranı %21,43’tür. Müslüman erkeklere oranla yüzdeliğin biraz düşük olduğunu söyleyebiliriz. Kürk sahipliğini içeren tereke 9 tanedir. Toplam kürk sayısı ise 11’dir. Müslüman kadınlarda Müslüman erkeklerde olduğu gibi kürk çeşitliliğine rastlanılmamıştır. Müslüman erkeklerin daha çok tercih etmelerine ekonomik gücü, kullanım zevkini veya tamamen kişisel tercih olarak gerekçe gösterebiliriz.

Tereke defteri incelenen Müslüman kadınlar arasında sahip olduğu kürkün cinsi belirtilen kadınlardan biri Atike Hanım’dır.¹⁹⁹ Atike Hanım’ın toplam mirası 4.536,5

¹⁹⁶ Tilki, samur, tavşan vesair hayvanların göbek taraflarından çıkan kürk adıdır. Çıkarılan hayvanın kürküne göre tilki nafesi, samur nafesi, tavşan nafesi adını alır. (bkz. Pakalın;1993, 2.642) Ancak Pakalın’ın tarif ettiği gibi Sadıkzade Ataullah Efendi’nin tereke defterinde nafe kürkün hangi hayvandan yapıldığı belirtilmemiştir.

¹⁹⁷ MŞS, no. 240, vr. 64-66.

¹⁹⁸ MŞS, no. 237, vr. 26-28.

¹⁹⁹ MŞS, no. 235, vr. 110.

kuruştur. Atike Hanım'ın iki adet kürkü vardır. Bu kürklerden bir tanesi “köhne damgahane kaplı” diğeri ise “pazen kaplı zerdeva kürk” olarak kaydedilmiştir. Atike Hanım'ın köhne damgahane kaplı kürkün değeri 30 kuruş iken pazen kaplı zerdeva kürkün değeri 150 kuruştur. Zerdeva kürk diğerkürk cinslerine göre daha pahalı bir kürktür ve toplumun belli kesimleri tarafından kullanılırdı. Dolayısıyla Leblebici zade el-Hac Mehmet Ağa'nın kızı olan Atike Hanım'ı bu bakımdan daha elit, statü bakımından daha yüksek ve daha varlıklı olarak değerlendirebiliriz. Nitekim Atike Hanım 19. yüzyıl başlarında Manisa'da tereke defteri incelenen 42 Müslüman kadından ikinci en zengin kişidir.

Bu dönemde Müslüman kadınlar arasında kullanılan diğerkürk çeşitleri telli kürk ve müsta'mel kürk şeklinde geçmiştir. Aynı zamanda kürkün cinsi belirtilmeden de tereke defterlerinde sadece kürk olarak kayıt altına alındığı da olmuştur.

Gayrimüslim erkeklerden bahsedecek olursak bu dönemde kürk sahipliğinin çok yaygın olmadığını söyleyebiliriz. Tereke defteri incelenen 9 gayrimüslim erkekten yalnızca 2 tanesi kürke sahiptir. Gayrimüslim erkeklerde toplam kürk adedi de ikidir. Yüzdelik oran ise %22,22'dir. Kürke sahip olan Mihalet v. Yanaki'nin toplam serveti 5,872 kuruştur. Sahip olduğu kürk ise çuka²⁰⁰ kaplıdır. Kürkün değeri ise 20 kuruştur.

Kürke sahip bir diğergayrimüslim ise Yuan'dır.²⁰¹ Yuan'ın toplam serveti ise 378,5 kuruştur. Servetinin oldukça düşük olduğunu söyleyebiliriz. Yuan'ın tereke defterinde sahip olduğu kürk “pösteeki kürk” olarak geçmektedir. Pösteeki, “*kılları üzerinde bulunan hayvan derisidir.*”²⁰² Kürkün değeri ise şahsın tereke defterinde söz öbeği şeklinde yazıldığı için (köhne aba ve pösteeki kürk) belirlenememiştir. Ancak söz öbeğinin fiyatı 1 kuruş 8 pare olarak biçilmiştir.

Yukarıdaki fiyatlardan da anlaşılacağı gibi, genellikle lüks tüketim eşyası olarak kabul edilen kürk, uygun fiyata olması ve toplumun her bütçesine hitap edecek şekilde olması halkın geneli için kullanımına zemin hazırlamıştır. Fiyat ölçüsünü belirleyen etkenlerden birisi de muhtemel olarak kürkün cinsi olmuştur. Kişilerin sahip oldukları kürkleri ekonomik gücüne göre değişkenlik göstermektedir.

²⁰⁰ Yünden yapılan kumaş nevilerinden biri hakkında kullanılır bir tabirdir. (bkz. Pakalın 1993, 1:384.)

²⁰¹ MŞS, no. 235, vr. 144.

²⁰² Şemseddin Sami, “Pösteeki”, *Kamus-ı Türki*, (İstanbul: Akçağ Yayınları, 2010), 361.

Daha önce de belirtildiği gibi bu dönemde Manisa şehrinde incelenen tereke defterleri içerisinde gayrimüslim kadınların kürk kullanımına rastlanılmamıştır. Bu, gayrimüslim kadınların kürk kullanmadığını söylemek için yeterli bir sebep değildir. Böyle bir ifade oldukça iddialı olacaktır. Yalnızca bizim kullandığımız belgelerin muhtevasında karşımıza çıkmamıştır.

Yukarıda bahsi geçen durum yüzyılın ortalarına gelince mevcut durumda kalmamıştır. Bu dönemde gayrimüslim kadınların hiç de azımsanmayacak oranda (%50) kürke sahip oldukları tespit edilmiştir. Mevcut dönemde 8 adet gayrimüslim kadının tereke defteri incelenmiştir. İncelenen bu defterlerdeki kürkü içeren tereke adedi ise 4 olmakla birlikte toplam kürk sayısı 7'yi bulmaktadır. Gayrimüslim kadınların bu dönemde sahip oldukları kürk çeşitleri ise tereke defterlerinde “çuka kaplı kısa kürk, çerkes kürk, çuka kaplı nafe kürk” şeklinde yer almaktadır.

Gayrimüslim erkeklerin ise bu dönemde % 10 gibi mütevazı bir oranda kürke sahip oldukları görülmektedir. Yüzyıl başlarında % 22 olan oran bu dönemde % 10'a düşmüştür. 19. yüzyıl ortalarına ait 10 adet gayrimüslim erkek tereke defteri incelenmiştir. İncelenen bu tereke defterlerinde yalnızca Çorc v. Cipro'nun²⁰³ iki adet kürkü bulunmaktadır. Bu kürklerden yalnızca bir tanesinin türü hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bilgi sahibi olduğumuz bu kürk çuka kaplı samur kürktür. Diğerinin ise türü belirtilmemiştir.

19. yüzyıl ortalarında Manisa şehrine ait analiz edilen tereke defterlerinden hareketle kürke sahip olan bir diğer kategoriye % 70 oranla en yüksek rakama sahip olan Müslüman kadınlar oluşturmaktadır. Bu döneme ait 20 Müslüman kadın terekesi incelenmiştir. İncelenen bu tereke defterlerinde Müslüman kadınların 14 tanesinin kürke sahip oldukları tespit edilmiştir. Kürke sahip olan bu Müslüman kadınların toplam 36 adet kürkü mevcut olmasına ek olarak bu kürklerin bazılarının türleri belirtilmiştir. “Samur kürk, çuka kürk, çuka kaplı kısa kürk” türü belirtilen kürkler arasında yer almaktadır.

Bu döneme ait kürke sahip olan son toplumsal sınıfı Müslüman erkekler oluşturmaktadır. Müslüman erkekler % 26 oranında kürke sahiptirler. Yüzyılın başlarında % 35 iken bu dönemde azalma yaşandığı malumdur. 19. yüzyıl ortalarına ait

²⁰³ MŞS, no. 320, vr.92-93.

15 Müslüman erkek tereke defteri incelenmiş olup bu tereke defterlerinde 5 kişinin 17 adet kürke sahip olduğu belirlenmiştir. Müslüman erkeklerin sahip oldukları kürklerin çeşitleri “samur kürk, çuka kaplı kürk” olmakla birlikte kürkün boyunu niteleyen “uzun kürk” şeklinde ifade de mevcuttur.

2.2.8. Libade

Libade, “*dikişli pamuklu veya aba kısa hırka*”²⁰⁴ olarak tabir olunmuştur. Libadenin “*astarı ile yüzü arasındaki pamuğu verev dikişle dikilirdi ve bu dikişlerin hırkanın sırt kısmında balıksırtı şeklinde kavuşurdu; kısa dik yakalı, eteği bel hizasında kısa ve kolları bol, bol yenleri bileğin üç dört parmak üstünde kalır, yakası önünün iki boyu ve eteği ve kol ağzları harç ile süslenirdi; ilik düğmesiz önü daima açık dururdu. Yazlıkları sabahları, sabah serinliğinde giyilirdi.*”²⁰⁵

Yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı gibi libade günümüzde düğmesiz kullanılan kısa hırkalara benzemektedir. Daha çok soğuktan korunma amaçlı olarak kullanıldığı düşünülebilir.

19. Yüzyılın ilk yarısında Manisa’da libade kullanımında Müslüman erkek ve Müslüman kadınlarda rastlanılmıştır. Bu dönemde gayrimüslim tebaada libade kullanımına rastlanılmamıştır. Müslüman erkeklerin libadeye sahip olma oranı %16,13’tür. Libadeyi içeren tereke defteri adedi 5’tir. Toplam libade sayısı ise 26’dır.

Libadeyi içeren tereke adedi ile toplam libade sayısı arasındaki farka açıklık getirilecek olursa, bu dönemde daha önce adı geçen Osman Ağazade el-Hac Ahmed Ağa b. el-Hac Abdullah’ın tek başına 21 adet libadeye sahip olmasıdır. Bu durum rakamın yüksek çıkmasına sebep olmuştur.

Mevcut dönemde Müslüman erkeklerin sahip olduğu libadenin kumaş türleri çuka ve geziden oluşmaktadır. Gezi, ipek ve iplikle karışık harelî²⁰⁶ bir kumaş. Bir arşın eninde dokunurdu; yollu ve düz olarak iki türlü idi. Her iki cinsinin de yüzleri harelî idi.²⁰⁷

Müslüman kadınların libadeye sahip olma oranı Müslüman erkeklere nazaran daha yüksektir (%59,52). Müslüman kadınların incelenen tereke defterlerinde libadeye 25

²⁰⁴ Sami, “Libade”, 1236.

²⁰⁵ Reşat Ekrem Koçu, “Libade”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 168.

²⁰⁶ Çizgili ve beyaz iplikli bir kumaş nevi. bkz. Mine Esiner Özen, “Türkçede Kumaş Adları”, 316.

²⁰⁷ Özen, “Türkçede Kumaş Adları”, 315.

kez rastlanılmıştır. Toplam libade sayısı ise 32'dir. Eşyayı içeren tereke adedi ile toplam tereke arasında bir denge olduğunu söyleyebiliriz.

Tereke defteri incelenen Müslüman kadınlar arasında yer alan Âlime Hanım'ın²⁰⁸ sahip olduğu libade için “yeşil canfes” ifadesi kullanılmıştır. Buradan fiyat bilgisinin yanı sıra libadenin hem renk hem de kumaşının türü hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Canfes, “*eski ipekli kumaşlardan biri, gayet ince, mat ve daima düz renk olur; sarı, mor, yeşil, muhtelif renklerdeki canfesin en makbulü de al canfes olmuştur.*”²⁰⁹

Müslüman kadınlar arasında karşımıza en sık çıkan libade çeşidi “çiçekli” olmuştur. Çiçekli libadeler de köhne ve müsta'mel olarak nitelendirilmiştir. Bunun dışında diğerlerinden farklı olarak Mefsud bt. Abdullah iki adet germsûd libadeye sahiptir. Germsûd, “*kışlık eski bir kumaş türüdür*”²¹⁰

Yüzyılın ortalarında tablo 3 ile 4 karşılaştırıldığında libade sahipliğinde tüm toplumsal kategoride artış görülmektedir. Bu artışın en çok yaşandığı alan ise gayrimüslim kadınlarda gerçekleşmiştir. Dönemin başlarında libade kullanımı mevcut değilken dönemin ortalarında %87 oranında bir tercih söz konusudur. Bu dönemde tereke defteri incelenen 8 gayrimüslim kadından 7 tanesi libadeye sahiptir. Libadeye sahip olan bu 7 gayrimüslim kadının ise toplam 15 adet libadesi bulunmaktadır. Bahsi geçen libadelerin bazısının renk ve kumaş bilgisi mevcuttur. “Sarılı çuka libade, kadife libade, çuka libade” renk ve kumaş bilgisi içeren tereke defterleri için örnek teşkil etmektedir.

Yüzyılın başlarında libadeye sahip olmayıp yüzyılın ortalarında ise libade sahipliği görülen bir diğer toplumsal sınıf ise gayrimüslim erkeklerdir. Gayrimüslim erkekler % 30 oranında libadeye sahiptir. Tereke defteri incelenen 10 gayrimüslim erkekten 3 tanesi libadeye sahiptir. Sahip olunan toplam libade sayısı ise 5'tir. Bu libadelerden yalnızca bir tanesi “çuka libade” olarak kaydedilmiştir. Diğerlerinin kumaş bilgisi yer almamaktadır. Yalnızca adet ve fiyat bilgisi mevcuttur.

Müslüman kadınlar ve Müslüman erkekler hem yüzyılın başlarında hem de ortalarında libadeye sahip olan iki toplumsal grubu oluşturmaktadır. Dönemin ortalarında iki grupta da libade sahipliğinde artış gözlemlenmektedir. Ancak en belirgin artış Müslüman

²⁰⁸ MŞS, no. 240, vr. 27.

²⁰⁹ Reşat Ekrem Koçu, “Canfes”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 50.

²¹⁰ Özen, “Türkçede Kumaş Adları”, 315.

kadınlarda meydana gelmektedir. Dönemin başlarında libade sahipliği % 59 iken dönemin ortalarında bu oran % 90'a ulaşmıştır. Bu dönemde Müslüman kadınlara ait 20 tereke defteri incelenmiştir. İncelenen bu defterlerde libadeyi içeren tereke adedi 18'dir. Bu terekelerdeki toplam libade sayısı ise 63'tür. Bu libadelerin bazıları hakkında kumaş ve renk bilgisi mevcuttur. "canfes libade, selimiye libade, çuka libade, şali libade, basma libade, çuka simli libade, siyah canfes libade" renk ve kumaş bilgisi içeren tereke defterlerine örnektir.

Müslüman erkekler bu dönemde %26 oranında libadeye sahiptirler. Dönemin başlarına kıyasla %10'luk bir artış söz konusudur. Yüzyılın ortalarına ait incelenen tereke defterlerinde 4 tane Müslüman erkeğin libadeye sahip oldukları tespit edilmiştir. Tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkeğin sahip olduğu libade adedi de dördüttür. Bu libadelerin adet ve fiyat bilgisi dışında kumaş türleri hakkında bilgiler de mevcuttur. Yalnızca bir tereke defterinde yer alan kumaş ise "çuka" olarak kaydedilmiştir. Bunun dışında diğer toplumsal gruplarda yer almayan boy ölçütü de bu defterlerde verilmiştir. İsmail b. Mehmet b. Abdullah'ın²¹¹ bir adet kısa libadesi mevcuttur.

2.2.9. Nimten

*"Kelimenin kökü Farsçadır. Halk ağzında çoğunlukla mintan olarak kullanılmıştır. İç gömleği üstüne giyilir, etekleri kalçaları örtecek kadar uzun, uzun kollu, düz yakalı, önü entari gibi yarım yırtmaçlı olup yırtmacı 3-4 düğme ile kapanır, baştan geçirilip giyilir avam, esnaf harcı erkek dış gömleği; zamanımızda da köylümüzün büyük çoğunluğu, şehir ve kasabalar halkının da büyük çoğunluğu esnaf tabaksının bazıları mintan giyerler. Alelade kumaşlardan, bilhassa basmadan yapılır. Kollarının bitimi yırtmaçlı olup düz bir kol kapağı eklenir ve bu kapak üstünden bir sedef veya taş düğme ile iliklenir. Mintanın etekleri şalvarın, poturun, pantolonun içine alınır; mintan üstüne de yelek, ceket, cebken, camedan gibi üstlükler giyilir."*²¹²

Taşralı bir Türk Efendisi olan Ali Çelebi'yi konu edinen L. Fekete nimten hakkındaki bulgularını şöyle dile getirmektedir. "Ali Çelebi'nin terekesinde bugünkü hırka ya da saltanın yerini tutan giyim eşyasından 4-5 ayrı ad altında birçok parça kayıtlıdır. Bunun bir çeşidi mintan denilen, göğsü yarı saran yelek biçimi bir giysiydi. Yazıcılar

²¹¹ MŞS, no. 312, vr. 63-64.

²¹² Reşat Ekrem Koçu, "Nimten", *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Sümerbank Kültür Yayınları, 1969), 174-175.

bundan üç tanesini kaydetmişlerdir. Biri beyaz atlastandı, içi kara tavşan kürküyle kaplı. (nimtene-i ferace) adlı iki mor ve kahverengi idi.”²¹³

Tablo:33. 19. Yüzyıl Başları ve Ortalarında Nimten Sahipliği

Toplumsal Kategori	19. Yy. Başları	19. Yy. Ortaları
Müslüman Erkekler	% 32,26	% 46,67
Müslüman Kadınlar	-	%10,00
Gayrimüslim Erkekler	% 44,44	% 20,00
Gayrimüslim Kadınlar	-	% 12,50

19. yüzyıl başlarında Manisa’da nimten veya mintan kullanımına Müslüman ve Gayrimüslim erkeklerde rastlanılmıştır. Müslüman erkeklerin nimtene sahip olma oranı %32,26’dır. Tereke defteri incelenen 31 erkekten 10 tanesinin nimteni mevcuttur. Nimtene sahip olan 10 Müslüman erkeğin ise toplam 18 nimteni bulunmaktadır. Müslüman erkeklerin sahip oldukları nimtenlerin adet ve fiyat bilgisine ulaşabilmekteyiz. Ancak bunun dışında kumaş türü belirtilen de vardır. Örneğin, Kuşadası’ndan gelirken vefat eden es-Seyyid el-Hac Mustafa b. Abdullah²¹⁴ iki adet nimtene sahiptir. Bu nimtenlerin bir tanesi kılaptan²¹⁵ harçlı cedid çuka nimtendir ve değeri 122 kuruştur. Diğeri ise kılaptan harçlı çuka müsta’mel nimtendir. Bunun değeri ise 57,5 kuruştur. Diğetine göre değeri daha düşüktür. Müsta’mel kelime anlamı olarak kullanılan²¹⁶ demektir. Bunu eski diğeri de yeni olarak yorumlayabiliriz. Fiyat farkının kaynağı olarak da göstermemiz mümkündür. Ancak renk bilgisine rastlanılmamıştır.

Müslüman erkekler nimten kumaşı olarak ekseri çukayı tercih etmişlerdir. Bunun dışında alaca ve kumaş nimtene sahip olanlar da mevcuttur. Örneğin, el-Hac Ömer b.

²¹³ Lajos Fekete, “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi”. trc. Sadrettin Karatay, *Belleten* 116/XXIX (1965): 621.

²¹⁴ MŞS, no. 241, vr. 83-84.

²¹⁵ 1. Pirinç, bakır, kalay vb. madenlerden çekilerek gümüş ve altın yaldız vurulmuş ince metal iplik. 2. Pamuk ipliğine sırma katılarak eğrilmiş iplik. (bkz. Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük “Kılaptan”, erişim:11.02.2019.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cd2600b135f41.163448

44

²¹⁶ Sami, “Müsta’mel”, 1338.

Hüseyin²¹⁷ sahip olduğu iki adet nimtenden biri müsta'mel kumaş nimten diğeri ise alaca nimtendir.

Mevcut dönemde Manisa'da tereke defteri incelenen 9 gayrimüslim erkekten 4 tanesinin nimteni olduğu tespit edilmiştir. Dört kişinin de toplam 8 adet nimteni mevcuttur. Bu dönemde Gayrimüslim erkeklerin nimtene sahip olma oranı ise %44,44'tür. Sahip olunan nimtenler hakkında adet ve fiyat bilgisine ulaşabilmekteyiz. Harici olarak kumaş türü için yalnızca çuka nimtene rastlanılmıştır. Dimitri v. Zoraf²¹⁸ bir adet çuka nimtene sahiptir. Bu dönemde Müslüman ve gayrimüslim erkeklerin nimtenleri hakkında renk bilgisine rastlanılmamıştır.

Yüzyılın ortalarına gelindiğinde nimten sahipliğinin bütün toplumsal sınıf tarafından ilgi gördüğü tablo 5'te açıkça görülmektedir. Müslüman ve gayrimüslim kadınların tereke defterlerinde dönemin başlarında nimtene rastlanılmazken yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise az da olsa bir artış söz konusudur. Müslüman kadınların nimtene sahip olma oranı % 10 olur iken gayrimüslim kadınların nimtene sahip olma oranı % 12,5'tur. Müslüman kadınlara ait incelenen 20 tereke defterinde iki kişinin iki adet nimtene sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu nimtenlerden biri "çuka simli nimten" iken diğeri "mai çuka nimten"dir. Görüldüğü üzere nimtenlerin hem kumaş hem de renk bilgileri mevcuttur. Ancak, gayrimüslim kadınlarda bu durum söz konusu değildir. İncelenen tereke defterlerinde gayrimüslim kadınların nimtenleri hakkında renk ve kumaş bilgisi bulunmamaktadır. Bu döneme ait incelenen 8 gayrimüslim kadının tereke defterinde yalnızca bir tanesinin nimteni bulunmaktadır. Fakat bu nimten söz öbeği şeklinde kaydedildiği için (köhne şalvar nimten) eşyanın fiyatı belirlenememektedir.

19. yüzyıl başlarında nimtene sahip olup da ortalarında artış gösteren bir toplumsal grup ise Müslüman erkeklerdir. Yüzyıl başlarında % 32 oranında nimtene sahip olan Müslüman erkekler dönemin ortalarında % 46 oranında nimtene sahiptirler. Tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkekten 7 tanesi nimtene sahiptir. Nimtene sahip olan bu 7 kişinin ise toplam 11 adet nimteni bulunmaktadır. Bahsi geçen bu 11 adet nimtenin bazılarının kumaş bilgisine ulaşabilmekteyiz. Örneğin, üç tanesi "çuka nimten" olarak kaydedilmiştir.

²¹⁷ MŞS, no. 242, vr. 12-13.

²¹⁸ MŞS, no. 241, vr. 198.

Yüzyılın başlarında nimtene sahip olup da yüzyılın ortalarında sahip oldukları nimtenler için düşüş yaşayan tek toplumsal sınıfı gayrimüslim erkekler oluşturmaktadır. Yüzyıl başlarında %44 oranında nimtene sahipken dönemin ortalarında bu oran % 20'ye inmiştir. Yüzyılın ortalarına ait incelenen 10 adet gayrimüslim tereke defterinde iki kişinin iki adet nimteni bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesinin yalnızca adet ve fiyat bilgisine ulaşılırken diğeri söz öbeği şeklinde kaydedildiği için fiyat bilgisi net olarak bilinmemektedir.

2.2.10. Üstlük

*“Elbisenin üstüne giyilen palto, manto ve pardesü gibi şeyler yerinde kullanılır bir tabirdir.”*²¹⁹ Üstlük tabiri için, insanların üzerine aldıkları bütün eşyaları genelleme yaparak kullanılmıştır diyebiliriz. Üste giyilen diğer kıyafetlerden (kürk, cübbe) farkı ne olabilir diye soracak olursak eğer, üstlüğün başka bir amaca da hizmet ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim bir başka tanımda ise *“kadınların iş yaparken giydikleri giysi”* şeklinde yer almıştır²²⁰ Buradaki kullanımı bir önceki ifadeye göre daha farklıdır. Kadınlar iş yaparken giydikleri için kıyafetleri kirlenmemesi için yahut alttaki kıyafete zarar gelmemesi için kıyafeti koruma amaçlı kullanmış olabilirler.

Tablo:34. 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Üstlük Sahipliği

Toplumsal Kategori	19. Yy. Başlarında	19. Yy. Ortalarında
Müslüman Erkekler	% 3,23	-
Müslüman Kadınlar	%9,52	% 15,00
Gayrimüslim Erkekler	% 44,44	-
Gayrimüslim Kadınlar	% 33,33	-

19. yüzyıl başlarında tereke defteri incelenen toplumsal kategori içinde Müslüman erkekler, Müslüman kadınlar ve gayrimüslim kadınlarda üstlük sahipliğine rastlanılmıştır. Gayrimüslim erkeklerde ise rastlanılmamıştır.

Müslüman erkeklerin üstlük sahipliği oranı %3,23 ile oldukça az diyebileceğimiz bir seviyededir. Nitekim bu dönemde tereke defteri incelenen 31 Müslüman yalnızca bir

²¹⁹ Mehmet Zeki Pakalın, “Üstlük”, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 3:561.

²²⁰ Türk Dil Kurumu, *Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü)*, c.11, “Üstlük”, erişim:11.02.2019.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori=acikla2&kod=202090

tanesi üstlûge sahiptir. Üstlûge sahip olan Karamanlı es-Seyyid el-Hac İbrahim Efendi b. Ömer'in toplam mirası 4.079,5 kuruştur. İki adet üstlûğu vardır. Ancak üstlûklerin biri "üstlûk ve keten gömlek" şeklinde diğeri ise "al hassa ve yemeni ve üstlûk" olarak söz öbeği formunda kaydedildiği için fiyat bilgileri kesin olarak saptanamamıştır. Üstlûk ve keten gömlek ifadesinin değeri 11,5 kuruş olarak yazılmıştır. Al hassa ve yemeni ve üstlûk ifadesinin değeri ise 3,5 kuruş olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla üstlûklerin tekil fiyatlarını öğrenmek mümkün görünmemektedir.

Üstlûk sahipliğine rastlanılan bir diğeri toplumsal grup ise Müslüman kadınlardır. Müslüman kadınların üstlûge sahip olma oranı % 9,52 ile Müslüman erkeklerden biraz daha fazla olduğunu ifade edebiliriz. Tereke defteri incelenen 42 Müslüman kadından 4 tanesinin üstlûğu olduğu tespit edilmiştir. Üstlûge sahip oldukları tespit edilen bu 4 Müslüman kadının toplam 5 adet üstlûğu mevcuttur. Üstlûge sahip olan 4 kadından yalnızca Rabia Hanım'ın²²¹ üstlûğunun fiyat ve adet bilgisi dışında bilgilere de ulaşılmıştır. Örneğin, sahip olduğu üstlûklerden biri "şerbab üstlûk" şeklinde kaydedilmiştir ve fiyatı 6 kuruş olarak belirlenmiştir. Diğeri ise "Halepkari çiçekli üstlûk" şeklinde kaydedilmiştir ve fiyatı 60 kuruş olarak tespit edilmiştir. Bu üstlûk paha bakımından diğeriinden daha üstündür. Bunun kumaş kalitesinden kaynaklandığını ifade edebiliriz. Diğeri Müslüman kadınların sahip oldukları üstlûk fiyatları 3 kuruş ile 4,5 kuruş arasında değişmektedir ve kumaş cinsi belirtilmeyip yalnızca üstlûk olarak kaydedilmiştir.

19. yüzyılın başlarında Manisa'da gayrimüslim kadınların üstlûge sahip olma oranı %33,33'tür. Tereke defteri incelenen 6 gayrimüslim kadından iki tanesi üstlûge sahiptir ve toplam üstlûk sayısı da ikidir. Üstlûge sahip gayrimüslim kadınlardan biri olan İrine Hanım'ın²²² üstlûğu "müsta'mel üstlûk ve yemeni" olarak öbek şeklinde kaydedilmiştir. Fiyatı ise 5 kuruş olarak belirlenmiştir. Ancak yine söz öbeği şeklinde kaydedildiği için üstlûğun kesin fiyatı hakkında bilgi sahibi olamamaktayız. Üstlûge sahip bir diğeri gayrimüslim kadın olan Ferarete? Hanım'ın²²³ üstlûğu "işlemeli oyali üstlûk" olarak kaydedilmiştir. Fiyatı ise 8 kuruştur.

Tablo 32'de görüldüğü üzere yüzyılın ortalarında üstlûk sahipliğine yalnızca Müslüman kadınlarda rastlanılmıştır. Bu döneme ait 20 adet Müslüman kadının tereke defteri

²²¹ MŞS, no. 235, vr. 88.

²²² MŞS, no. 240, vr. 101

²²³ MŞS, no. 243, vr. 39.

analiz edilmiştir. Analiz edilen bu tereke defterlerinde 3 tane kadının 5 adet üstlüğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen bu üstlüklerin adet ve fiyat bilgisi dışında herhangi bir malumat bulunmamaktadır.

2.2.11. Yağmurluk

“Yağmurlu havada giyilen üstlük libas, kaput, muşamma”²²⁴ olarak tabir olunan ve adından da anlaşılacağı üzere yağmurluk, yağmurdan korunma amaçlı tercih edilmiştir. “Yağmur altında giyilen muşambalar bazen kaput kesimi kollu, bazen de pelerin kollu yapılır; yağmur altında çalışmaya mecbur, elini kollunu kullanacak amele muşambaları kaput kesiminde yapılagelir.”²²⁵

Yağmurlu havalarda ve dış giysi olarak kullanılan yağmurluklar günümüzde de kullanılmaktadır. “Muşamma veya muşamba olarak da adlandırılan yağmurluklara muşamba adı eskiden kumaşları su geçirmez hale getirmek için bal mumu kullanılmasından kalmıştır; zamanımızda bal mumunun yerini kauçuk, hatta suni kauçuk ve hatta Naylon (Nylon) denilen sentetik iplerle dokunmuş su geçirmez kumaşlar almıştır.”²²⁶

Tablo:35. 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Yağmurluk Sahipliği

Toplumsal Kategori	19.Yy. Başları	19. Yy. Ortaları
Müslüman Erkekler	% 16,13	% 13,33
Müslüman Kadınlar	-	-
Gayrimüslim Erkekler	% 33,33	% 20,00
Gayrimüslim Kadınlar	-	-

“Yağmurdan ıslanmamak için giyilen kukuletalı yani başlıklı manto olan ve eskiden su geçmez abadan yapılan”²²⁷ yağmurlukların 19. yüzyılın başlarında gayrimüslim erkeklerde abadan yapılan şekline rastlanılmıştır. Dimitri v. Zoraf²²⁸ ile Yuan²²⁹ birer

²²⁴ Sami, “Yağmurluk”, 1532.

²²⁵ Reşat Ekrem Koçu, “Yağmurluk”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 238.

²²⁶ Koçu, “Yağmurluk”, 239.

²²⁷ Mehmet Zeki Pakalın, “Yağmurluk”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 3:600.

²²⁸ MŞS, no. 241, vr. 198.

²²⁹ MŞS, no. 235, vr. 144.

adet aba yağmurluğa sahiptir. Yuan aynı zamanda bir adet de müsta'mel yağmurluğa sahiptir.

Gayrimüslim erkeklerin sahip oldukları yağmurluklarla ilgili bilgilerimiz tereke defterlerinden ulaşabildiğimiz kadarıyla yukarıdakilere ek olarak adet ve fiyat bilgisinden oluşmaktadır. Bunun yanında bu dönemde analiz edilen 9 gayrimüslim erkekten 3 tanesi 4 adet yağmurluğa sahiptir. Yağmurluğa sahip olma oranı ise %33'tür.

19. yüzyıl başlarında Manisa'da yağmurluğa sahip olan bir diğer toplumsal kategoriyi ise Müslüman erkekler oluşturmaktadır. Müslüman erkeklerin sahip oldukları yağmurluklarla ilgili incelenen tereke defterlerinde herhangi bir kumaş türüne veya renk bilgisine ulaşamamıştır. Bunun dışında diğer kıyafetlerde olduğu gibi adet ve fiyat bilgisi mevcuttur. Tereke defteri incelenen 31 Müslüman erkekten 5 tanesi 5 adet yağmurluğa sahiptir. Yağmurluğa sahip olma oranı ise %16'dır. Bu dönemde yağmurluğa yalnızca Müslüman ve gayrimüslim erkeklerin tereke defterlerinde rastlanılmıştır.

19. yüzyıl ortalarına gelindiğinde de tablo değişmemiş, yağmurluğa sahip olan kategoriyi Müslüman ve gayrimüslim erkekler oluşturmaktadır. İki grupta da azalma olduğu görülmektedir. Yüzyılın ortalarına ait incelenen 15 Müslüman erkeğin tereke defterinde yalnızca iki kişide yağmurluk mevcuttur. Bu iki kişinin sahip olduğu toplam yağmurluk sayısı da ikidir. Yağmurluklarla ilgi elde edilen bilgiler ise adet ve fiyatla sınırlıdır.

Gayrimüslim erkekler yüzyıl başlarında % 33,33 oranında yağmurluğa sahipken bu oran yüzyılın ortalarında % 20'ye gerilemiştir. Bu döneme ait incelenen 10 gayrimüslim erkeğin tereke defterinde yalnızca iki kişi yağmurluğa sahiptir. Yağmurluğa sahip olanlardan Çorç v. Cipro'nun²³⁰ bir adet aba yağmurluğu bulunmaktadır.

²³⁰ MŞS, no. 320, vr. 92-93.

2.2.12. Yelek

Yelek, “*hava alacak surette kolsuz ve ekseri önü açık mintan*”²³¹ olarak tabir olunmuştur. Yelek genellikle kıyafet üzerine giyilmiştir. Kimi zaman kıyafete şıklık katmak için kimi zaman da ihtiyaç halinde kullanım amacına uygun olarak tercih edilmiştir.

Yelek, genellikle zengin bir kumaştan yapılan, çoğu zaman zarif bir biçimde süslenen, önü açık, kolsuz bir fantezi giysidir. Geç Osmanlı giyim kuşamı hakkında bilgi sahibi olan Lucy Garnett, yeleğin doğrudan şalvar veya gömleğin üstüne giyildiğini söyler ve “*belden yukarısı iyice oturan ve karından kuşak altında kadar düğmeli ama kalça hizasından aşağıya dek her iki yanı açık olan ve etekleri yerde sürüklenen bir çeşit uzun manto*” diye ekler. Öyle görünüyor ki, betimlenen bir entaridir. Bununla birlikte, Levnî’nin minyatürlerindeki kadınların, entari altına yelek giydikleri görünüyor. Bunun Garnett’in betimlediğinden tek farkı, kalça hizasında olmasıdır. Levnî’nin yeleklerinin, bazen bileğe oturan, bazen de entarinin altından sarkan dökümlü kolları vardır. Belki de, yelek dönemden döneme değişiklik göstermişti.²³²

Tablo:36. 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Yelek Sahipliği

Toplumsal Kategori	19. Yy. Başları	19. Yy. Ortaları
Müslüman Erkekler	% 12,90	% 33,33
Müslüman Kadınlar	-	% 10,00
Gayrimüslim Erkekler	% 11,11	% 10,00
Gayrimüslim Kadınlar	-	-

İncelediğimiz tereke defterlerinde 19. yüzyıl başlarında Manisa şehrinde yelek kullanımı Müslüman ve gayrimüslim erkekler tarafından tercihi düşük oranda da olsa mevcuttur. Müslüman erkeklerde yelek kullanımı %12 dolaylarındadır. Tereke defteri analiz edilen 31 Müslüman erkekten 4 tanesi yeleğe sahiptir. Bu dönemde Müslüman erkeklerin sahip olduğu toplam yelek sayısı ise 6’dır.

Müslüman erkekler tarafından tercih edilen yelekler genellikle söz öbeği şeklinde kaydedilmiştir. Örneğin, Bezzaz el-Hac Ebubekir’in²³³ tereke defterinde iki adet yelek

²³¹ Sami, “*Yelek*”, 1553.

²³² Fanny Davis, *Osmanlı Hanımı*, trc. Bahar Tırnakçı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 208-209.

²³³ MŞS, no. 240, vr. 102-103.

mevcuttur ve bir tanesi söz öbeği formunda yazılırken (köhne yelek ve sarık) diğeri çuka yelek olarak kaydedilmiştir. Söz öbeği şeklinde yazılan kıyafetlerin değeri 3,5 kuruş 9 pare iken tek başına kaydedilen çuka yeleğin fiyatı 3,5 kuruştur. Aradaki fiyat farkı yok denecek kadar azdır. Çuka yeleğe sahip olan bir diğerk kişi ise es-Seyyid el-Hac Mustafa b. Abdullah'tır.²³⁴ Ancak şahsın yeleği kılaptan harçlı çuka yelektir. Muhtemelen aradaki fiyat farkı da bundan kaynaklanıyordur. Nitekim diğerkleri 3,5 kuruş olur iken kılaptan harçlı çuka yeleğin fiyatı 32,5 kuruştur. Bunun dışında diğerklerinden farklı olarak köhne şeklinde kaydedilen yelek de mevcuttur ve el-Hac Abdurrahman'a²³⁵ aittir. El-Hac Abdurrahman iki adet köhne yeleğe sahiptir ve fiyatları 4 kuruştur.

Bu dönemde Manisa'da gayrimüslim erkeklerde yelek sahipliği sadece ekmekçi Acı Kostanti v. Beraşkuh'un²³⁶ tereke defterinde karşımıza çıkmaktadır (%11). Yalnız burada da söz öbeği söz konusudur. Şahsın tereke defterinde "köhne çuka entari ve nimten ve yelek" biçiminde kaydedilmiştir. Malum olduğu üzere yeleğin fiyat tespiti yapmak mümkün görünmemektedir. Ancak bahsi geçen bu üç kıyafetin değeri 10 kuruş olarak belirtilmiştir. Müslüman erkeklerin tereke defterlerindeki söz öbeği şeklinde kaydedilen yeleklerin fiyatlarından biraz daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz.

19. yüzyıl ortalarında yeleğe sahip olma yüzdelerinde artış görünmektedir. Yüzyıl başlarında % 12,90 oranında yeleğe sahip olan Müslüman erkekler yüzyıl ortalarında % 33,33 oranında yeleğe sahiptirler. Bu döneme ait incelenen 15 Müslüman erkeğin tereke defterinde 5 kişide toplam 8 tane yelek mevcuttur. Yüzyıl başlarında olduğu gibi yüzyıl ortalarında da söz öbeği şeklinde kullanımlar mevcuttur. Bunun dışında yüzyıl başlarında görülmeyen ifadeler vardır. Örneğin, İsmail b. Mehmet b. Abdullah'ın²³⁷ sahip olduğu yelek "köhne çuka yelek vesaire" şeklinde kaydedilmiştir. Buradaki vesaire ifadesinin karşılığı bilinmemektedir.

Müslüman kadınlar yüzyıl başlarında yeleğe sahip olmazken yüzyıl ortalarında % 10 civarında yeleğe sahiptirler. Bu döneme ait incelenen 20 adet Müslüman kadın terekesi vardır. İncelenen bu defterlerde Müslüman kadınlardan iki tanesi iki adet yeleğe sahiptir. Müslüman erkeklerde olduğu gibi Müslüman kadınların tereke defterlerinde de

²³⁴ MŞS, no. 241, vr. 83-84.

²³⁵ MŞS, no. 241, vr. 172.

²³⁶ MŞS, no. 239, vr. 34.

²³⁷ MŞS, no. 312, vr. 63-64.

söz öbeği şeklinde yelek kayıtları mevcuttur. Örneğin, Aişe bt. el-Hac Mustafa²³⁸ bir adet “sırma kuşak ve yelek” sahibidir.

Gayrimüslim erkekler bu dönemde yeleğe sahip olan on toplumsal sınıfı oluşturmaktadır. Dönem başlarında % 11 civarında yeleğe sahipken dönem ortalarında % 10 civarında yeleğe sahiptirler. İki dönem arasındaki fark oldukça azdır. Tereke defteri incelenen 10 gayrimüslim erkekten yalnızca İstefan v. Kirkor²³⁹ söz öbeği formunda “gömlek ve yelek” sahibidir.

19. yüzyıl başlarında olduğu gibi 19. yüzyıl ortalarında analiz edilen gayrimüslim kadınların tereke defterlerinde yelek sahipliğine rastlanılmamıştır.

2.2.13. Fistan

Fistan, “kadınların bellerinden aşağı giydikleri geniş ve uzun elbisenin adıdır.”²⁴⁰

“Alafranga kıyafetinde kadınların giydikleri muhtelif biçimde kırmalı ve süslü entari”²⁴¹ olarak da tabir olunan “fistanın entariden farkı yataarken kullanılmamasıydı.”²⁴²

İncelediğimiz dönemde 19. yüzyıl başlarında analiz edilen tereke defterlerinde Manisa’da fistan kullanımı gayrimüslim kadın ve erkeklerde görülmüştür. Bu dönemde Müslüman kategoride fistan kullanımına rastlanılmamıştır.

Gayrimüslim erkekler fistanı sahip olan tek kişi Abacı Yuan’dır.²⁴³ Yuan’ın bir adet fistanı vardır ve değeri 1,5 kuruştur. Bunun dışında şahsın sahip olduğu fistanla ilgili olarak harici bir bilgiye -renk, kumaş vs.- rastlanılmamıştır. Gayrimüslim erkeklerin bu dönemde fistanı sahip olma oranı ise %11’dir.

Gayrimüslim kadınlarda da gayrimüslim erkeklerde olduğu gibi fistan kullanımı bir kişiye aittir. Ana bt. Evannes²⁴⁴ bir adet fistanı sahiptir ve 1215 tarihli tereke defterinde fistanının değeri 5 kuruştur. Aynı zamanda fistanı “köhne” olarak kaydedilmiştir ve

²³⁸ MŞS, no. 306, vr. 28.

²³⁹ MŞS, no. 316, vr. 138.

²⁴⁰ Mehmet Zeki Pakalın, “Fistan”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 1:632.

²⁴¹ Sami, “Fistan”, 995.

²⁴² Gökhan Civelek, “XVII. Yüzyıl Ortalarında Elit Bir Kadının Terekesi: Manastır’lı Aişe Hatun”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 54 (2015), 245.

²⁴³ MŞS, no. 235, vr. 144.

²⁴⁴ MŞS, no. 241, vr. 111.

değeri Yuan'ın fistanından daha yüksektir. Gayrimüslim kadınların bu dönemde fistanı sahip olma oranı ise %16'dır.

19. yüzyıl ortalarında fistanı sahip olan toplumsal sınıflardan biri Müslüman erkeklerdir. Bu döneme ait tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkekten sadece İsmail b. Mehmet b. Abdullah²⁴⁵ bir adet fistanı sahiptir. Şahsın sahip olduğu fistan "köhne ferace ve fistan" formunda tereke defterinde yer aldığı için eşyanın fiyatı tespit edilememektedir. Müslüman erkeklerin bu dönemde fistanı sahip olma oranı ise % 6,67'dir.

Yüzyıl ortalarında fistanı sahip olan bir diğer toplumsal grup ise gayrimüslim kadınlardır. Gayrimüslim kadınlar bu dönemde % 87 oranında fistanı sahiptirler. Tereke defteri incelenen 8 gayrimüslim kadından 7 tanesi fistanı sahiptir. Fistanı sahip olan 7 gayrimüslim kadının toplam 24 adet fistanı bulunmaktadır. Bu fistanlardan bazılarının kumaş ve renk bilgisine ulaşabilmekteyiz. "Tatari fistan, canfes fistan, selimiye fistan, beyaz fistan" bunlara örnektir.

2.2.14. Kabut

Kabut, "*askerlerin üstlük esvabı, yağmurluğu*"²⁴⁶ olarak tabir olunan kabut yahut kapot bir çeşit üste giyilen kıyafettir. Bir başka tabirle, "*kaba kalın kumaşlardan, bilhassa kaba şayaktan dikilen avam harcı pantolonun adı; hemen daima hazır esvabcılar tarafından satılır. Avam ağzında palto isminin kullanılması, yayılması Cumhuriyet devrindedir; hatta mesela bir uşak "Beyin paltosu" demez "Beyin kaputu" derdi. Asker kaputları halkın giydiğinden ayırt edilerek asker kaputu diye anılır. Kara askerlerimizin nefer kaputları devetüyü renginde ola gelmiştir. Subay paltolarına da palto denile gelir, eskiden kurşuniden olan subay kaputlarının rengi zamanımızda nefti olmuştur. Deniz erlerinin ve subaylarının kaputları da siyahtır; kara ordusu erlerinin kaputları hemen ayak bileği hizasına kadar uzun, deniz erlerinin kaputları ise diz kapağı hizasında kısadır.*"²⁴⁷

²⁴⁵ MŞS, no. 312, vr. 63-64.

²⁴⁶ Sami, "Kabut", 1015.

²⁴⁷ Reşat Ekrem Koçu, "Kabut", *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara. Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 146.

“İkinci Sultan Abdülhamit’in kotu kurşuni renkli asker kaputu Topkapı Sarayı Müzesinde padişah esvapları salonundadır.”²⁴⁸ Hem halk hem de askerler tarafından kullanılagelen kaputlar renk, isim ve boyut bakımından zaman zaman değişiklik göstermiştir. Ancak kullanımı aynı kalmıştır.

Kaput, on dokuzuncu yüzyılın başlarında Manisa’da incelenen tereke defterlerinden hareketle yalnızca Müslüman erkekler tarafından rağbet görmüştür. Bu önemde kaputa sahip olma oranı %9’dur. Tereke defteri incelenen 31 erkekten 3 tanesi kaputa sahiptir. Ancak mevcut kaputlarla ilgili ulaşabildiğimiz bilgiler adet, fiyat, köhne ve müsta’mel şeklindedir. Bunun dışında uzunluğu veya kısalığı, kumaş ve renk bilgisi mevcut değildir.

Bu dönemde kaput, Müslüman kadınlar, gayrimüslim kadın ve erkekler tarafından kullanımı tercih edilmemiştir. 19. yüzyıl ortalarında ise analiz edilen tereke defterlerinde kabut, hiçbir toplumsal sınıf tarafından tercih edilmemiştir.

2.2.15. Salta Marka

Salta Marka, “bir çeşit kısa cepkenin adı; önceleri bilhassa gemiciler, Tersaneliler tarafından giyildiği ve Venediklilerin bir üstlüğünden alındığı, adının da bu beldenin ve eski Venedik Cumhuriyetinin koruyucusu Saint-Marc’ın (İtalyan ağzı ile San Marco: okunuşu Sen-Mark, Sen Marko) adından geldiği söylenir; zira salta’ya bizde Salta Marka da denilmiştir ki San-Marko adından bozma olduğu aşikârdır.”²⁴⁹

Genellikle cepkene benzetilen ve sadece Salta olarak da adlandırılan Salta Marta’nın cepkenden farkı kol biçimidir. Cepkenin kol kısmında yırtmaçlar ve kol altında oyuklar olurken Salta’nın kolları daha çok düz inmiştir ve cekete benzetilmiştir.

Kamus-ı Fransevi’de²⁵⁰ “diğer denizciler tarafından giyilen kısa ceket” olarak tabir olunan Salta Marka, 19.yüzyıl başlarında Manisa’da yalnızca Gayrimüslim erkekler tarafından tercih edilmiştir. Hacı Osman Ağa’da misafir iken İzmir’de vefat eden Yuan²⁵¹ bir adet Salta Marka’ya sahiptir. Tereke defterinde sagir Salta Marka olarak

²⁴⁸ Koçu, “Kabut”, 146.

²⁴⁹ Reşat Ekrem Koçu, “Salta”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1997), 202.

²⁵⁰ Kamus-i Fransevi, Osmanlıca-Fransızca Sözlük, “Salta Marka”, erişim:09.03.2019. <https://www.fransevi.com/fransizca-sozluk-madde-13937.html>

²⁵¹ MŞS, no. 235, vr. 144.

geçmektedir ve değeri 1,5 kuruştur. Yuan, bu dönemde tereke defteri incelenen 9 gayrimüslim erkekten Salta Marka'ya sahip olan tek kişidir. Gayrimüslim erkeklerin Salta Marka'ya sahip olma oranı ise %11'dir.

19. yüzyılın başlarında Manisa şehrinde Salta Marta kullanımı Müslüman kadın ve erkekler ile gayrimüslim kadınlarda karşımıza çıkmamıştır. Ancak, Salta'nın kadınlar tarafından giyilen nev'inin bulunduğu ve bunun saraylılar tarafından da giyildiğini Leyla Hanım'ın (ölümü 1936) hatıratındaki (Harem ve Saray Âdatı Kadimesi, Vakit Gazetesi, 27 Kanunisani 1328) şu izahatı gösteriyor:

Salta; *“ipekli kumaş üzerine etraftı sırma ile işlenmiş geniş hırkadır. Galiba göğüsün, endamın tamamen görünen modası zamanında örtülmek için icad olunmuş. Bütün endamı ve kalçaları örter. Zat-ı Şahanenin yedi ustası, kâhya kadın ve iki kâtibe kalfalar memuriyetlerine tayin olundukları vakit Hazine-i Hassadan bu hırkadan birer tane gelir. Huzur-ı şahaneye saltasız çıkamadıkları gibi resmi günlerde de giymeye mecburdurlar. Hazinedar kalfaların üniformaları beden ve kollarına göre ve göğüsleri düzce inişle pek az açık, belden bir karış kadar aşağı etekli, kenarları vaktin modasına göre müzeyyen bir giyim idi. Buna (Avrupa) denirdi. Bu biçim galiba Avrupa'dan geldiğinden galat olarak (Avrupa) denilmiş.”*²⁵²

19. yüzyıl başlarında sadece gayrimüslim erkekler tarafından tercih edilen salta marka, 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde tıpkı kabut gibi incelenen tereke defterlerinde hiçbir toplumsal kategori tarafından ilgi görmemiştir.

2.2.16. Fermene

Fermene, *“harçla işlenmiş dar ve yuvarlak yanlı yelek, harçla işlenmiş esnaf vesaire takımına mahsus her nevi elbisedir.”*²⁵³ Fermene, *“çuhadan veya abadan kesilir, kolsuz, vücuda sımsıkı yapışır ve önden çapraz kavuşur bir yeleğin adıdır. Daima esnaf ve avam tabakası tarafından giyilmiştir.”*²⁵⁴

Bir yelek türü olarak kullanılan fermene 19. yüzyılın başlarında Manisa'da Müslüman erkekler tarafından tercih edilmiştir. İncelenen tereke defterlerinde Müslüman kadınlar,

²⁵² Mehmet Zeki Pakalın, “Salta”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 3:106-107.

²⁵³ Sami, “Fermene”, 992.

²⁵⁴ Reşat Ekrem Koçu, “Fermene”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 112.

gayrimüslim kadın ve erkekler tarafından kullanımı gözlemlenmemiştir. Bu dönemde Müslüman erkeklerin fermeneye sahip olma oranı %6'dır. Tereke defteri analiz edilen 31 erkekten iki tanesinin fermenesi mevcuttur.

Ali Ağa Mahallesi'nde sakin olan Hacızade Mehmed Ağa b. el-Hac Mustafa²⁵⁵ fermeneye sahip olan Müslüman erkekler arasında yer almaktadır. Bir adet çuka fermeneye sahip olan Hacızade Mehmed Ağa b. el-Hac Mustafa'nın fermenesinin değeri ise 14 kuruştur.

Diğer yandan fermeneye sahip olan bir diğer kişi el-Hac Ömer b. Hüseyin'dir.²⁵⁶ Hüsrev Ağa Mahallesi'nde sakin iken vefat eden el-Hac Ömer b. Hüseyin'in sahip olduğu fermene tereke defterinde öbek halinde kaydedilmiştir. "Köhne çuka fermene ve alaca nimten" şeklinde kaydedilen söz öbeğinin fiyatı ise 3,5 kuruştur. Fiyatı diğerine göre oldukça düşüktür. Bunun nedeni köhne olması diğerinin ise çukadan yapılmış olması olabilir.

19. yüzyıl ortalarında fermeneye sahip olan toplumsal grubu Müslüman erkekler ve gayrimüslim kadınlar oluşturmaktadır. Yüzyılın başlarında da fermeneye sahip olan Müslüman erkeklerin yüzyılın ortalarında % 6 civarında fermeneye sahip olmaları söz konusudur. Bu döneme ait incelenen 15 Müslüman erkek terekesinde yalnızca bir adet fermene mevcuttur. Bu fermene tereke defterinde "köhne fermene"²⁵⁷ olarak kaydedilmiştir.

Gayrimüslim kadınlar mevcut dönemde fermeneye sahip olan bir diğer toplumsal kategoriyi oluşturmaktadır. Yüzyıl başlarında incelenen tereke defterlerinde fermeneye sahip olmadıkları tespit edilen gayrimüslim kadınlar, yüzyıl ortalarında % 12,5 oranında fermeneye sahip oldukları gözlemlenmiştir. Bir adet fermeneye sahip olan Absena bt. İsbir'in²⁵⁸ fermenesi "münakkaş çuka fermene" olarak kaydedilmiştir.

2.2.17. Barani

Barani, yeniçerilerin kullandıkları yağmurluğa verilen isimdir. Bu yağmurluk yeniçerilere erbainden erbaine verilirdi. Kelimenin kökü Farsçadır ve Farsça baran

²⁵⁵ MŞS, no. 242, vr. 37-39.

²⁵⁶ MŞS, no. 242, vr. 12-13.

²⁵⁷ MŞS, no. 312, vr. 63-64.

²⁵⁸ MŞS, no. 306, vr. 94.

yağmur anlamına gelmektedir. Barani yapımında çuha kumaş tercih edilmektedir. Kumaş kalitesinin iyi olmasına ve boyasının da dağılmamasına dikkat edilirdi.²⁵⁹

Bir tür yağmurluk olan barani 19. yüzyıl ortalarında analiz edilen Müslüman erkeklerin tereke defterlerinde karşımıza çıkmaktadır. Müslüman erkekler bu dönemde % 6,67 oranında baraniye sahiptirler. Döneme ait tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkekten yalnızca İsmail b. Mehmet b. Abdullah'ın²⁶⁰ bir adet “köhne” baranisi mevcuttur. Bu döneme ait tereke defteri incelenen diğer toplumsal gruplarda barani sahipliği tespit edilememiştir.

2.2.18. Cepken

Cepken,” *gömleğin üstüne giyilen, bel kısmından kıvrık, kolları ise uzun olan eskiden giyilen bir tür kıyafettir.*”²⁶¹ Kollarının iki tür kesilme şekli mevcuttur. Bunlardan birincisi günümüz ceketlerinde olduğu gibi ek yerlerinden birleştirilerek dikilirdi. İkincisi ise, kollar yalnızca omuzdan tutturularak koltuk altının açıkta bırakılması idi. Gömleğin üstüne giyildiği için bırakılan bu açıklıktan alttaki gömlek görünürdü. Kolları dirseklerine kadar açık olan bu cepkenler, dirseklerinden itibaren kollarının ucuna kadar dikişli olurdu. Cepkenlerin en makbulleri çuhadan yapılırdı. Asker, rençber ve esnaf gibi toplumun çeşitli tabakası tarafından kullanılmıştır.²⁶²

²⁵⁹ Mehmet Zeki Pakalın, “Barani”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 3:159.

²⁶⁰ MŞS, no. 312, vr. 63-64.

²⁶¹ Mehmet Zeki Pakalın, “Cepken”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 1/266.

²⁶² Reşat Ekrem Koçu, “Cebken” *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 51.

Resim 1: Cepken

Kaynak: Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1969), 51.

Hem kadınlar hem de erkekler tarafından kullanıma uygun olan cepken kullanımına analiz edilen tereke defterlerinde hareketle, 19. yüzyıl ortalarında Müslüman erkekler tarafından tercih edildiği tespit edilmiştir. Bu dönemde Müslüman erkeklerin cepkene sahip olma oranı % 6,67'dir. Bu döneme ait tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkekten yalnızca İsmail b. Mehmet b. Abdullah²⁶³ bir adet çuka cepkene sahiptir. Mevcut dönemde cepken kullanımı incelenen tereke defterlerinde diğer toplumsal kategoride karşılaşılmamıştır.

2.2.19. Elbise

Elbise, Arapça libasın çoğul halidir, ancak Türkçede tekil formunda kullanılmıştır. Elbise kıyafetin üstüne giyilir. Dolayısıyla bir dış giysisidir. Esvap da denilmektedir.²⁶⁴

Elbise kullanımına 19. yüzyıl başlarında analiz edilen tereke defterlerinde rastlanılmamıştır. Ancak yüzyılın ortalarına gelince durum farklılaşmıştır. Müslüman kadınlar ve Müslüman erkekler bu dönemde elbiseye sahiptirler.

²⁶³ MŞS, no. 312, vr. 63-64.

²⁶⁴ Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, Kubbealtı Lugatı, "Elbise", erişim:26.04.2019. <http://lugatim.com/s/elbise>

Müslüman erkekler % 13 oranında elbiseye sahipken Müslüman kadınlar % 10 oranında elbiseye sahiptirler. Oranların birbirine yakın olduğu görülmektedir. Ancak oranların bu şekilde yakın olmasına rağmen iki kategori arasındaki elbise miktarı birbirinden oldukça uzaktır. Döneme ait incelenen 15 Müslüman erkek terekesinde iki kişinin beş adet elbisesi bulunmaktadır. Bu elbiselerden bir tanesi “çuka elbise”²⁶⁵ iken diğeri “çuka elbise takım”²⁶⁶ şeklinde kaydedilmiştir. Diğer yandan bu döneme ait 20 Müslüman kadın tereke defteri incelenmiş olup incelenen bu defterlerde 3 kişiye ait 61 adet elbise bulunmaktadır. Toplam elbise sayısının yüksek olduğu aşikârdır. Müslüman kadınların sahip oldukları elbiselerin renkleri hakkında bilgiler mevcuttur. “Mai elbise takım, yeşil elbise takım”²⁶⁷ renk bilgisi içeren Müslüman kadın tereke defterlerine örnektir.

19. yüzyıl ortalarında incelenen tereke defterlerinde Müslüman kadın ve erkekler haricindeki toplumsal grupların elbise sahipliğine rastlanılmamıştır.

2.2.20. Hırka

Hırka, hem kadınların hem de erkekler tarafından eskiden olduğu gibi günümüzde de kullanılan bir üst giysisidir. Vücudu sıcak tutması için genellikle kış aylarında tercih edilmektedir. Reaya tarafından giyilmesinin yanı sıra dervişler de yelek giymişlerdir. Boyu dize kadar uzun yahut daha kısa olabilmektedir. Bunun dışında hırkanın kolları biraz geniş olup yakası bulunmamaktadır. Ön kısmında ise yukarıdan aşağıya doğru uzanan şerit şeklinde ilik ve düğme yeri mevcuttur. Hırkanın her iki yanına çoğunlukla cep de yapılmaktadır.²⁶⁸

Tablo:37. 19. Yüzyıl Ortalarında Hırka Sahipliği

Toplumsal Kategori	Oran (%)
Müslüman Erkekler	% 6,67
Müslüman Kadınlar	% 15,00
Gayrimüslim Erkekler	% 10,00
Gayrimüslim Kadınlar	% 12,50

²⁶⁵ MŞS, no. 316, vr. 83.

²⁶⁶ MŞS, no. 316, vr. 141.

²⁶⁷ MŞS, no. 316, vr. 128-129.

²⁶⁸ Reşat Ekrem Koçu, “Hırka”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 129-130.

Eskiden beri kullanılagelen hırka, 19. yüzyıl başlarında analiz edilen tereke defterlerinde yer almazken yüzyılın ortalarında tüm toplumsal kategori tarafından tercih edildiği incelenen belgelerden anlaşılmaktadır. Tabloya göre en yüksek oran % 15 ile Müslüman kadınlara aittir. Bu döneme ait incelenen 20 Müslüman kadın terekesinde 3 kişide hırka olduğu görülmüştür. Hırkaya sahip olan üç kişinin ise yedi adet hırkası bulunmaktadır. Bu hırkalardan adet ve fiyat bilgisine ek olarak hem kumaş hem de renk bilgisine ulaşabildiklerimiz bulunmaktadır. “Kadife hırka, sarı hırka”²⁶⁹ renk ve kumaş bilgisi içeren tereke defterine örnektir.

Müslüman erkekler bu dönemde hırkaya sahip olan bir diğer toplumsal gruptur. Müslüman erkekler bu dönemde % 6,67 oranında hırkaya sahiptirler. Tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkekten yalnızca bir tanesi bir adet hırkaya sahiptir. Sahip olunan bu hırka hakkında yalnızca adet ve fiyat bilgisi mevcuttur.

Gayrimüslim erkekler ise % 10 oranında hırkaya sahiptirler. 19. yüzyıl ortalarına ait incelenen 10 gayrimüslim erkek terekesi bulunmaktadır. İncelenen bu defterlerde yalnızca bir kişinin hırka sahipliği söz konusudur. Bu hırka ise “hırka uçkur”²⁷⁰ ifadesiyle söz öbeği formunda yer almaktadır.

Mevcut dönemde gayrimüslim kadınlar % 12,5 oranında hırkaya sahiptir. Tereke defteri incelenen 8 gayrimüslim kadından yalnızca Aneştas bt. Mihal²⁷¹ bir adet hırkaya sahiptir. Ancak, şahsın sahip olduğu hırkayla ilgili fiyatı dışında herhangi bir malumat bulunmamaktadır.

2.2.21. Kepenek

Kepenek, kış aylarında çobanla yahut katırcılar tarafından tercih edilmişlerdir. Kepenek üç parçadan oluşmaktadır. İki tarafı ön kısma bir tarafı da sırt kısmına gelmektedir. Dört tane de düz dikişi bulunmaktadır. Bu dört düz dikişten ikisi omuz kısmına ikisi de yan taraflarına atılmaktadır. Kepeneğin kolları bulunmamaktadır. Vücudu baş ve boyun dışarıda kalacak şekilde bacakların baldırlarına kadar örtmektedir. Kepeneğin ön

²⁶⁹ MŞS, no. 316, vr. 23.

²⁷⁰ MŞS, no. 306, vr. 174.

²⁷¹ MŞS, no. 320, vr. 27-28.

kısımında düğmeleri bulunmamaktadır. Ancak eni hacimli olduğu için göğsü tamamen örtmektedir.²⁷²

Daha çok hayvancılıkla meşgul olanların tercih ettikleri kepenek, 19. yüzyılın başlarında seçilen tereke defterlerinde karşımıza çıkmamaktadır. Ancak yüzyılın ortalarında Müslüman erkekler tarafından tercih edildiği tespit edilmiştir. Tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkekten yalnızca El-Hac Ramazan b. Ahmed²⁷³ iki adet kepeneğe sahiptir. Buna bağlı olarak bu dönemde Müslüman erkeklerin kepeneğe sahip olma oranı % 6 civarındadır. Mevcut dönemde diğer toplumsal gruplarda kepenek kullanımına rastlanılmamıştır.

2.2.22. Maşlak/Maşlah

Maşlak yahut maşlah, eskiden şehirli kadınların giydikleri bir tür üstlüğün adı idi. Bu maşlahların yalın halde olanı olduğu gibi süslü ve gümüş sırmalı olanları da mevcuttur. Kadınlara çok yakışan bir kıyafet olduğu söylenmektedir.²⁷⁴

Kol yerine omzun iki tarafında yarıkları bulunan ve oldukça bol olup kadınların zarafetini bozan maşlah, uzun boyluları bile kısa gösterdiği için modası çok uzun sürmemiştir. Maşlah günün her saatinde, kadınlar tarafından dış kıyafet olarak bahçede, mesire yerlerinde ve sokakta dış kıyafet olarak kullanılmıştır.²⁷⁵

Eski zamanlarda kadınlar tarafından kısa zamanlı ilgi gören maşlah, 19. yüzyıl başlarında Manisa şehrine ait incelenen tereke defterlerinde mevcut değildir. Lakin yüzyılın ortalarına gelindiğinde maşlah kullanımını görmekteyiz. Yukarıdaki tanımların aksine bu dönemde maşlaha sahip olan toplumsal kategoriyi Müslüman erkekler ile gayrimüslim erkekler oluşturmaktadır. Bir kadın giysisi olan maşlahın erkeklerin tereke defterlerinde yer alması onlara miras kalmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Nitekim tereke defterinde yer alan her eşya sağlığında müteveffa tarafından kullanılmamış olabilir.

²⁷² Reşat Ekrem Koçu, “Kepenek”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 153-154.

²⁷³ MŞS no. 306, vr. 48-49.

²⁷⁴ Mehmet Zeki Pakalın, “Maşlah”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 2:415.

²⁷⁵ Reşat Ekrem Koçu, “Maşlak”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 170-171.

Müslüman erkekler 19. yüzyıl ortalarında Manisa’da % 26,67 oranında maşlaha sahiptirler. Bu dönemde tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkeğin 4 adet maşlahı bulunmaktadır. Bu maşlahlar da dört kişiye aittir. Söz konusu eşyanın kumaş, renk, desen vs. bilgisi tereke defterlerinde yer almamaktadır. Sahip olduğumuz bilgiler adet ve fiyatla sınırlıdır.

Maşlaha sahip olan bir diğer toplumsal kategoriyi gayrimüslim erkekler oluşturmaktadır. Gayrimüslim erkekler % 10 oranında maşlaha sahiptirler. Bu dönemde tereke defteri incelenen 10 gayrimüslim erkekten bir kişi bir adet maşlaha sahiptir. Müslüman erkeklerde olduğu gibi gayrimüslim erkeklerde de maşlahın adet ve fiyatı dışında harici bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Mevcut dönemde analiz edilen tereke defterlerinde Manisa’da Müslüman kadınlar ile gayrimüslim kadınların maşlah kullanımı söz konusu olmamıştır.

2.2.23. Melbusat

Melbusat kelimesinin kökü Arapçadır ve giyilecek şeyler, giyecekler, elbiseler manasına gelmektedir.²⁷⁶ Bu tanımdan melbusatın çok geniş bir yelpazesi olduğu görülmektedir. Melbusat, giyilen her türlü elbiseyi kapsamaktadır. Ancak kapsamı alanına giren bu elbiseler hakkında detaylı bilgiler mevcut değildir.

Tablo:38. 19. Yüzyıl Başları ve Ortalarında Melbusat Sahipliği

Toplumsal Kategori	19. Yy. Başları	19. Yy. Ortaları
Müslüman Erkekler	-	% 26,67
Müslüman Kadınlar	-	% 45,00
Gayrimüslim Erkekler	% 11,11	% 20,00
Gayrimüslim Kadınlar	-	% 50,00

Tablo 36’da görüldüğü üzere Manisa’da 19. yüzyıl başlarında yalnızca gayrimüslim erkekler % 11 oranında melbusata sahiptirler. Bu dönemde tereke defteri incelenen 9 gayrimüslim erkekten yalnızca bir tanesi melbusata sahiptir. Yüzyıl ortalarına gelindiğinde ise gayrimüslim erkeklerin % 20 oranında melbusata sahip oldukları görülmektedir. Bu döneme ait 10 adet gayrimüslimin tereke defteri incelenmiştir.

²⁷⁶ Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, Kubbealtı Sözlüğü, “Melbusat”, erişim:26.04.2019. <http://lugatim.com/s/Melbusat>

İncelenen bu defterlerde iki gayrimüslim erkeğin on üç adet melbusata sahip olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen bu melbusatlarla ilgili edinebildiğimiz bilgiler ise adet ve fiyat bilgileridir.

Gayrimüslim kadınlar ise bu dönemde % 50 oranında melbusata sahiptirler. Diğer toplumsal sınıflara kıyasla oranın yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Yüzyıl başlarında melbusata sahip olmayan gayrimüslim kadınlar yüzyıl ortalarında melbusata sahip olan en yüksek oranı temsil etmektedirler. Yüzyıl ortalarında tereke defteri incelenen 8 gayrimüslim kadından 4 tanesinin toplam 16 adet melbusatı bulunmaktadır.

19. yüzyıl başlarında melbusata sahip olmayan Müslüman erkekler yüzyılın ortalarında % 26 civarında melbusata sahiptirler. Bu dönemde tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkekten 4 tanesi 21 adet melbusata sahiptir. Sahip olunan bu melbusatlarla ilgili elde edilen bilgiler gayrimüslim kadın ve erkeklerde olduğu gibi adet ve fiyat bilgisiyle sınırlıdır.

Müslüman kadınlar ise yüzyıl ortalarında % 45 oranında melbusata sahiptirler. Bu döneme ait incelenen 20 Müslüman kadından 9 tanesi melbusata sahiptir. Melbusata sahip olan 9 Müslüman kadının ise toplam 85 adet melbusatı vardır. Bu dönemdeki en yüksek melbusat sayısı diyebiliriz. Melbusatların adet ve fiyatı dışında iki tanesi için “köhne” ifadesi kullanılmıştır.

2.2.24. Sako

Sako, “*reaya tarafında tercih edilen kısa palto biçimindeki bir tür üstlüktür.*”²⁷⁷ 19. yüzyıl başlarında Manisa’da sako sahipliğine rastlanılmamıştır. Ancak yüzyılın ortalarında Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar tarafından tercih edilmiştir. Müslüman erkekler % 13 oranında sakoya sahipken Müslüman kadınlar % 5 oranında sahiptirler. Yüzyıl ortalarında tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkekten iki tanesi üç adet sakoya sahiptir. Bu sakolardan ikisinin kumaş türü “şali ve çuka” olarak belirtilmiştir. Bu dönemde Müslüman kadınlara için ise 20 adet tereke defteri incelenmiştir. İncelenen bu defterlerde bir kişinin iki adet sakoya sahip olduğu görülmektedir. İki sakodan bir tanesinin kumaşı “çuka” olarak belirtilirken diğerinin kumaş bilgisi tereke defterinde yer almamaktadır.

²⁷⁷ Mehmet Zeki Pakalın, “Sako”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 3:100.

19. yüzyıl ortalarında Manisa’da analiz edilen tereke defterlerinde gayrimüslim kadın ve erkeklerin sakoya sahip olmadığı tespit edilmiştir.

2.2.25. Setre

Setire yahut setri de denilmektedir. Setre, Avrupai tarzdaki ceketler için kullanılan bir tabirdir. Setre-pantolon şeklinde birlikte kullanımı da mevcuttur.²⁷⁸ Avrupai tarz ile özdeşleşen setre 19. yüzyılın başlarında kullanılmazken yüzyılın ortalarında Manisa’da Müslüman erkekler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla 2. Mahmut’un yapmış olduğu kıyafet devrimi sonrası setre-pantolon giyiminin getirilmesi, setre kullanımının başlamasında etkili olmuştur.

19. yüzyılın ortalarında analiz edilen tereke defterlerinde Manisa’da setre, Müslüman erkekler tarafından tercih edilmiştir. Bu dönemde tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkekten yalnızca el-Hâc Ramazan b. Ahmed²⁷⁹ dört adet setreye sahiptir. Dolayısıyla bu dönemde Müslüman erkeklerin setreye sahip olma oranı % 6,67’dir. Sahip olduğu setrelerden bir tanesinin rengi beyazdır. Bunun haricinde fiyat bilgisi mevcuttur. Kumaş, desen vs. bilgisi bulunmamaktadır.

19. yüzyıl ortalarında incelenen tereke defterlerinde Müslüman erkekler dışında setreye sahip olan toplumsal gruba rastlanılmamıştır.

²⁷⁸ Reşat Ekrem Koçu, “Setre”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 204.

²⁷⁹ MŞS, no. 306, vr. 48-49.

Resim 2: Setire Pantolonlu Kâtip (1870-1880)

Kaynak: Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1969), 205.

2.3. Başa Takılanlar

Tablo:39. 19. Yüzyılın Başlarında Başa Takılanlar

Kıyafetler	Toplumsal Kategori			
	Müslüman Erkekler	Müslüman Kadınlar	Gayrimüslim Erkekler	Gayrimüslim Kadınlar
Başlık	%6,45	-	-	-
Çevre	%12,90	%23,81	%11,11	
Fes	%25,81	%14,29	-	-
Kavuk	%25,81	-	-	-
Peçe	%3,23	%57,14	%11,11	-
Sarık	%74,19	%4,76	%11,11	-
Şal	%12,90	-	-	-
Yağlık	%9,68	%45,24	-	%50,00
Yemeni	%16,13	%76,19	-	%50,00
Çenber	-	%2,38	-	-
Tülbent Örtüsü	-	%2,38	-	-
Yaşmak	-	%42,86	-	%33,33
Kalpak	-	-	%11,11	-

Yukarıdaki tabloda (tablo 37) 19. yüzyılın başlarında Manisa şehrinde başa takılanlar yüzdelik olarak hesaplanıp sonuçlar listelenmiştir. Listede Müslüman erkekler tarafından en çok kullanılan ürün %74 ile sarık olurken, Müslüman kadınlarda %76 ile yemeni olmuştur. Gayrimüslim erkeklerde değişkenlik gösteren bir durum söz konusu değilken gayrimüslim kadınlarda farklılık gösteren tek unsur yaşmak olmuştur.

Tablo40. 19. Yüzyıl Ortalarında Başa Takılanlar

	Toplumsal Kategori			
	Müslüman Erkekler	Müslüman Kadınlar	Gayrimüslim Erkekler	Gayrimüslim Kadınlar
Başlık	% 6,67	-	-	
Çevre	% 20,00	% 40,00	-	% 37,50
Fes	% 20,00	% 25,00	% 10,00	% 25,00
Peçe	-	% 50,00	% 20,00	-
Sarık	% 46,67	-	% 10,00	-
Şal	% 40,00	% 45,00	-	-
Yağlık	% 6,67	% 30,00	% 20,00	-
Yemeni	-	% 45,00	-	% 37,50
Çenber	-	% 15,00	% 10,00	-
Yaşmak	-	% 20,00	-	-
Tülbent	% 6,67	% 20,00	% 10,00	-
Yazma	% 6,67	% 30,00	% 10,00	% 25,00

Tablo 38’de 19. yüzyılın ortalarına ait incelenen tereke defterlerinde mevcut olan başa takılan eşyaların listesi bulunmaktadır. Bu verilere göre Müslüman erkekler tarafından % 46,67 ile sarık en çok tercih edilen başlık türü olmuştur. Yüzyılın başlarında oran daha fazla da olsa Müslüman erkeklerin en çok tercih ettiği başlık türü yine sarıktır. Müslüman kadınlar ise % 45,00 oran ile en çok şal ve yemeniye ilgi göstermişlerdir. Gayrimüslim erkeklerin tercih ettikleri başlık oranlarında çok fazla değişim olmazken % 20,00 ile yağlık ve peçe diğerlerine kıyasla daha fazla tercih edilmiştir. Gayrimüslim kadınların bu dönemdeki en yüksek başlık payı %50 ile peçeye aittir.

2.3.1. Başlık

“Başı yağmurdan muhafazaya mahsus yağmurluğa merbut veya ayrı örtü, kukuleta”²⁸⁰ olarak tabir olunan başlık, bu dönemde Manisa’da 19. yüzyıl başlarında yalnızca Müslüman erkekler tarafından tercih edilmiştir. Müslüman erkeklerin başlığa sahip olma oranı ise %6,45’tir. Muhtemelen tabirde olduğu gibi yağmurdan korunma amaçlı kullanılan başlık, tereke defteri incelenen 31 erkekten 2’si tarafından tercih edilmiştir. Eşyayı içeren tereke adedi 2 olan başlığın toplam sayısı da 2’dir.

Bezzaz olan el-Hac Ebubekir bu dönemde başlığa sahip olan iki kişiden biridir. El-Hac Ebubekir’in tereke defterinde sahip olduğu başlık söz öbeği şeklinde yer almaktadır. Dolayısıyla başlığın tekil fiyatını öğrenmek mümkün görünmemektedir. Peşkir ve yağlık ve muşamma başlık olarak yer alan söz öbeğinin değeri ise 4,5 kuruştur. Başlığın muşammadan olması süs amacıyla olmaktan daha ziyade soğuk hava, yağmur vs. gibi durumlardan korunma amaçlı olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Nitekim muşamma yağmurlu havalarda su geçirmez olarak tasarlanmıştır.

Başlığa sahip olan bir diğer kişi ise Kara Hisar Mahallesi’nde mukim olan Deli Hüseyin’dir.²⁸¹ Deli Hüseyin’in de sahip olduğu başlık bir önceki örnekte olduğu gibi söz öbeği şeklinde yer almaktadır. Bu nedenle burada da tekil fiyat tespiti yapmak mümkün görünmemektedir. Ancak iki örnek arasındaki fark birlikte kullanılan söz öbeklerinin kullanım amaçlarının birbirlerinden farklı olmasıdır. Nitekim Deli Hüseyin’in söz öbeği tereke defterinde “muşamma başlık ve piştov kuburu” şeklinde yer almaktadır ve değeri 3,5 kuruştur. Biri kıyafet unsuru diğeri ise silah grubuna ait olan iki farklı öge burada birlikte kullanılmıştır.

Genellikle gelin olacak kızların düğün günü süs amaçlı olarak kullandıkları başlık bu dönemde Manisa’da gerek Müslüman gerekse gayrimüslim kadınların tereke defterlerinde göze çarpmamıştır. Yalnızca Müslüman erkekler tarafından tercih edilmiştir. Buna dayanarak başlığın süs yahut güzellik amacından ziyade koruyucu bir etken olarak rağbet gördüğü kanaati yanlış olmayacaktır. Nitekim yüzyıl ortalarına gelindiğinde de tablo değişmemiş, Müslüman erkekler başlığa sahip olan tek toplumsal kategoriyi oluşturmaktadır. Bu dönemde tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkekten

²⁸⁰ Sami, “Başlık”, 266.

²⁸¹ MŞS, sc. 237, vr. 20-21.

yalnızca bir tanesi başlığa sahiptir. Dolayısıyla Müslüman erkeklerin başlığa sahip olma oranı % 6,7 olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3.2. Çevre

“Etrafı kesi verilip oya veya nakış ile tezyin olunmuş tülbentten yemeni²⁸² olan “çevrelerin işlemeleri ile ve oyaları ile öylesine kıymetli çevreler vardır ki, zamanımızda antikacı dükkânlarında ve müze vitrinlerinde ecdad yadigârı mefahir arasında teşhir edilmektedir.”²⁸³

Çevre, yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı üzere bir çeşit başörtüsü olarak kullanılmıştır. Ancak, çevrenin başörtüsü olarak kullanılmasının dışında başka bir amaca hizmet ettiği de vakidir. Daha doğru ifadeyle aynı isimle fakat kullanım amacı farklı olan *“kenarları kıvrılmış ve oya veya işleme nakışlarla süslenmiş mendilin adıdır. Yazma ve sırmalı olmak üzere iki türüsü vardır.”²⁸⁴*

Tablo:41. 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Çevre Sahipliği

Toplumsal Kategori	19. Yy. Başları	19. Yy. Ortaları
Müslüman Erkekler	% 12,90	% 20,00
Müslüman Kadınlar	% 23,81	% 40,00
Gayrimüslim Erkekler	% 11,11	-
Gayrimüslim Kadınlar	-	% 37,50

İncelenen yüzyılın başlarında Manisa’da çevreye rağbet en çok Müslüman kadınlar tarafından olmuştur. Müslüman kadınlar bu dönemde %23 oranında çevreye sahiptirler. Tereke defteri incelenen 42 kadından on tanesi çevreye sahiptir ve toplam çevre sayısı on beştir. Mevcut tereke defterlerinden hareketle Müslüman kadınların sahip olduğu çevrelerin renk, uygulanan işçilik faaliyeti, eski veya yeni olduğu hususunda bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bunun dışında diğer kıyafet öğelerinde olduğu gibi burada da söz öbekleri kullanımı mevcut olmuştur.

²⁸² Sami, “Çevre”, 520.

²⁸³ Reşat Ekrem Koçu, “Çevre”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 71-72.

²⁸⁴ Mehmet Zeki Pakalın, “Çevre”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 1:361.

Söz konusu çevrelerin fiyatları birbirinden farklılık göstermiştir. Bundaki temel etkenlerden birisini yukarıda da bahsi geçtiği üzere çevrelerin eski veya yeni olmasını gösterebiliriz. Nitekim iki adet çevreye sahip olan Aişe bt. Ahmet'in²⁸⁵ çevrelerinden biri cedid diğeri ise müsta'mel olarak kaydedilmiştir. Cedid yani yeni olarak kabul ettiğimiz çevrenin fiyatı 15 kuruş iken müsta'mel (kullanılmış) olarak kaydedilen çevrenin değeri 5 kuruştur.

Daha önce de zikredildiği gibi çevrenin söz öbeği içinde yer aldığı görülmüştür. Örneğin, Akmesicid Mahallesi'nde müteveffıye olan Emine bt. el-Hac Mehmet'in²⁸⁶ tereke defterinde çevre ve uçkur birlikte yer almaktadır. Birlikte yer alan çevre ve uçkurun fiyatı ise 5,5 kuruş 12 pare olarak biçilmiştir. Genel olarak bakıldığında Müslüman kadınlar arasında çevre fiyatlarının 2 kuruş ile 18 kuruş arasında değiştiğini görmekteyiz. Fiyatlara bakıldığında değerlerin çok da yüksek olmadığı göze çarpmaktadır.

Çevreye sahip bir diğeri kategoriyi Müslüman erkekler oluşturmaktadır. Müslüman erkeklerin bu dönemde çevreye sahip olma oranı %12 civarındadır. Müslüman kadınlara nazaran oranın daha düşük olduğunu söyleyebiliriz. Tereke defteri incelenen 31 Müslüman erkekten çevreyi içeren tereke adedi dördüttür. Toplam çevre sayısı da dördüttür.

Müslüman kadınlarda olduğu gibi Müslüman erkeklerde de çevreye dair renk, işçilik ve söz öbeklerine rastlanılmıştır. Örneğin, aslen Karamanlı olan ve bilavaris Ahmet nam kimesne²⁸⁷ bir adet mor çevreye sahiptir. Mor çevrenin değeri ise 1,5 kuruş olarak belirlenmiştir.

Manisa'da Aliğa Mahallesi'nde sakin iken saadetli mütesellim Ağa Hazretlerinin bölükbaşlarından olan Hacızade Mehmet Ağa b. el-Hac Mustafa²⁸⁸ bir adet çevreye sahiptir. Çevrenin rengi, işçilik faaliyeti, kumaş özelliği vs. hakkında herhangi bir malumat verilmemiştir. Çevrenin yalnızca fiyat bilgisine (5 kuruş) ulaşabilmekteyiz.

Kahveci imam olarak bilinen ve Osman Ağazade Mehmed Ağa Hazretlerinin hanesinde sakin iken vefat eden el-Hac Abdurrahman nam Kimesne'nin²⁸⁹ tereke defterinde yer

²⁸⁵ MŞS, no. 242, vr. 19.

²⁸⁶ MŞS, no. 235, vr. 89.

²⁸⁷ MŞS, no. 240, vr. 1.

²⁸⁸ MŞS, no. 242, vr. 37-39.

²⁸⁹ MŞS, no. 241, vr. 172.

alan çevresi söz öbeği şeklindedir. “Uçkur ve çevre” ifadesiyle kaydolunan eşyaların değeri ise 6 kuruş olarak belirlenmiştir.

19. yüzyılın başlarında Manisa’da çevreye sahip bir diğer toplumsal sınıfı gayrimüslim erkekler oluşturmaktadır. Bu dönemde gayrimüslim erkeklerin çevreye sahip olma oranı ise %11’dir. Gayrimüslim erkeklerde çevre sahipliğine yalnızca bir kişide rastlanılmıştır. Bu kişi abacı Yuan’dır²⁹⁰. Yuan’ın bir adet mor çevresi bulunmaktadır. Çevresinin değeri ise 1,5 kuruştur. Daha önce de bahsedildiği gibi Müslüman erkeklerde de mor çevreye rastlanılmıştır ve onun da değeri 1,5 kuruş olarak belirlenmiştir. Buradan hareketle bu dönemde Manisa’da Müslüman ve gayrimüslim erkeklerin aynı renkleri kullanabildiği ve değeri aynı olan ürünlere sahip olabildiği, herhangi bir kimlik ayrımı olmadığı yargısına varabiliriz.

19. yüzyıl ortalarında çevre sahipliği üç toplumsal kategori tarafından tercih edilmiştir. Bu üç toplumsal kategoriyi Müslüman erkekler, Müslüman kadınlar ve gayrimüslim kadınlar oluşturmaktadır. Yüzyıl başlarında çevreye sahip olan gayrimüslim erkeklerde yüzyılın ortalarında analiz edilen tereke defterlerinde çevre sahipliği tespit edilememiştir.

Müslüman erkekler bu dönemde % 20 oranında çevreye sahiptirler. Bu döneme ait 15 Müslüman erkeğin tereke defteri incelenmiştir. İncelenen bu tereke defterlerinde üç tane Müslüman erkeğin üç adet çevreye sahip oldukları gözlemlenmiştir. Sahip olunan çevreler tekil yahut söz öbeği şeklinde tereke defterlerinde yer almaktadır. Ancak yüzyıl başlarında olduğu gibi renk bilgisine bu dönemde rastlanılmamıştır.

Müslüman kadınlar 19. yüzyıl ortalarında çevreye sahip olan bir diğer toplumsal sınıfı oluşturmaktadır. Müslüman kadınlar yüzyıl başlarında % 23 oranında çevreye sahipken yüzyıl ortalarında % 40 oranında çevreye sahiptirler. Dolayısıyla yüzyılın başlarına kıyasla yüzyılın ortalarında çevre sahipliği hususunda artış yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde tereke defteri incelenen 20 Müslüman kadından 8 tanesi çevreye sahiptir. Sekiz kişinin sahip olduğu toplam çevre sayısı ise 30 olarak belirlenmiştir. Müslüman kadınların sahip oldukları çevrelerle ilgili hem renk hem de kumaş bilgisine ulaşabilmekteyiz. “Sarı çevre, havai çevre, al çevre, yeşil çevre ve telli çevre” Müslüman kadınların sahip oldukları renk ve kumaş bilgisi içeren çevrelere örnektir.

²⁹⁰ MŞS, no. 235, vr. 144.

Gayrimüslim kadınlar mevcut dönemde % 37,5 oranında çevreye sahiptir. Tereke defteri analiz edilen 8 gayrimüslim kadından üç tanesinin çevresi bulunmaktadır. Çevreye sahip olan bu üç kişinin toplam 17 adet çevresi mevcuttur. Üç adet çevreye sahip olanlardan Asbena bt. İsbir'in²⁹¹ çevrelerinden biri "beyaz telli çevre" şeklinde kaydedilmiştir. Buradan hareketle şahsın sahip olduğu çevre hakkında hem kumaş hem de renk bilgisine ulaşabilmekteyiz.

2.3.3. Fes

"Osmanlı imparatorluğunda giyimde statüyü temsil eden bir unsur özellikle başlık olmuştur."²⁹² Fes, "insanların başlarını havanın tesirinden korumak için kullandıkları yünden yapılmış serpuşlardan (başlık) birinin adıdır."²⁹³ Kamus-i Türki'deki tanımı ise "Fas şehrinde yapılan kırmızı bir nevi baş kisvesi ki bütün memalik-i Osmani 'de ve diğer bazı memalik-i İslamiyette ta 'mim etmiştir"²⁹⁴ şeklindedir. Başlangıçta havanın tesirinden korunmak için kullanılan fesler daha sonraları kullanım amacı farklılaşarak ve zaman zaman biçim ve özellikle de püskülünün rengi değişikliğe uğrayarak günümüze kadar ulaşmıştır.

"Fesin çok eski bir tarihi vardır. Anadolu'nun mitolojik çağlarında Frikyalı Kralı Midas'ın icad ettiği "Frikyalı külahı" fesin dedesidir denilebilir. Frikyalılarından sonra fesin eski örnekleri olan Romalılar Bizanslılar Rönesans asırlarında İtalyanlar giymişlerdir."²⁹⁵ Bu ifadeden hareketle fesin "Müslümanlık simgesi" olarak kullanıldığı yahut dini bir amaçla takıldığı hususu soru işareti teşkil etmektedir. Nitekim kaynaklara bakıldığında kökeni Romalılara yahut Bizanslılara incek kadar eski olan fesin kullanımı, İslamiyetle yahut Müslümanlıkla ilişkilendirilmesi söz konusunun tartışmaya açık olduğu görülmektedir.

"Türk lugatlarında fesin icad edildiği memleket olarak gösterilen Fas, İslamiyetin yayılışından sonra fes giyilen ilk Müslüman memleketidir. Cezayirliler ve Tunuslular da Faslılar gibi fes giymişlerdir. XVI. Yüzyılda Cezayir Osmanlı İmparatorluğuna ilhak

²⁹¹ MŞS, no. 306, vr. 23.

²⁹² Gülay Durmaz, "Püsküllü Bela: Diyarbakırlı Osman Nuri Paşa Divanı'nda Fes", *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, (2014): 204.

²⁹³ Mehmet Zeki Pakalın, "Fes", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 1993), 1:610.

²⁹⁴ Sami, "Fes", 995.

²⁹⁵ Reşat Ekrem Koçu, "Fes", *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sumerbank Kültür Yayınları, 1967), 113.

edildiğinde ve bu memlekette çok kuvvetli bir deniz akıncıları teşkilatı kurulduğunda, o yaman deniz akıncıları, Cezayir korsanları başlarında fes giymişlerdi, onların kırmızı fesleri hatta alameti farikaları olmuştu. Bu bakımdan fesin Türkiye’de giyilmesi XVI. yüzyılda başlamıştır.”²⁹⁶

Osmanlı tarihinde batılılaşma diğer bir adıyla modernleşme sürecine bakıldığında bu ifadelerin ağırlıklı olarak 19. yüzyılda kendilerine yer buldukları görülmektedir. Birçok yeniliğin habercisi olan bu asır, değişimlerin yahut değişimlerin faaliyete döküldüğü bir dönem olmakla birlikte aynı zamanda da bazı yeniliklerin “zorunluluk” olarak uygulanması dikkat çekicidir. Nitekim bir zorunluluk olarak II. Mahmut (1808-1839) döneminde kullanılan fesin, yine bir zorunlulukla yaklaşık yüzyıl sonra kullanılmasının yasaklanması (1925) zaman zaman hatta belki günümüzde dahi çeşitli tartışmalara sebebiyet vermiştir.

“Osmanlıda batılılaşma ve modernleşme çabaları ile başlayan süreçte giyim kuşamla ilgili reformlar ilk olarak orduda başlamış, devlet görevlilerinde ve daha sonra sivil halk tarafından uygulanmıştır.”²⁹⁷ Giyim kuşamla ilgili reformların ilk olarak orduda başlaması II. Mahmut zamanında olup, Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılıp (1826) yerine Asakir-i Mansure-i Mahmudiye’nin kurulması ile yeni ordu düzenini oluşturmak amacıyla uygulanan faaliyetler arasında askerlerin kullandıkları fesler yer almaktadır.

Tarihte yaşanan köklü değişiklikler arasında sayılabilecek olan Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması Vaka-i Hayriye olarak da bilinmektedir. Yeniçeri Ocağı’nın lağvedilmesi esnasında kaptan-ı derya olarak görev yapan ve asıl adı Mehmed olan Koca Hüsrev Paşa, Tunus’tan dönüşünde ordusuna kırmızı fes giydirmiştir. Padişahın huzuruna bu feslerle çıkan Koca Hüsrev Paşa komutasındaki ordu, padişah tarafından çok beğenilmiş ve ordunun da bu fesleri takmasına karar verilmiştir. Önceden, ordu tarafından takılan “şobara” yağmura ve güneşe karşı dayanıklı olmayan çuhadan yapılması nedeniyle bu başlıklar terk edilmiştir.²⁹⁸

²⁹⁶ Koçu, “Fes”, 113.

²⁹⁷ Gülay Durmaz, “Püsküllü Bela: Diyarbakırlı Osman Nuri Paşa Divanı’nda Fes”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (2014), 204.

²⁹⁸ Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Asakir-i Mansure’ye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadr-ı Azamın Takriri ve II. Mahmud’un Hatt-ı Hümayunu”, *Belleten*, 18/70, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954): 223-230.

Bir giyim unsuru olan fes, görüldüğü üzere siyasi bir uygulama ile askeri alana da müdahil edilmiştir. Fes, hem askeri hem ilmiye sınıfı hem de sivil halk tarafından kullanılmıştır. Ancak fesin bu zümreler tarafından kullanımı şekil bakımından farklılık göstermiştir. Örneğin, askerler fesleri yan/eğri takarken gerek ilmiye sınıfına mensup kişiler gerekse devlet memurları etrafına yalnızca beyaz olmak şartıyla tülbent sarabileceklerdi. Reaya ise hiçbir şekilde etrafına bir şey sarmazken dalfes olarak adlandırılan biçimde kullanacaklardı.²⁹⁹ Esasen bu uygulamayla bir nevi kişilerin mensup oldukları statü belirlenmiştir diyebiliriz.

Fesin takılma biçimleri daha doğru bir ifadeyle fesin şekli yalnızca yukarıda bahsi geçen zümreler arasında farklılık göstermeyip dönemin padişahları tarafından da değişik kalıplar kullanılmıştır. Fesin en üst kısmına denilen tablanın dar veya geniş olmasından bu tablanın yüksekliğine kadar değişen feslerin kalıpları genel olarak kullanıldığı dönemin padişahının ismiyle anılmıştır. Nitekim kullanılan ilk fesler “Mahmudiye kalıp” olarak adlandırılırken Abdülmecid dönemindeki fesler “Mecidiye kalıp” Abdülaziz döneminde kullanılan feslere “Aziziye Kalıp” ikinci Abdülhamit zamanında kullanılan feslere ise “Hamidiye kalıp” denilmiştir. Her birinin ismi farklı olan bu feslerin biçimi de birbirinden farklıdır. Örneğin, Mahmudiye kalıp olan feslerin püskülü mavi ipektendir. Günümüz feslerin şeklini alan Mecidiye fesler ise biraz daha küçülmüştür ve Sultan Abdülmecit resmi törenlerde fesine elmastan püsküller takmıştır. Bir diğer kalıp olan Aziziye yükseklik bakımından daha kısa ve dardır. Sultan Abdülhamit döneminde kullanılan Hamidiye kalıp diğerlerine nazaran daha dik olmuştur.³⁰⁰ Bahsi geçen bu fesler dışında birçok fes çeşidi de mevcuttur.

²⁹⁹ Reşat Ekrem Koçu, “Fes”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Yayınları, 1967), 114.

³⁰⁰ Gülay Durmaz, “Püsküllü Bela: Diyarbakırlı Osman Nuri Paşa Divanı’nda Fes”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (2014) 206-207.

Fotoğraf 1: Osmanlı'da Kullanılan Fes Çeşitleri

Kaynak: Süleyman Berk, *Zeytinburnu Mezar Taşları*, (Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2015, İstanbul), 27.

Daha önce Mısır'da kullanılmasına rağmen fes, Osmanlının sembolü olarak görülmüştür. Hatta o dönemde Mısır valisi olan Mehmet Ali Paşa'nın savaş armasının üst bölümüne fes yerleştirdiği bilinmektedir.³⁰¹

Bu dönemde fesler Tunus'tan getirtilmiştir ve Tunus'tan getirtilen bu fesler halk tarafından da oldukça rağbet görmüştür. Fesin artan talebi karşılamak adına daha sonraları Avrupa'dan getirtilmesi ise ekonomik sıkıntılara sebebiyet vermiştir. Ticarete dengesizliğe yol açan bu durumu gidermek için yurt içinde üretilmesi uygun görülerek Feshane-i Amire adında fabrika açılmıştır. Açılan bu fabrikada çeşitli bölümlerde (yapım-yıkama) çalışmak üzere işçi, kalfa ve usta istihdam edilmesiyle üretim sağlanarak fabrika faal olmuştur.³⁰²

Feslerin yurt içinde üretilmesi ile kurulan Feshane-i Amire dönemin ilk resmi gazetesi olan ve ilk sayısını 1 Kasım 1831'de yayımlayan Takvim-i Vekayi 'de kendine yer bulmuştur. Mevcut fabrikada feslerin üretimi ile ilgili haberin dönemin basın organına yansımaları ise şu şekilde olmuştur:

“...Levazımatın ikmalî müyesser olan Feshane-i Amire'de imal kılınan feslerin renk ve kumaş ve biçimleri Tunus fesinden a'la ve cünud-ı muntazama-i şahane idare

³⁰¹ Orhan Koloğlu, *İslamda Başlık*, (Ankara: Türk Tarih Bölümü Basımevi, 1978), 33.

³⁰² Tevfik Güran, “Feshane”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12:426-427.

olunduktan sonra darsaadet sekenesine ve Rumeli ve Anadolu ahalisine kifayet ederek bundan böyle biçim ve kumaşı uygunsuz ve pahası ziyade olan Tunus feshine ve iki üç ayda falsup/falşup işe yaramayan sair feslere ihtiyaç kalmayacağı zahir ve hüveyda olmadığına binaen badezin lüzumu kadar dükkanlar küşad olunmak üzere şimdilik Yeni Camii Şerif havalisinde mücedda bir bab dükkan inşasıyla taraf-ı eşref-i hazret-i hilafet-i penahiye istiscab-ı deavethayriye niyet-i hasılasıyla kebir fesin güzidesi altmış ve evsatı elli üç ve aşağı cinsi kırk beş kuruş ve kalitelü isteyenlere birbiri üzerine elli üçer kuruş baha ile fûruhtuna mübeşeret ve iç fesi zenne fesin dahi büyüğü ve küçüğü i'maline dahi şerü mübaşeret olunarak bimenne teali çendruz mürurunda anların dahi fûruhtuna ibtidar olunmak üzere rical-i devlet-i aliyyeden Feshane-i Amire Nazırı saadetlü Ömer Lûtfi Efendi tarafından ba takrir ifade ve istizan olunmuş ve ol vecihle icrasına irade-i seniyye-i şahane şeref sünuh ve südur buyurulmuş zat-ı şevketsema-ı hazret-i şahanenin zamanı mes'adeti unvan-ı şehriyarilerinde böyle nice nice müeser-i celileye muvaffakiyetle ali ahir-ül eyyam serir-i şevket-i mesir şahanelerinde ber-devam ve saye-i inabet-vaye-i hilafet penahileri zıllı-efkanmefarik-i enam olmak deavetihayriyyesi sebt-i ceride-i icabet kılınmış ve zikr olunan ecnas-ı selasenin fiatımutedle ile fûruht olunacağı cümlelerin malumu olmak üzere beyan ve işaret olunmuştur.³⁰³

İncelenen dönemde Manisa'da toplumsal kategoride fes kullanımının yalnızca Müslüman grup tarafından tercih edildiği tespit edilmiştir. Müslüman kadın ve erkeklerin sahip oldukları feslerin yüzdelik dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo:42. 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Manisa'da Fes Sahipliği

Toplumsal Kategori	19. Yy. Başları	19. Yy. Ortaları
Müslüman Erkekler	% 25,81	% 20,00
Müslüman Kadınlar	% 16,67	% 25,00
Gayrimüslim Erkekler	-	% 10,00
Gayrimüslim Kadınlar	-	% 25,00

Yukarıdaki tabloda (tablo 40) görüldüğü üzere Müslüman erkeklerde fes sahipliği Müslüman kadınlara nazaran daha fazla olsa da rakamın çok yüksek olduğunu ifade etmek doğru olmayacaktır. Tereke defteri incelenen 31 Müslüman erkekten 8 tanesinin

³⁰³ Takvim-i Vekayi, 9 Rebi'ül-ahir 1252. (1836).

fesi mevcuttur ve Müslüman erkeklerin sahip olduğu toplam fes sayısı ise 11'dir. Müslüman erkeklerin bu dönemde kullandıkları fesin kumaşı, cinsi, şekli yahut rengi hakkında herhangi bir malumat verilmemiştir.

II. Mahmut'un fes giyme zorunluluğu getirmesiyle birlikte fes kadınlar tarafından da ilgi görmüştür. Bu dönemde Müslüman kadınlar %14,29 oranında fese sahiptir. Tereke defteri incelenen 42 Müslüman kadının eşyayı içeren tereke adedi 6'dır. Rakamların çok yüksek olmadığı aşikârdır. Fes kullanımının bu dönemde yeni yeni kullanılmaya başlanması buna sebep olarak gösterilebilir.

Hem Müslüman kadınların hem de Müslüman erkeklerin tereke defterlerinde fes kaydı ile ilgili söz öbekleri mevcuttur. Bunun dışında fese ilgili belirtilen sıfatlar müsta'mel ve köhne şeklinde olmuştur. Örneğin, Müslüman erkek kategorisinde yer alan Şeyh Ömeroğlu el-Hac Ahmet b. Mehmet³⁰⁴ üç adet müsta'mel fese sahipken Müslüman kadın kategorisinde yer alan Mefsud bt. Abdullah³⁰⁵ bir adet köhne fese sahiptir.

İncelenen dönemin başlarında ve analiz edilen tereke defterlerinde gayrimüslim tebaanın fes kullanımına rastlanılmamıştır. Ancak gayrimüslim toplumun fes kullanmadığını iddia edemeyiz. Nitekim II. Mahmut'un kıyafet alanında yaptığı yenilikler bütün toplumu kapsayıcı nitelikteydi. Dolayısıyla bu bağlamda tam anlamıyla Müslim-Gayrimüslim ayrımı yapmak bu dönemde mümkün görünmemektedir. Bu nedenle pek çok Gayrimüslim grup ayrımcılıktan kurtulma vasıtası olarak gördükleri fesi gönüllü bir şekilde kabul etmişlerdir. Ancak bu grubu daha çok şehirde yaşayan ve ekonomik durumu iyi olan kişiler oluşturmaktadır.³⁰⁶

Bir diğer yandan esnaf taifesinin bu durumu (fes takmayı) kabul etmesi gayrimüslim gruba göre biraz daha sıkıntılı/zorlu olmuştur. Sıradan fes takmayı reddeden esnaf sınıfı için Sultan feslerin etrafına dülbent sarmalarına izin vermiştir.³⁰⁷ Ticaretle uğraşan bu kişiler feslerini bu şekilde takmışlardır ve bu sayede sivil halktan ve aynı zamanda da ordudan farklı bir görüntüye sahip olarak kendilerinin ayırt edilmelerini sağlamışlardır.

19. yüzyıl ortalarında fes kullanımı bütün toplumsal kategori tarafından tercih edilmiştir. Yüzyıl başlarına ait incelenen tereke defterlerinde fese sahip olmadığı

³⁰⁴ MŞS, no. 239, vr. 54-56.

³⁰⁵ MŞS, no. 235, vr. 109.

³⁰⁶ Donald Quatert, "Clothing Laws, State, and Society in the Ottoman Empire", *1720-1829, International Journal of Middle East Studies*, 29/3 (1997): 414.

³⁰⁷ Quatert, "Clothing Laws, State, and Society in the Ottoman Empire", 414.

görülen gayrimüslim kadın ve erkeklerin yüzyıl ortalarına ait incelenen tereke defterlerinde fese sahip oldukları görülmektedir. Bu dönemde % 10 oranına fese sahip olan gayrimüslim erkeklere ait 10 adet tereke defteri incelenmiştir. İncelen bu tereke defterlerinde yalnızca bir kişinin fese sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yanako v. Dimitri'nin³⁰⁸ sahip olduğu “peçe ve fes” söz öbeği formunda kaydedildiği için şahsın fesinin tekil değeri tespit edilememektedir.

Yüzyıl ortalarında fese sahip bir diğer toplumsal grup ise gayrimüslim kadınlardır. Bu dönemde % 25 oranında fese sahip olan gayrimüslim kadınlardan tereke defteri incelenen sekiz kişiden ikisinin iki adet fesi bulunmaktadır. Fese sahip olan gayrimüslim kadınların eşya ile ilgili edinebildiğimiz bilgiler adet ve fiyat bilgisiyle sınırlı olmaktadır.

Müslüman erkekler bu dönemde % 20 oranında fese sahiptirler. Mevcut döneme ait 15 Müslüman erkeğin tereke defteri incelenmiş olup bu tereke defterlerinde eşyayı içeren tereke adedi 3'tür. Fese sahip olan 3 kişinin ise toplam 4 adet fesi bulunmaktadır. Mevcut feslerle ilgili adet ve fiyatı dışında herhangi bir detay bilgi analiz edilen tereke defterlerinde yer almamaktadır.

19. yüzyıl ortalarında Müslüman kadınlar % 25 oranında fese sahiptirler. Yüzyıl başlarına kıyasla % 11 civarında bir artış söz konusudur. Bu döneme ait tereke defteri incelenen 20 Müslüman kadından 5 tanesi toplam 6 adet fese sahiptir. Müslüman kadınların sahip oldukları feslerle ilgili adet ve fiyat bilgisi dışında malumatlar da bulunmaktadır. Bu döneme ait 6 festen üç tanesi “incili fes” olarak kaydedilmiştir.

2.3.4. Kavuk-Kavuk Örtüsü

19. yüzyıl başlarında kullanılan serpuşlardan (başlık) biri de kavuktur. Kamus-i Türki'deki tanımı “*içi boş şey, vaktiyle başa giyilen şey, baş kisvesi ki ekseriya pamuklu ve yüksekçe olup üzerine sarık sarılır*” şeklindedir.³⁰⁹ Kavuklar fes kullanılmadan önce tercih edilmişlerdir. Bu kavuklar etrafına sarık sarılmadan kullanılmamıştır. Daima etrafına sarık sarılarak kullanılmıştır. Kavukların etrafına sarılan bu sarıklar

³⁰⁸ MŞS, no. 306, vr. 80.

³⁰⁹ Sami, “Kavuk”, 1043.

kumaşlarının cinsine göre ve sarılış şekline göre farklı isimler almışlardır.³¹⁰ Bu isimler şu şekildedir:

“1-Kallavi; Sadrazamlar ile vezirlere mahsus kavuk;

2-Mücevvaze; sadrazamlara, vezirlere, devlet ricaline mahsus kavuk: padişahlar da giymiştir;

3-Horasani; devlet kalemleri (büroları) yüksek memurların giydiği kavuk;

4-Selimi; padişahların, sadrazamların, vezirlerin ve devlet erkânının giydiği kavuk;

5-Yusufl; padişahların, sadrazamların, vezirlerin ve devlet erkânının giydiği kavuk;

6-Örf; şeyhülislamın, kadiaskerlerin ve yüksek mevki ve payeli ulemanın giydiği kavuk;

7-Kâtibi; devlet memurlarının kâtip sınıfının giydiği kavuk, bilhassa sarık şeklinin adıdır;

8-Molla kavuğu; ilmiye mensuplarının giydiği kavuk;

9-Tac; şeyhlerin giydiği kavuklar;”³¹¹

Yukarıda da görüldüğü üzere dokuz adet kavuk çeşidinden bahsedilmiştir ve bu kavukların kimler tarafından kullanıldığına dair bilgiler verilmiştir. Bazı kavuk çeşitlerinin örneğin, Selimi ve Yusufi kavuğun aynı statüde olan kişiler tarafından tercih edildiği görülmektedir. Esasen kavuk çeşitleri bir nevi bireylerin toplumdaki yerini yahut sahip olduğu mesleği gösterdiği yönünde bir izlenim oluşturmaktadır.

Bahsi geçen kavuk çeşitlerine ek olarak üsküf adı verilen ve daha ziyade Osmanlının ilk dönemlerinde kullanılan kavuk çeşidi de mevcuttur. Üsküf kavuk çoğunlukla sefer sıralarında tercih edilmiştir. Özellikle I. Murat zamanında kullanımı yaygın olup ekseri

³¹⁰ Reşat Ekrem Koçu, “Kavuk”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 149.

³¹¹ Reşat Ekrem Koçu, “Kavuk”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 150.

makam ve mevki sahibi kişilere özel bir başlık haline gelmiştir.³¹² Bunların dışında perişan, destar, kalafat, dardağan diğer kavuk çeşitlerindendir.³¹³

Fotoğraf 2: Osmanlı’da Kullanılan Kavuk Çeşitleri

Kaynak: Süleyman Berk, *Zeytinburnu’nun Tarihi Mezar Taşları*, (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları:7, 2015), 26-27.

19. yüzyılın başlarında Manisa şehrinde analiz edilen tereke defterlerinde kavuk kullanımı yalnızca Müslüman erkekler tarafından tercih edilmiştir. Bu dönemde Müslüman erkeklerin kavuğa sahip olma oranı %25,81’dir. Tereke defteri incelenen 31 erkekten 8 tanesi kavuğa sahiptir ve toplam kavuk sayısı 11’dir. Dolayısıyla birden fazla kavuğa sahip kişiler söz konusudur.

Mevcut kavukların şekilleri yahut rengi hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Edindiğimiz bilgiler adet ve fiyat bilgileridir. Bunun dışında söz öbeği şeklinde yazılımlar mevcuttur. Durum böyle olduğunda fiyat bilgisi netlik kazanamamaktadır. Örneğin, köhne kavuk ve sarık birlikte yazılmıştır. Sarığın kavukla

³¹² Nebi Bozkurt, “Kavuk” *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2002) 25:71-72.

³¹³ Nurettin Rüştü Büngül, “Kavuk” *Eski Eserler Ansiklopedisi*, (Kervan Kitapçılık) 1:156.

birlikte kullanıldığından hatta sarıksız kullanımı mevcut olmadığından yukarıda zikretmiştik.

Ancak üzerinde durmaya değer bir başka söz öbeği ise “fes kavuk” ifadesi olmuştur. Kavuk festen daha önce kullanımda olmuştur. Ancak bu ifadede fesin de kavuk kullanımı olduğu sırada tercih edildiğini anlamaktayız. Fes kullanımı kavukla birlikte gerçekleşmiştir ancak fesin zorunlu kılınması daha ileriki tarihlerde meydana gelmiştir.

Bazı kimseler kavukları konusunda hassas davranmışlar ve kavuklarının zarar görmemesine ek olarak şeklinin de bozulmaması için eve geldikleri vakit kavuklarını “kavukluk” denilen raflara yerleştirmişlerdir. Buna ek olarak kavuğun temiz kalması için üzerlerine “kavuk örtüsü” örtmüşlerdir.³¹⁴ Analizi yapılan tereke defterlerinde ise kavuk örtüsüne yalnızca Hacızade Mehmet Ağa b. el-Hac Mustafa’nın³¹⁵ tereke defterinde karşımıza çıkmıştır. Şahsın kavuk örtüsü “münakkaş kavuk örtüsü” ifadesiyle kaydedilmiştir.

Bu dönemde Manisa’da Müslüman kadınlarda kavuk kullanımına rastlanılmamıştır; ancak buna rağmen kavuk örtüsü kullanımı mevcut olmuştur. Tereke defteri incelenen 42 Müslüman kadından iki tanesi kavuk örtüsüne sahiptir (%4,76). Kavuk örtüsüne sahip olan Aişe bt. Ahmet’in³¹⁶ kavuğu hakkında ek bilgi verilmezken kavuğa sahip bir diğer kişi olan Emine bt. Yorgancı Hasan’ın³¹⁷ sahip olduğu kavuk örtüsü “münakkaş” olarak kaydedilmiştir.

19. yüzyıl ortalarında analiz edilen tereke defterlerinde kavuk kullanımı hiçbir toplumsal kategori tarafından tercih edilmemiştir.

2.3.5. Sarık

Eski zamanlardan beri kullanılan bir başlık türüdür. Sarığın kelime anlamı ise sarmaktan gelir. “Baş kisvesi üzerine sarılan tülbent ve şal vesaire, imame, destar”³¹⁸ olarak tabir olunan sarık, genel olarak takılan başlığın etrafına sarılarak kullanılmıştır. Kavukla kullanımının yaygın olduğundan hatta sarıksız kavuk kullanımının mevcut

³¹⁴ Reşat Ekrem Koçu, “Kavuk”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 151.

³¹⁵ MŞS, no. 242, vr. 37-39.

³¹⁶ MŞS, no. 242, vr. 19.

³¹⁷ MŞS, no. 232, vr. 25.

³¹⁸ Sami, “Sarık”, 805.

olmadığından kavuk bölümünde bahsetmiştik. “*Sarıklar kavukların şekline ve sarılış tarzlarına göre muhtelif isimler alırlardı. Eskiden her sınıfa mahsus bir sarık şekli vardı ki sınıf ve rütbelere bu sarıklardan anlaşılırdı.*”³¹⁹ Örneğin, yeniçeriler de sarık kullanmışlardır ve merkez dışında bulundukları sırada veya bazı hizmetlerle vazifelendirildiklerinde başlarına “burma sarık” sarmışlardır.³²⁰

Kullanılan sarıkların sarılış biçiminin yanı sıra renkleri de kişinin statüsüyle ilgili ipuçları vermektedir. Padişahlar, ulema sınıfına mensup kişiler, vezirler veya diğer devlet görevlileri her türlü sarık şekillerini kullanmışlardır ve mütemadiyen beyaz tülbentten olan sarığı tercih etmişlerdir. Çeşitli tarikat şeyhleri ise külahlarına (tac veya sikke denir) siyah, beyaz, yeşil ve kırmızı olan renklerde tülbent sarmayı tercih etmişlerdir. Bahsi geçen bu renkler ve sarılış biçimleri tarikatların nişanesi konumunda olmuştur. Daha açık bir şekilde ifade edecek olursak, kullanılan renkler ve tercih edilen sarık sarma biçimleri kişilerin hangi tarikata mensup olduğu hakkında halk nezdinde fikir beyan ettirmektedir. Halk ve asker ise başlıklarına ağabani, beyaz tülbent ve şal sarmışlardır.³²¹

Sarık özellikle Müslüman toplumlar için önem arz etmiştir. Bunun nedenini Peygamber Efendi’mizin sarık kullanmasını ve O’nun için kullanılan “*sahib al imama (sarık sahibi)*” tanımlamasını örnek verebiliriz.³²² Yeşil, siyah ve beyaz Hazreti Peygamber’in kullandığı sarık renkleri arasındadır. Siyah sarığı Mekke’nin fethedildiği gün (11 Ocak 630) taktığı³²³, Medine’ye hicret ettiği sırada ise beyaz sarık taktığı rivayet edilmektedir.³²⁴

II. Selim ve III. Murat zamanlarına rastlayan 16. yüzyılın sonlarında Osmanlı bünyesinde Yahudi kesim sarı renkli sarıklarla ayırt edilirken Nasara (genellikle Hristiyanlar için kullanılır) Osmanlı toplumunda mavi renkte sarıklar ile tanınmıştır. Gelibolulu Mustafa Ali Kühü’l Ahbar’ında bunu şöyle dile getirmiştir:

³¹⁹ Celal Esad Arseven, “Sarı” *Sanat Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983), 4:1767.

³²⁰ Arseven, “Sarı”, 4:1767.

³²¹ Reşat Ekrem Koçu, “Sarı”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 202-203.

³²² Orhan Koloğlu, *İslamda Başlık*, (Ankara: Türk Tarih Bölümü Basımevi, 1978), 8.

³²³ Hüseyin Akyüz, “Hz. Peygamber’in Hadislerinde Renklerin Dili”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41, (2014): 382.

³²⁴ Nebi Bozkurt, “Sarı” *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 2009), 36:152-154.

“..... Sene-i isnâ ve tis’în (992 H./1584 M.) esnâlarında emâm-ı Hudâvendigârın ‘arz u kudreti ve Kavm-i Yehûd ü Nasârânın tebdil-i kistevi şerhindedir ki ol târîhe dek kalem-rev-i Pâdişâh-ı Rûm ve kâr-fermâyı sikender-hücûm, memâlikindeki Yahûda zâ’ferâne çekilmiş sarı sarıklar ile hüveydâ ve fırka-i Nasâra (mâi) renk destârlar ile engüşt-nümâ ve Ermenî ‘idâdında olan (kefere-i Tersâ alaca dülbandlar ile âşikâr idi. Ancak Efrenciyyü’l-asl) müste’menler siyah şabkalar ile nümâyân ü peydâ idi.”³²⁵

Sarığın şekli ve rengi sadece kişilerin toplumda bulundukları statüyü belirlemekle kalmayıp aynı zamanda bireylerin dini kimliği hakkında da tespitte bulunabilmeyi mümkün kılmıştır. Nitekim Şamail nama-i Al-i Osman’ın yazarı olan Lukman b. Seyyid Hüseyin 16. yüzyılda yazdığı bu eserinde beyaz sarığın Türklere ayrıldığını Müslüman olmayanlara ise kırmızı, siyah ve sarı renklerin ayrıldığını yazmaktadır. Diğer yandan Arap ülkelerinde yaşayan Gayrimüslimler (Hristiyan ve Yahudiler) de sarık kullanmışlardır ve onların sarığı mavi renkte olmuştur. Bu nedenle mavi rengi sevmesine rağmen Müslüman olmayanlar bu rengi kullandığı için Müslümanlara men ettiği aktarılmaktadır.³²⁶ Buradan Müslüman olanlarla Müslüman olmayanlar arasındaki farkı ortaya koymak için yapılan uygulamayı görebilmekteyiz. Uygulamadaki temel amacın kıyafet bakımından birbirine benzememek yahut iki tarafı birbirinden ayırt etmek olduğunu söyleyebiliriz.

Tarihi çok eskilere dayanan sarık, Osmanlı Devleti’nde de padişahlar, vezirler, ulemalar ve çeşitli devlet memurları tarafından tercih edilmiştir. Kullanılan bu sarıklar kişiler vefat ettiği zaman yaptığı görevle ilgili sembol olması adına mezar taşlarına işlenerek şekil verilmiştir. Bu

Bu suretle Osmanlı’da devlet işlerinde görev alan kimselerin hangi meslek grubuna ait olduğu mezar taşlarına işlenen sarıktan anlaşılmaktaydı.

³²⁵ Faris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Künhü’l Ahbâr’ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2000)

³²⁶ Orhan Koloğlu, *İslamda Başlık*, (Ankara: Türk Tarih Bölümü Basımevi, 1978), 7-8.

Fotoğraf 3: Baş Kısımında Sarık Olan Bir Mezar Taşı

Kaynak: Nebi Bozkurt, “Sarık” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36:152.

Tablo:43. 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Manisa’da Sarık Sahipliği

Toplumsal Kategori	19. Yy. Başları	19. Yy. Ortaları
Müslüman Erkekler	% 74,19	% 46,67
Müslüman Kadınlar	% 4,76	-
Gayrimüslim Erkekler	% 11,11	% 10,00

Tablo 41’de 19. yüzyıl başlarında ve ortalarında Manisa’da sarığa sahip olma oranları gösterilmiştir. Tabloya göre en yüksek oranın Müslüman erkeklerde olduğu aşîkârdır. Tereke defteri incelenen 31 erkekten 23 tanesi 85 adet sarığa sahiptir. Sarık, bu dönemde Müslüman erkekler arasında en çok tercih edilen giyim eşyası olmuştur.

Bu dönemdeki Müslüman erkeklerin en çok tercih ettiği sarık renkleri beyaz ve yeşil olmuştur. Bunun dışında sarık rengine rastlanılmamıştır. “Müsta’mel, cedid, köhne,

kaba, kebir ve küçük” ifadeleri sarıklar için kullanılan sıfatlar olmuştur. Bunların dışında diğerlerinden farklı olarak “şakiri” ve “iplik” sarık şekilleri bu dönemde Müslüman erkekler tarafından tercih edilmiştir. Osman Ağazade el-Hac Ahmed Ağa b. el-Hac Abdullah³²⁷ elli kuruş değerinde üç adet şakiri sarığına sahipken Hacı Nasuh b. Himmet³²⁸ dokuz kuruş değerinde dokuz adet iplik sarığa sahiptir. Bunlara ek olarak söz öbeği şeklinde ifadeler de mevcuttur.

19. yüzyıl ortalarında Müslüman erkekler % 46,67 oranında sarığa sahiptir. Yüzyılın başlarına göre bir düşüş yaşandığı gözlemlenmektedir. Yüzyıl ortalarına ait tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkekten 7 kişi 16 adet sarığa sahiptir. Bu dönemde sarığa sahip olan 7 kişiden biri olan Müftizâde es-Seyyid el-Hâc Ahmed Esad Efendi’nin³²⁹ diğerlerinden farklı olarak “Hint” sarığı vardır. Diğerlerinin sahip oldukları sarıklar tereke defterlerinde tekil yahut söz öbeği şeklinde kaydedilmiştir.

19. yüzyıl başlarında sarık kullanımı Müslüman kadınlar tarafından da tercih edilmiştir. Sarığa sahip olma oranı (%4,76) Müslüman erkeklere oranla oldukça düşük olduğu görülmektedir. Tereke defteri analiz edilen 42 Müslüman kadından yalnızca iki tanesinin tereke defterinde sarık mevcuttur. Bunlardan ilki olan Emine bt. Abdullah³³⁰ bir adet müsta’mel sarığa sahipken ikinci kişi Emine bt. Mustafa³³¹ bir adet köhne sarığa sahiptir. Yüzyıl ortalarına gelindiğinde ise Müslüman kadınlara ait incelenen tereke defterlerinde sarık sahipliğine rastlanılmamıştır.

Sarık sahipliğinde toplumsal kategoride kendine yer bulan bir diğer sınıf ise gayrimüslim erkeklerdir. Yüzyıl başlarında 9 gayrimüslim erkek tereke defteri incelenmiştir. Gayrimüslim erkeklerden yalnızca bir tanesi sarığa sahiptir. Tomas v. Agop³³² bir adet sarığa sahiptir. Ancak şahsın tereke defterindeki sarık için “sarık zevcesinde” ifadesi kullanılmıştır. Buradan bireyin sahip olduğu sarığın eşi zimmetinde olduğu anlaşılmaktadır. 19. yüzyıl ortalarına ait 10 adet gayrimüslim erkeğin tereke defteri incelenmiştir. İncelenen bu tereke defterlerinde, yüzyıl başlarında olduğu gibi yalnızca bir kişi iki adet sarığa sahiptir. Dolayısıyla yüzyıl ortalarında gayrimüslim erkeklerin % 10’u sarığa sahiptir diyebiliriz.

³²⁷ MŞS, no. 240, vr. 120-127.

³²⁸ MŞS, no. 240, vr. 7-8.

³²⁹ MŞS, no. 312, vr. 33.

³³⁰ MŞS, no. 235, vr. 50

³³¹ MŞS, no. 232, vr. 103.

³³² MŞS, no. 240, vr. 73-74.

Uzun bir geçmişe sahip olan sarık, günümüzde başlık olarak kullanılmamaktadır. 1925 yılında şapka kanununun yürürlüğe girmesiyle sarık takılması yasaklanmıştır. Ancak yalnızca din görevlileri tarafından kullanımı serbest bırakılmıştır.

2.3.6. Peçe

19. yüzyıl başlarında Manisa’da karşımıza çıkan bir diğer maddi kültür ögesi peçedir. Peçe gözleri açıkta bırakacak şekilde yüzü örten bir tür kıyafet unsurudur. Dini faktörler, yaşam tarzı, gelenek, yaşanılan bölge yahut tamamen bireysel seçimler, peçenin kullanım amaçları arasında yer almaktadır diyebiliriz.

“Kadınların sokakta yüze örttükleri kafes gibi seyrek örtü”³³³ olarak tabir olunan peçe genellikle siyah kıldan dokunularak kullanılmıştır ve bazı yerlerde üst üste iki tane takıldığı olmuştur. Bundaki sebep ise; altta kalan peçenin devamlı kullanılmak amacıyla, üstte kalan peçenin ise yabancı kimselerle karşılaşıldığında veya güneşin çok olduğu zamanlarda altta kalan peçenin üstüne indirmek için/amacıyla tercih edilmiştir.³³⁴ Bu tercihin altında yatan neden ise süs düşkünlüğü olarak açıklanarak, çarşafyla birlikte kullanılan ve yüze tutturulan peçe başta siyah kıldan yapılırsa da sonraları çeşitleri çıktığı ifadeleri mevcuttur.³³⁵

Peçenin kullanımı kadınlar tarafından daha sık tercih edilse de erkekler tarafından kullanımı da mevcut olmuştur. Erkeklerin peçeyi tercih etmelerinde iki unsur etkili olmuştur. Bunlardan birincisi, Yeniçeri Ocağı’ndaki genç yeniçeriler yüzlerinde henüz tüylenme olmadığı için peçelerin kıllarından saçak halinde kullanmışlardır. Genç yeniçerilerin kullandıkları bu peçeye “civelek peçesi” denilmektedir. İkincisi ise, bazı bölgelerde kimliğinin açığa çıkmaması adına tanınmamak amacıyla peçe tercih etmişlerdir. Bu kişilerin tercih ettiği peçelere ise nikab adı verilmekte idi.³³⁶

³³³ Şemseddin Sami, “Peçe” *Kamus-i Türki*, (İstanbul: Akçağ Yayınları, 2010), 349.

³³⁴ Nebi Bozkurt, “Peçe” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34:210-212.

³³⁵ Mehmet Zeki Pakalın, “Peçe” *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 2:765.

³³⁶ Reşat Ekrem Koçu, “Peçe”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 189.

Tablo:44. 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Peçe Sahipliği

Toplumsal Kategori	19. Yy. Başları	19. Yy. Ortaları
Müslüman Kadınlar	% 57,14	% 50,00
Müslüman Erkekler	% 3,23	-
Gayrimüslim Erkekler	% 11,11	% 20,00

Tabloda (Tablo 42) görüldüğü üzere peçe kullanımı 19. yüzyıl başlarında ve ortalarında en çok Müslüman kadınlar tarafından rağbet görmüştür. Yüzyıl başlarında tereke defterlerinden hareketle maddi kültür analizi yapılan 42 Müslüman kadından 24 tanesi peçe tercih etmiştir. Müslüman kadınlar tarafından kullanılan toplam peçe sayısı ise 25'tir. Yüzyıl ortalarında ise Müslüman kadınlar % 50 oranında peçeye sahiptirler. Yüzyıl başlarına kıyasla biraz düşüş yaşandığı görülmektedir. Bu döneme ait tereke defteri incelenen 20 Müslüman kadından 10 tanesi peçeye sahiptir. Peçeye sahip olan 10 Müslüman kadının ise toplam 13 adet peçesi bulunmaktadır.

Müslüman erkeklerin de peçe kullanımını tercih ettiklerini yukarıda zikretmiştik. Tabloda da görüldüğü üzere Müslüman erkeklerde yüzyıl başlarında %3,23 oranında peçe sahipliği mevcuttur. Müslüman kadınlara kıyasla oranın düşük olduğunu ifade edebiliriz. Bu dönemde Müslüman erkeklerden yalnızca Şeyh Ömeroğlu el-Hac Ahmed b. Mehmed³³⁷ peçeye sahiptir. Şahsın bir adet köhne peçesi mevcuttur. Yüzyıl ortalarına ait incelenen tereke defterlerinde Müslüman erkeklerin peçeye sahip olmadıkları tespit edilmiştir.

19. yüzyıl başlarında Müslüman kadınlar ve erkeklerin yanı sıra peçe kullanımına gayrimüslim erkeklerde de rastlanılmıştır. Tereke defteri incelenen 9 Gayrimüslim erkekte sadece Yorgi nam Zımmi'nin³³⁸ bir adet köhne peçeye sahip olduğu görülmektedir. Yüzyıl başlarında peçe sahipliği % 10 olan gayrimüslim erkeklerin yüzyıl ortalarında peçe sahipliğinin iki katına çıkarak % 20'ye ulaştığı görülmektedir. Yüzyıl ortalarında tereke defteri incelenen 10 gayrimüslim erkek bulunmaktadır. Bu gayrimüslim erkeklerin sahip oldukları toplam peçe sayısı ise ikidir. Bu peçelerden bir tanesinin rengi “siyah” olarak belirtilmiştir.

³³⁷ MŞS, no. 239, vr. 54-56.

³³⁸ MŞS, no. 235, vr. 126.

Hem 19. yüzyıl başlarında hem de 19. yüzyıl ortalarında gayrimüslim kadınlarda peçe kullanımı analiz edilen tereke defterlerinde mevcut değildir.

2.3.7. Yağlık

“Yağlı elleri ve dudakları silmeye mahsus bez ki sofrada herkesin önüne konur”³³⁹ şeklinde tarif olunan yağlık için günümüzde sofralarda kullanılan peçete tanımlaması yapmak mümkün görünmektedir. Yağlık için çevre ve mendil ifadeleri de kullanılmaktadır. Ancak, yağlığın çevre ile mendilden farkı ikisinden de daha büyük olması olarak açıklanmaktadır.³⁴⁰ Mendil şeklinde kullanılan yağlıkların çeşitleri mevcuttur. Örneğin, aşçı, keten, enfiye, ipekli ve bekçi gibi türleri mendil çeşitleri arasında yer almaktadır. Bu mendillere “yağlık” adı verilmesi sofrada ağız ve el temizliği kullanımında tercih edilmesinden kaynaklanıyor olması ihtimalinden kaynaklanmaktadır.³⁴¹

Yetim kızlar veya dul kadınlar tarafından el tezgâhlarında işlenip süslenen yağlıklar Osmanlı kadınlarının hem geçim kaynağı olmuş hem de zarafetini gözler önüne sermiştir. İşlenen bu yağlıklar esnaflara satılmıştır. Bu esnaflara da “yağlıkçı” denilmekteydi.³⁴²

Mendil olarak erkekler tarafından tercih edilen yağlıklar el-ağız temizliğinde kullanılmayıp aksine kuşaklarının arasında süs olarak kullanılmışlardır. Bu yağlıklar işlemeli olurlardı ve çarşıdan alınan öteberi konularak taşınırdı. Günümüzde, alınan eşyaları taşımak amacıyla kullanılan filelere benzemektedir.³⁴³ Yağlığın “destmal” ifadesi ile kullanımı da mevcuttur. İncelenen tereke defterlerinde bu ifade de yer almaktadır. Örneğin, Rabia Kadın bt. Lağımcıyan el-Hac Mehmet Ağa³⁴⁴ bir adet destmale sahiptir.

Yağlığın mendil vs. kullanımı dışında başka bir amaca hizmet ettiği de vakidir. Nitekim çevre gibi başörtüsü olarak da kullanılmıştır. Bu kullanımı muhtemelen kadınlar tarafından daha çok tercih edilmiştir. Erkekler tarafından bu amaçla kullanımı sıcaktan

³³⁹ Sami, “Yağlık”, sayfa no

³⁴⁰ Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 238.

³⁴¹ Mehmet Zeki Pakalın, “Yağlık”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 3:600.

³⁴² Koçu, “Yağlık”, 238.

³⁴³ Koçu, “Yağlık”, 238.

³⁴⁴ MŞS, no. 235, vr. 120.

korunma gibi mevsim koşullarına bağlı olarak veya bulunulan bölgenin yaşam tarzına göre tercih edilmiş olabilir.

Tablo:45. 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Yağlık Sahipliği

Toplumsal Kategori	19. Yy. Başları	19. Yy. Ortaları
Müslüman Kadınlar	% 45,24	% 30,00
Müslüman Erkekler	% 9,68	% 6,67
Gayrimüslim Kadınlar	% 50,00	-
Gayrimüslim Erkekler	-	% 20,00

Yukarıdaki tabloda (tablo 43) 19. yüzyıl başlarında ve ortalarında yağlık sahipliği verilmiştir. Tablodan hareketle yüzyıl başlarında en yüksek oranın gayrimüslim kadınlarda olduğu görülmektedir. Ancak gayrimüslim kadınların incelenen tereke defter adedi Müslüman kadın ve erkeklere nazaran daha az olduğu için oranın yüksek çıktığı ifade edilmelidir. Tereke defteri incelenen 6 gayrimüslim kadından 3 tanesi 6 adet yağlığa sahiptir. “Münakkaş, köhne ve beyaz sagir yağlık” gayrimüslim kadınların sahip oldukları yağlık çeşitleri arasındadır.

Müslüman erkekler yüzyıl başlarında % 9 oranında yağlığa sahiptirler. Tereke defteri incelenen 31 Müslüman erkekten 3 tanesi yağlığa sahiptir. Müslüman erkeklerin sahip oldukları toplam yağlık adedi ise 35’tir. Eşyayı içeren tereke adedi ile toplam eşya arasındaki farkın açık olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise bireysel tercihlerin yüksek olmasıdır. Örneğin, Karamanlı es-Seyyid el-Hac İbrahim Efendi b. Mehmet 33 adet yağlığa sahiptir ve tereke defterinde söz öbeği şeklinde (yağlık-peşkir-uçkur-don) yer almaktadır.³⁴⁵

Müslüman kadınlar yağlık sahipliğinde yüzyıl başlarında %45’lik bir orana sahiptirler. Bu dönemde tereke defteri incelenen 42 Müslüman kadından 19 tanesinin tereke defterinde yağlık bulunmaktadır. Eşyayı içeren tereke adedi on dokuz iken toplam eşya adedi 76’dır. Müslüman kadınların sahip oldukları yağlıklar sıfatları bakımından çeşitlilik göstermektedir. Örneğin, “münakkaş, cedid, işleme, nişan, müsta’mel, köhne” Müslüman kadınların sahip oldukları yağlık çeşitleri arasında yer almaktadır. Bunlara ek olarak Müslüman erkeklerde de olduğu gibi söz öbeği şeklinde kullanımlar Müslüman kadınların tereke defterlerinde de mevcut olmuştur.

³⁴⁵ MŞŞ, no. 240, vr. 74-76.

Yüzyıl ortalarına gelindiğinde yağlık sahipliğinde genel anlamda azalma görülürken gayrimüslim erkek kategorisinde yağlığa olan ilginin arttığı, hatta daha doğru bir ifadeyle bu ilginin başladığı göze çarpmaktadır. Yüzyıl başlarında gayrimüslim toplumda yağlık sahipliği görülmezken yüzyıl ortalarında gayrimüslim erkeklerin % 20 oranında yağlığa sahip oldukları görülmektedir. Yüzyıl ortalarına ait tereke defteri incelenen 10 gayrimüslim erkekten ikisi yağlığa sahiptir. Yağlığa sahip olan bu kişilerin toplam 11 adet yağlığı bulunmaktadır. Mevcut 11 adet yağlığın ise kumaş, renk vs. hakkına tereke defterlerinde yer verilmemiştir.

Yüzyıl başları ve ortaları arasındaki kıyaslamada yağlığa olan ilginin azaldığı toplumsal sınıflardan biri Müslüman kadınlardır. Müslüman kadınlar yüzyıl başlarında % 45 oranında yağlığa sahipken yüzyıl ortalarında bu oran % 30'a düşmüştür. Yüzyıl ortalarına ait tereke defteri incelenen 20 Müslüman kadından 6'sı 31 adet yağlığa sahiptir. Mevcut 31 yağlıktan 8 tanesi ise "telli yağlık" olarak kaydedilmiştir.

Yüzyıl ortalarında yağlık sahipliğinde azalma yaşayan bir diğer toplumsal grup ise Müslüman erkeklerdir. Müslüman erkekler yüzyıl başlarında % 9,68 oranında yağlığa sahipken yüzyıl ortalarında bu oran % 6,67'ye gerilemiştir. Müslüman erkeklerden tereke defteri incelenen 15 kişiden yalnızca bir kişi bir adet yağlığa sahiptir. Yağlığa sahip olan İsmail b. Mehmet b. Abdullah'ın tereke defterinde sahip olduğu yağlık söz öbeği (yağlık ve uçkur) yer aldığı için şahsın eşyasının değeri tespit edilememektedir.

Yüzyıl başlarında % 50 oranında yağlığa sahip olan gayrimüslim kadınların yüzyıl ortalarına gelindiğinde, analiz edilen tereke defterlerinde yağlık sahipliğine rastlanılmamıştır.

2.3.8. Yemeni

Başa takılan örtülerden biri olan yemeninin vaktiyle Hint ve Yemen'de imal edildiği için bu adı aldığı söylenmektedir. Ancak yemeni yurtdışından geldiği gibi yurt içinde de üretimi mevcut olmuştur. İstanbul'da çeşitli yerlerde üretim sağlanmıştır.³⁴⁶ İstanbul'da

³⁴⁶ Mehmet Zeki Pakalın, "Yemeni", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 3: 616-617.

üretim yerlerinden biri olan Boğaziçi Kandilli 'de yapıldığı için bu yemenilere Kandilli Yemenisi adı verilmiştir.³⁴⁷

Üzerine kalıpla birlikte renkli çiçek resimleri basılan kırmızı boyalı ince mendil veya bez ifadesi yemeni için yapılan tanımlamalardan bir tanesidir. Bunun haricinde ökçeli ve üzeri açık ayakkabı yemeni için kullanılan bir diğer tabirdir.³⁴⁸ Bahsi geçen ilk ifadede yemeninin başa takılan bir örtü olduğu açık olmakla birlikte ikinci ifadede ayağa giyilen bir unsur/eşya olması iki tanım arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Bu farklı tanımlar için ayırt edici özellik ise yemeninin yanında kullanılan “değirmi” ifadesi olmuştur. “*Eni boyuna eşit olan kumaş*”³⁴⁹ anlamı taşıyan değirmi başa takılan yemeni ile birlikte kullanılmıştır.

Başörtüsü olarak kullanılan yemeni ilk bakışta kadın kullanımına daha açık gibi görünse de erkekler tarafından da tercih edilmiştir. Ancak erkekler tarafından kullanımı kadınlara nazaran biraz daha farklı olmuştur. Kadınlar neredeyse başlarının tamamını örtecek şekilde kullanırlarken, erkekler daire şeklinde olan yemeniye üçgen biçimi verdikten sonra 3-4 parmak genişliğinde bant şeklini andıran biçime getirdikten sonra kullandıkları başlıkların (fes veya külah) etraflarına dolayarak kullanmışlardır. Başına bu şekilde yemeni saran kimseler çoğunlukla esnaf veya avam kimselerden oluşmaktadır.³⁵⁰

Yukarıda bahsi geçen yemeni değirmi hem Müslüman kadın ve erkekler tarafından hem de gayrimüslim kadınlar tarafından ilgi görmüştür. Müslüman kadınların tereke defterlerinde toplam 70 tane yemeniden 7 tanesi değirmi şeklinde kaydedilmiştir. Gayrimüslim kadınların (3) tereke defterlerinde (6) ise bu sayı 1’dir.

Dikkat çekici bir husus ise Müslüman erkeklerde göze çarpmaktadır. Bu dönemde 31 Müslüman erkek terekesi incelenmiştir. Bu Müslüman erkeklerden 5 tanesi yemeniye sahiptir. Ancak 5 tane Müslüman erkeğin sahip olduğu toplam yemeni sayısı ise 285’tir. Bu rakamın oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Yemeni değirmiye sahip olanlardan

³⁴⁷ Reşat Ekrem Koçu, “Yemeni”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 246.

³⁴⁸ Fehmi Yılmaz, “Yemeni”, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, (İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2010) 698.

³⁴⁹ Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, “Değirmi”, erişim:28.04.2019. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ccfaf36c61d82.02720135

³⁵⁰ Reşat Ekrem Koçu, “Yemeni”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 246.

biri olan Yar Hisar Mahallesi'nde mukim iken vefat eden Karamanlı es-Seyyid el-Hac İbrahim Efendi b. Mehmed'dir.³⁵¹ Karamanlı İbrahim Efendi'nin 153 adet yemeni değirmisi bulunmaktadır. Buna ek olarak 11 adet hassa nefti yemeni değirmisi de mevcuttur. Nefti renk bildirmektedir. Yeşilin bir tonudur. Bir başka yemeni değirmisi ise "İslambol" şeklinde kaydedilmiştir. İslambol yemeni değirmisi daha önce de belirtildiği üzere İstanbul'da yemeni üretimi mevcut olmasından dolayı yüksek ihtimalle orada imal edildiği üretim yerinin adını almıştır. Şahsın 4 adet İslambol yemenisi bulunmaktadır. Ayrıca bir adet yemenisinin çeşidi belirtilmeden söz öbeği şeklinde (al hasse³⁵² ve yemeni ve üstlük) tereke defterinde yer almaktadır.

Adet ve çeşit bakımından yüksek rakamlara sahip olan bir diğer kişi aslen Karaman ahalisinden olan Ahmet nam Kimesne'nin ³⁵³ 80 adet yemenisi bulunmaktadır. Şahsın 80 adet yemenisinden 10 tanesini yemeni değirmisi oluşturmaktadır. Diğer 10 tanesinin ise şekli belirtilmeyip 5 tanesi beyaz 4 tanesi kırmızıdır.

Ahmet nam Kimesne'nin tereke defterinde Karamanlı İbrahim Efendi'nin tereke defterinden farklı bir yemeni çeşidine rastlanılmıştır. Şahsın 5 adet saraylı yemenisi mevcuttur. "Saraylı" bu dönemde yemeni için kullanılan ifadelerden biridir. Saraylı ifadesinin sözlük anlamı "*sarayda bulunan*"³⁵⁴ olarak tabir olunurken saraylı yemeni için net bir tanım bulunmamaktadır. Beş adet saraylı yemeninin değeri ise beş kuruştur. Saraylı yemeni dışında bir diğer farklı ifade ise "dermi/derm-i" olmuştur. Daha önce yemeni değirmisi olarak bahsi geçen yemeni çeşidi için bu sefer yemeni dermi ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade değişikliğinin sebebi hakkında herhangi bir malumatımız yoktur; ancak değirmisi ifadesi dermi olarak kısaltılmış yahut zamanla kelimenin söylenme biçimi değişmiş olabilir. Ahmet nam Kimesne'nin 41 adet yemeni dermişi bulunmaktadır. Yemeni çeşitliliğini artıran bir diğer ifade ise mücessem yemeni dermidir ve şahıs 23 adet yemeni dermiye sahiptir. Bunlara ek olarak renk bilgilerine de ulaşabilmekteyiz. Müteveffanın sahip olduğu yemenilerin 16 tanesi kırmızı, 3 tanesi beyaz, 10 tanesi nefti, 3 tanesi mai ve 8 tanesi sarıdır.

³⁵¹ MŞS, no. 240, vr. 74-76.

³⁵² Düz dokuma, kaliko da denir. Bkz. Mine Esiner Özen, "Türkçede Kumaş Adları", 316.

³⁵³ MŞS, no. 240, vr. 1.

³⁵⁴ İsmail Parlatır, "Saraylı", *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, (Ankara: Yargı Yayınevi, 2006), 1460.

Bu dönemde rakamı yüksek kabul edilecek yemeniye sahip olan bir diğer Müslüman erkek ise Bezzaz el-Hac Ebubekir'dir.³⁵⁵ Ebubekir'in 45 adet yemenisi vardır. Ancak bahsi geçen diğer Müslüman erkeklerden farklı olarak şahsın sahip olduğu yemeniler “yemeni parça” olarak tereke defterinde yer almaktadır. Kaba yemeni parça ve İzmir basması yemeni parça Ebubekir'in sahip olduğu yemeni çeşitleridir. Basma, orijinali düz beyaz olan kumaşa baskı yöntemiyle uygulanan süslü motiflerdir. Kumaşın cinsi ise pamuklu, ipek ve ketenden oluşmaktadır. Bu tür kumaşlar başlangıçta yurt dışından gelmekteyken halk tarafından oldukça ilgi görmüş ve Cumhuriyet döneminde Sümerbank tarafından ilk basma fabrikası açılmıştır. Bu pamuklu kumaşın halkın her kesimi tarafından kullanılması da Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir.³⁵⁶ Şahsın çok fazla yemeni parçaya sahip olması ise mesleğinden kaynaklı olabilir.

Tablo:46. 19.Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Yemeni Sahipliği

Toplumsal Kategori	19. Yy. Başları	19. Yy. Ortaları
Müslüman Kadınlar	% 73,81	% 45,00
Müslüman Erkekler	% 16,13	-
Gayrimüslim Kadınlar	% 50,00	% 37,5

Tablo 44'te 19. yüzyıl başlarında ve ortalarında Manisa şehrinde yemeni sahipliğinin toplumsal kategorideki oransal dağılımı verilmiştir. Bu dağılıma göre en yüksek oranın Müslüman kadınlarda olduğu görülmektedir. Mevcut dönemde 42 Müslüman kadın terekesi incelenmiştir. İncelenen bu tereke defterlerinde eşyayı içeren tereke adedi 31 iken toplam eşya sayısı 70'tir.

Müslüman kadınlar da Müslüman erkekler gibi çeşitli şekillerde ve renklerde yemeni tercih etmişlerdir. Mücessem yemeni bunlardan biridir. Mücessem kelimesinin kökü cisimden türemekle birlikte cismi olan vücudlu manasına gelmektedir.³⁵⁷ Buradan mücessem yemeninin diğerlerine kıyasla daha büyük olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda da zikredildiği gibi yemeni değirmine ek olarak mücessem yemeni de kullanılmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki ikisinin birleşimi olan “mücessem yemeni değirmi” ifadesi de mevcuttur.

³⁵⁵ MŞS, no. 240, vr. 102-103.

³⁵⁶ Reşat Ekrem Koçu, “Basma”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 25-26.

³⁵⁷ Sami, “Mücessem”, 1292.

Müslüman erkeklerden farklı olarak Müslüman kadın terekelerinde nakışlı, işlenmiş anlamına gelen münakkaş yemeniler mevcuttur. Farklı olan bir diğer ifade ise “şerbeti” yemenidir. Şerbetinin sözlük anlamı bilinmemekle birlikte büyük ihtimalle o dönemde yapılan ve rengi kırmızı olan şerbetten adını almaktadır. Müslüman kadınların yemeni çeşitliliğine eklenen başka bir tür ise oyali yemenidir. Etrafı oya ile süslenmiş yemeniler olduğu kuvvetle muhtemeldir. Müslüman kadınlarla erkekler arasındaki yemeni farklılıklarına paralel biçimde benzerlikler de söz konusudur. Örneğin, saraylı yemeni Müslüman erkeklerde olduğu gibi Müslüman kadınlar tarafından da ilgi görmüştür. Yukarıdaki ifadelerle ek olarak müsta’mel ve köhne yemenilerin yanı sıra söz öbeği şeklinde kullanımlar da olmuştur.

Müslüman kadınlarla erkeklerin yemeni farkları arasında renk çeşitliliği de bulunmaktadır. Müslüman erkekler beş farklı renk kullanırken Müslüman kadınlar mor, beyaz ve al olmak üzere üç renk tercih etmişlerdir. Bu renk bilgileri yalnızca üç terekede mevcuttur.

Yüzyıl başlarında Manisa’da gayrimüslim kadınlar da yemeni kullanmışlardır. Tereke defteri incelenen 6 gayrimüslim kadından 3 tanesinin yemenisi mevcuttur. Üç Gayrimüslim kadının sahip olduğu toplam yemeni sayısı ise 6’dır. Gayrimüslim kadınların yemeniye sahip olma oranı ise %50’dir. “Müsta’mel şerbeti yemeni ve cedid yemeni değirmi” Gayrimüslim kadınların tercih ettikleri yemeni çeşitleridir.

19. yüzyılın başlarında gayrimüslim erkeklerin tereke defterlerinde yemeni kullanımına rastlanılmamıştır. Ancak bu duruma binaen gayrimüslim erkekler yemeni kullanmamıştır diyemeyiz. Böyle bir ifade kullanmak oldukça iddialı olacaktır. Yalnızca 19. yüzyıl başlarında Manisa’da tereke defteri incelenen 9 gayrimüslim erkek yemeni kullanımını tercih etmemiştir.³⁵⁸

Yüzyıl başlarında yemeni sahipliği üç toplumsal kategoride görülürken yüzyılın ortalarında Müslüman kadınlar ve gayrimüslim kadınlar olmak üzere ki toplumsal sınıf

³⁵⁸ Balıkesirli kadınların giyim kuşamını ve kumaş tüccarının tereke defterini inceleyen Zübeyde Güneş ve Serdar Genç, inceledikleri dönemde tereke defterlerinde Kandilli yemenisine rastlamadıklarını dolayısıyla bu dönemde yazma yemeni kullanılmadığını yazmaktadırlar. Ancak incelenen dönemde ve tereke defterinde bir eşyanın çıkmaması toplumun ve dönemin geneline hitap edecek şekilde lanse edilmesi eksik bir yaklaşımdır. Analiz edilen tereke defterlerinde karşılaşılmaş olması o dönemde hiç kullanılmadığı anlamına gelmemektedir. Bkz, Zübeyde Güneş -Serdar Genç, Serdar XIX. Yüzyılda Balıkesir’de Giyim-Kuşam Zevki ve Bir Kumaş Tüccarı, Turkish Studies, 2/1, 2007.

tarafından tercih edilmiştir. İki toplumsal sınıfın bir diğer ortak noktası ise yüzyıl başlarına kıyasla yemeni sahipliğinin yüzyılın ortalarında azalmasıdır.

Müslüman kadınlar yüzyıl başlarında % 73,81 gibi yüksek kabul edilebilecek bir orana sahipken yüzyılın ortalarında bu oran % 45'e düşmüştür. Bu dönemde tereke defteri incelenen 20 Müslüman kadından 9 tanesinin 30 adet yemenisi bulunmaktadır. Bu yemenilerin ise bazılarının detay bilgileri mevcuttur. “yazma yemeni, incili oyali mücessem yemeni, telli yemeni” bu dönemde Müslüman kadınlar tarafından tercih edilmiştir.

Gayrimüslim kadınlar yüzyılın ortalarında % 37,5 oranında yemeniye sahiptirler. Daha önce de bahsedildiği gibi yüzyılın başlarına kıyasla yemeniye olan ilginin azaldığı görülmektedir. Dönemin ortalarına ait incelenen 8 gayrimüslim kadının terke defterlerinde eşyayı içeren tereke adedi 3 olup bu dönemdeki gayrimüslim kadınların sahip oldukları toplam yemeni sayısı 10 olarak kaydedilmiştir. Kayda geçen 10 yemeniden bir tanesinin kumaşı “pazen” olarak belirtilmiştir.

2.3.9. Yaşmak

Kadınlar tarafından tercih edilen bir tür örtü olan yaşmak, genellikle ferace ile birlikte kullanılmıştır. Yaşmak iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım alt kısımdan gelip ağzı ve burnu kapatırken geri kalan kısmı yukarı doğru çıkartılıp gözler ve kısmen kaşlar açıkta kalacak şekilde bağlanırdı. Yaşmağın fazla gelen kısmı ise omuzlardan aşağı doğru feraceni üstüne bırakılırdı. Ancak uzun olan bu kısmın feracenin yakalığından içeri sokularak kullanıldığı da olmuştur.³⁵⁹

Yukarıdaki tanımdan da anlaşıldığı üzere kadınlar yaşmağı yüzünü örtmek yahut gizlemek amacıyla dışarı çıkarken kullanmışlardır. Lale Devri'nde (1718-1730) İstanbul'da bulunan kadın seyyah olan Lady Montagu gördüklerini şu şekilde anlatmaktadır: “*Hangi sınıftan olursa olsun, burada bir kadın yaşmaksız sokağa çıkamaz. Bu, iki örtüden ibarettir. Biri, gözden başka yüzün her yanını kapatır. Öteki örtü de, başının bütün süslerini örter ve arkadan bele kadar sarkar.*”³⁶⁰

³⁵⁹ Mehmet Zeki Pakalın, “Yaşmak”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 3:606.

³⁶⁰ Wortley Montagu, *Türkiye'den Mektuplar*, trc. Bedriye Şanda, (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1973), 63.

Yaşmağın ilk önce alt kısmı daha sonra da üst kısmı bağlanarak tutturulmasına “açık yaşmak” ve “kapalı yaşmak” adı verilmektedir. Kapalı yaşmağın tülbenti kalın olmakla birlikte açık yaşmağın tülbenti ince olmaktadır. Açık yaşmak yarı şeffaf konumundadır.³⁶¹

Resim 3: Açık ve Kapalı Yaşmak

Kaynak: Reşat Ekrem Koçu, *Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1969), 241.

Resim 3’te açık ve kapalı yaşmağı görmekteyiz. Soldan sağa: Kalın tülbentten kapalı yaşmak, yaşmağın son devrinde kibar hanım ve ince açık yaşmakla küçük hanım olarak sıralanmaktadır.³⁶² Resimde de görüldüğü üzere küçük hanım diye tabir olunan kişinin (en sağda) yaşmağı yüz hatları belli olacak derecede incedir. Kadınların yüz hatlarını belli edecek derecede ince yaşmak takmaları örtünmekten ziyade süs amaçlı taktıkları ihtimaller arasında yer almaktadır/dâhilindedir. İnce yaşmak onları daha güzel ve gizemli gösterdiklerini düşünerek kullanmış olabilirler.

³⁶¹ Reşat Ekrem Koçu, “Yaşmak”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 240-241.

³⁶² Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 241.

Tablo:47. 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Yaşmak Sahipliği

Toplumsal Kategori	19. Yy. Başları	19. Yy. Ortaları
Müslüman Kadınlar	% 42,86	% 20
Gayrimüslim Kadınlar	% 33,33	-

Yukarıdaki tabloda da (tablo 45) görüldüğü üzere maddi kültür unsuru olan yaşmak, 19. yüzyıl başlarında Müslüman ve gayrimüslim kadınlar tarafından tercih edilmişlerdir. Müslüman kadınların yaşmağa sahip olma oranı gayrimüslim kadınlardan daha yüksek görünmektedir. Bu dönemde 42 adet Müslüman kadın terekesi incelenmiştir. Bunların içinden yaşmak içeren tereke adedi ise 18’dir. Toplam yaşmak adedi de eşyayı içeren tereke adediyle aynıdır. Dolayısıyla birden fazla yaşmak sahipliği söz konusu değildir.

Müslüman kadınların sahip olduğu yaşmaklar tereke defterlerinde genel itibariyle söz öbeği şeklinde yer almaktadır. “Yaşmak ve gömlek, yaşmak ve bohça, don ve çarşab ve yaşmak, yaşmak ve silecek” ifadeleri söz öbeklerinden bazılarıdır. Ancak dikkati çeken bir husus ise “yaşmak ve örtü” nün diğer söz öbeklerinden daha sık bir arada kullanılmasıdır. Muhtemelen yaşmak ve örtü birlikte kullanılan eşyalardır. Bu nedenle de beraber zikredilmişlerdir. Ancak örtü hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla buradaki örtüden kastın tam olarak hangi anlamda kullanıldığı sorusunun net cevabı bulunmamaktadır. Fakat sözlük anlamı olarak “örtmeye yarayan her şey, puşide, setr”³⁶³ tanımlaması yapılmıştır. Ancak bu genel tanımla örtünün kesin olarak yaşmakla birlikte kullanılıp kullanılmadığı veya birlikte nasıl kullanıldığı sorusunun cevabı bilinmemektedir.

Bir çeşit başörtüsü olan yaşmak Müslüman kadınlar kadar olmasa da gayrimüslim kadınlar tarafından da tercih edilmiştir. Bu dönemde 6 tane gayrimüslim kadının tereke defteri analiz edilmiştir ve bu defterlerde yaşmak içeren tereke sayısı yalnızca 2’dir. Gayrimüslim kadınların sahip olduğu toplam yaşmak sayısı da 2’dir. Bu yaşmaklardan bir tanesi tereke defterinde “müsta’ mel”³⁶⁴ olarak geçerken diğeri Müslüman kadınlarda da karşılaştıldığı gibi “örtü ve yaşmak”³⁶⁵ şeklinde kaydedilmiştir.

Tıpkı daha önce bahsi geçen yemeni gibi, yüzyılın başlarında yaşmağa olan ilgi yüzyılın ortalarında elde edilen verilerden hareketle dağılmış görünmektedir. Yüzyılın başlarında

³⁶³ İsmail Parlatır, “Örtü”, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, (Ankara: Yargı Yayınevi, 2006). 1328.

³⁶⁴ MŞS, no. 243, vr. 39.

³⁶⁵ MŞS, no. 243, vr. 79.

% 42 oranında yaşmağa sahip olan Müslüman kadınlar yüzyılın ortalarında % 20 oranında yaşmağa sahip olarak yaşmak tercihlerini yarı oranda azaltmış olduklarını söyleyebiliriz. Yüzyılın ortalarına ait incelenen Müslüman kadınların tereke adedi 20'dir. Bu yirmi tereke defterinde yaşmağı içeren tereke adedi ise 3'tür. Müslüman kadınların bu dönemde analiz edilen tereke defterlerinde sahip oldukları toplam yaşmak adedi ise 4'tür. Bu tereke defterlerinde yaşmak tekil olarak kaydedilirken yüzyılın başlarında olduğu gibi "örtü yaşmak" şeklinde söz öbeği formunda da kaydedilmiştir. Bir diğer söz öbeği formu ise "peçe yaşmak" şeklindedir.

Yüzyılın başlarında % 33 oranında yaşmağa sahip olan gayrimüslim kadınların, yüzyılın ortalarında incelenen tereke defterlerinde yaşmak kullanmadıkları tespit edilmiştir.

Resim 4: Başında Yaşmak Olan Feraceli Bir Kadın

Kaynak: Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1969), 244.

2.3.10. Kalpak

Kalpak, çuhadan yahut deriden imal edilen düz bir başlıktır. Sarıksız da kullanımı mevcuttur. Çuha ve deriye ek olarak pöstekiden de yapılmaktadır ve çeşitleri mevcuttur. Çerkez kalpağı, Rus kalpağı, post kalpak, Tatar kalpağı mevcut kalpak çeşitlerindendir.³⁶⁶ Yapımında kalın kumaş kullanılan kalpakların kış aylarında başı sıcak tutması için kullanıldığı düşüncesini akla getirmektedir. Bilindiği üzere Türklerin çok eskilerden itibaren başlarına kalpak giymişlerdir. Bu kalpaklar koyun ve kuzu derisinden imal edilmekteydi. Kalpak, milli başlık olarak kabul görmekteydi.³⁶⁷

19. yüzyıl başlarında Manisa’da kalpak kullanımı yalnızca gayrimüslim erkekler tarafından ilgi görmüştür. Bu dönemde gayrimüslim erkeklerin kalpağa sahip olma oranı % 11’dir. Tereke defteri incelenen 9 gayrimüslim erkekten yalnızca bir tanesi kalpağa sahiptir. Bu kişi Boduroğlu Acı Merkail v. Yafiya’dır.³⁶⁸ Mevcut dönemde Müslüman kadınların, Müslüman erkeklerin ve gayrimüslim kadınların tereke defterlerinde kalpağa rastlanılmamıştır. 19. yüzyılın ortalarında ise kalpak analiz edilen tereke defterlerinde hiçbir toplumsal kategori tarafından tercih edilmemiştir.

2.3.11. Çenber

*“Boyun veya alına bağlanan yemeni, bir çeşit başlık olup örtüsü arkadan topuklara kadar sarkar. Frenk mermeri, hazne mermeri, sultan mermeri, kandil mermeri ve Bengal mermeri gibi çeşitleri vardır. Şehir ve köylerde kadınlar giyer.”*³⁶⁹ Çeşitleri mevcut olan bu çenberleri kadınların yanı sıra erkekler de kullanmışlardır. Erkekler ekseri boyuna bağlayarak kullanmayı tercih etmişlerdir. Hamal, beygir sürücüsü, hallaç, kayıkçı gibi kimseler terledikleri zaman boyunlarına bağladıkları çenberi çözerek yüzlerinin ve göğüslerinin terlerini silmek için kullanırlardı. Terlerini sildikten sonra tekrar boyunlarına bağlardı. Boyunlarına bağladıkları bu çenberler çeşitli renk ve desenlerde olabiliyordu. Meslek gereği kullanım dışında delikanlılar süs amaçlı olarak da boyunlarına takmışlardır. Boyuna takılarak kullanımı haricinde üçgen biçimine getirildikten sonra uzun kenarı sırta, kısa olan iki ucu göğse gelecek şekilde takılırdı.

³⁶⁶ Mehmet Zeki Pakalın, “Kalpak”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 2:152-153.

³⁶⁷ Uluçay, Çağatay, *Sancaktan Saraya*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012, 470.

³⁶⁸ MŞS, no. 239, vr.109.

³⁶⁹ Mehmet Ali Ünal, “Çenber” *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011). 165-166.

Böyle takılmasının sebebi ise mevcut durumda kullanılmış olan üst kıyafeti (gömlek, cepken) tozdan, kirden veya yine terden korumak içindir.³⁷⁰

Daha önce de zikredildiği gibi çenberin boyun kullanımına ek olarak alına takılarak kullanımı da mevcuttur. Gerekli şekil verildikten sonra hem erkekler hem de kadınlar tarafından başına taktıkları başlıkların etrafına sararak kullanmışlardır. Böyle kullanımda baştaki başlık biraz geri takılarak çenbere yer ayrılmıştır. Başlığın etrafına çenber sarılarak alındaki terin yüze akması engellenmesinin yanında başlığı sıkı tutması da sağlanırdı. Alın bölgesine takılması gençler tarafından baş süsü olarak görülmüştür.

371

İncelenen dönemin başlarında analiz edilen tereke defterlerinde çenber kullanımına yalnızca Müslüman kadınlar tarafından tercih edilmiştir. Tereke defteri incelenen 42 Müslüman kadından yalnızca bir tanesinin tereke defterinde çenber kaydı mevcuttur. Buna bağlı olarak Müslüman kadınlarda çenberin yüzdelik oranı % 2,38'dir. Çenbere sahip olan Aişe bt. Hasan'ın³⁷² üç adet çenberi bulunmaktadır ve fiyatı 9 kuruştur.

Yüzyılın ortalarında ise Müslüman kadınlar çenbere olan ilgisini artırmıştır. Yüzyıl başlarında % 2 civarında çenbere sahip olan Müslüman kadınlar yüzyılın ortalarında tercihlerini % 15'e çıkarmışlardır. Bu dönemde tereke defteri incelenen 20 kadından 3 tanesi 7 adet çenbere sahiptirler. Analiz edilen tereke defterlerinde çenberler hakkında sahip olduğumuz bilgiler ise adet ve fiyat bilgileriyle sınırlıdır.

Yüzyılın başlarında çenbere sahip olmayan gayrimüslim erkeklerin yüzyılın ortalarında % 10 oranında çenbere sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu dönemde tereke defteri incelenen 10 gayrimüslim erkekten yalnızca bir kişi bir adet çenbere sahiptir. Sahip olunan çenberle ilgili elde edilen ikinci bilgi ise fiyat bilgisidir. Bunun dışında çenberin kumaş, renk, desen vs. gibi bilgileri incelenen tereke defterlerinde belirtilmemiştir.

³⁷⁰ Reşat Ekrem Koçu, "Çenber", *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 70.

³⁷¹ Reşat Ekrem Koçu, "Çenber", *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 70.

³⁷² MŞS, no. 235, vr. 148.

2.3.12. Şal

“En güzelleri İran’da ve Hindistan’da dokunmuş esvaplık, boyun ve omuz için atkılık, kuşaklık ve sarıklık kıymetli bir yün kumaşın adı”³⁷³ şeklinde tabir olunan şal, yün kumaşın yanı sıra ipekli ve pamuklu kumaşlardan da dokunmaktadır.

Şal, asırlar boyunca halkın hemen her kesimi tarafından oldukça ilgi görmüştür. Başa takılarak kullanımı mevcut olduğu gibi aynı zamanda bele bağlanarak da kullanılmıştır. Hatta XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başları arasında başkentte hem bele hem de başa şal sarmak gençler arasında bir eğilim yaratmıştır.³⁷⁴

Çeşitli kumaşlardan dokunarak elde edilen şallar üretildiği bölgeye göre adlandırılmıştır. Örneğin, Trablus ve Tosya’da dokunan şallar dokundukları bölgenin adıyla anılmışlardır. Şalların deseni genel olarak çizgili olsa da Horasan’sa imal edilen şallar çizgisiz ve serpmeli çiçekli olarak üretilmiştir.³⁷⁵

19. yüzyıl başlarında Manisa şehrinde şal kullanımına sadece Müslüman erkeklerin tereke defterinde rastlanılmıştır. Tereke defteri analiz edilen 31 Müslüman erkekten 4 tanesi 6 adet şala sahiptir. Dolayısıyla Müslüman erkeklerin bu dönemde şala sahip olma oranı %12,90’dır. Müslüman erkeklerin sahip oldukları şallar adet, fiyat ve türü bakımından farklılık göstermektedir. Örnek verecek olursak, Kuşadası’ndan gelirirken katlen/öldürülmek suretiyle vefat eden es-Seyyid el-Hac Mustafa b. Abdullah³⁷⁶ iki adet şala sahiptir. Şallarının ikisi de Bağdat şalıdır. Ancak fiyatları farklıdır. Müsta’mel beyaz çiçekli Bağdat şalının değeri 14,5 kuruş iken deseni ve rengi hakkında malumat verilmeyen diğer Bağdat şalı 39,5 kuruş ile bu dönemdeki en yüksek pahaladaki şalıdır.

Bu dönemde şala sahip olanlardan bir diğeri ise es-Seyyid el-Hac Mustafa b. Abdullah’tır.³⁷⁷ Bir önceki örnekte olduğu gibi bu şahıs da iki adet şala sahiptir. Şallarından bir tanesi şahsın tereke defterinde “nısf köhne Bağdat şal” şeklinde kayıt olunmuştur ve değeri 5 kuruştur. Sahip olduğu diğer şalı ise “köhne Lahor şal” şeklinde ifade edilmiştir. Bu şalın değeri ise 3 kuruştur. Bu dönemdeki şala sahip olan Müslüman

³⁷³ Reşat Ekrem Koçu, “Şal”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 213-214.

³⁷⁴ Koçu, “Şal”, 213-214.

³⁷⁵ Mehmet Zeki Pakalın, “Şal”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 3:306-307.

³⁷⁶ MŞS, no. 241, vr. 83-84.

³⁷⁷ MŞS, no. 240, vr. 70-71.

erkekler arasında değeri en düşük olan şallardan biridir. Daha önce şalların üretildiği yerin adlarını aldıkları belirtilmişti. Dolayısıyla Lahor şalı da üretildiği yerin (Yunanistan) adını almıştır.

El-Hac Abdurrahman şala sahip olan bir diğer kişidir. Abdurrahman'ın bir adet şalı bulunmaktadır. Şalının değeri 3 kuruş 15 pare olarak belirlenmiştir. Şahsın tereke defterinde sahip olduğu şal ise “şal kuşak” biçiminde kaydedilmiştir. Bu ifadede iki ihtimal belirmektedir. Birincisi şal ve kuşak olarak ayrı biçimde kaydedilmek yerine şal kuşak olarak birleşik yazılmış olmasıdır. Dolayısıyla tereke defterinde söz öbeği şeklinde yer almış olabilir. İkinci ihtimal ise “şal kuşak” ifadesinin kuşak gibi bele bağlanan şalı kastetmesidir. Netice olarak, ifadenin kesin olarak neyi işaret ettiği bilinmemektedir.

Gerek renk gerekse adet bakımından hacimli sayıda şala sahip olan Osman Ağazade el-Hac Ahmet Ağa b. el-Hac Abdullah³⁷⁸ 19.yüzyıl başlarında tereke defterinde eşyaya sahip olan bir diğer Müslüman erkektir. Şahsın iki adet beyaz, iki adet lacivert ve birer adet turuncu, yeşil, sarı ve kırmızı olmak üzere toplam 8 adet şalı bulunmaktadır.

19. yüzyıl başlarında şala sahip olan Müslüman erkekler bu ilgisini yüzyılın ortalarında da artırarak devam ettirmişlerdir. Yüzyıl başlarında % 12,90 oranında şala sahip olan Müslüman erkekler yüzyılın ortalarında % 40 oranında şala sahiptirler. Bu dönemde tereke defteri analiz edilen 15 Müslüman erkekten 6 tanesi 10 adet şala sahiptir. İncelenen tereke defterlerinde karşılaşılan şal çeşitleri ise “Acem şalı ve Efrenç şalı” olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yüzyıl başlarında şala sahip olan Müslüman erkekler yüzyılın ortalarında eşlik eden bir diğer toplumsal sınıf ise Müslüman kadınlardır. Yüzyılın başlarında incelenen tereke defterlerinde şal kullanımına rastlanılmayan kadınlar yüzyılın ortalarında % 45 oranında şala sahiptirler. Bu dönemde tereke defteri incelenen 20 Müslüman kadından 7 tanesi 26 adet şala sahiptir. Mevcut şallardan çeşidi belirtilenler ise “kebir, değirmi, Frenkkari, Lahor, Efrenç ve Acem” şeklinde tereke defterlerinde yer almaktadır.

³⁷⁸ MŞS, no. 240, vr. 120-127.

2.3.13. Tülbent - Tülbent rts

Tülbent rts 19. yüzyıl başlarında Müslüman kadınların tereke defterinde yer almaktadır. Tereke defteri incelenen 42 Müslüman kadından yalnızca Leblebici zade el-Hac Mehmet Ağa bt. Atike³⁷⁹ iki kuruş değerinde bir adet tülbent örtüsüne sahiptir (% 2,38). Ancak belirtmek gerekir ki tülbent örtüsü ifadesinin sözlük anlamı bilinmemektedir. Dolayısıyla tam tanım vermek mümkün görünmemektedir. Ancak ihtimaller dâhilinde değerlendirme yapmak yanlış olmayacaktır.

Tülbent rts daha önce de bahsi geçen kavuk örtüsü gibi kullanılan eşyanın (tülbent) zarar görmemesi veya kirlenmemesi amacıyla tülbentin üzeri örtülmek için kullanılmış olabilir. Bunun dışında başörtüsü biçiminde kullanılan tülbent olarak kullanılma ihtimali de mevcuttur.

Tülbent ise günlük hayatta farklı kullanım alanlarına sahip olan fakat bunlardan en önemlisi cerrahi alanlarda tercih edilen yara ve sargı bezlerinin yapımında kullanılmaktadır. Fakat bunun yanı sıra giyim kuşamda da kendine yer bulmuş, sarık için en makbul kabul görülen bez çeşidi olmuştur. Tlbentin kadınlar tarafından kullanılması ise kesilen parçaların üzerine nakışlar yapılarak başlarına takılmasıyla olmuştur. Aynı zamanda bu bezler namaz kılarken de tercih edilmişlerdir.³⁸⁰

Tablo:48. 19. Yüzyıl Ortalarında Manisa’da Tülbent Sahipliği

Toplumsal Kategori	Oran (%)
Müslüman Erkekler	% 6,67
Müslüman Kadınlar	% 20,00
Gayrimüslim Erkekler	% 10,00
Gayrimüslim Kadınlar	-

19. yüzyıl başlarında Manisa şehrine ait incelenen 88 adet tereke defterinde toplumsal kategorilerde tülbent kendine yer bulamamıştır. Ancak yüzyılın ortalarında tülbent, Müslüman erkekler, Müslüman kadınlar ve gayrimüslim erkekler tarafından tercih edilmiştir. Bu dönemde Müslüman erkekler % 6,67 oranında tülbente sahiptirler.

³⁷⁹ MşS, no. 235, vr. 110.

³⁸⁰ Reşat Ekrem Koçu, “Dlbend”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 98.

Döneme ait tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkekten el-Hâc Halil Ağa b. Musa b. Mehmed³⁸¹ bir adet tülbente sahiptir.

Bu dönemde tülbente sahip olan bir diğer toplumsal sınıf ise Müslüman kadınlardır. Müslüman kadınlar % 20 oranında tülbente sahiptirler. Döneme ait tereke defteri incelenen 20 Müslüman kadından dört tanesi sekiz adet tülbente sahiptir. Bu tülbentlerden bazıları “tülbent parça” olarak kaydedilmiştir. Bu şekilde kaydedilenler başa takılan tülbentten ziyade diğer alanlarda kullanılan bez olarak tercih edilmiş olabilir. Tülbentle ilgili farklı bir kullanım olarak “tülbent eşya” ifadesi yer almaktadır.

19. yüzyıl ortalarında tereke defteri incelenen 10 gayrimüslim erkekten biri olan Kilboz v. Kivork³⁸² ise bir adet damgahane tülbente sahiptir. Dolayısıyla bu dönemde gayrimüslim erkeklerin sahip oldukları tülbent oranı % 10’dur. Bu döneme ait tereke defteri incelenen 8 gayrimüslim kadından tülbent tercih eden olmamıştır.

2.3.14. Yazma

Yazma için “üstüne boya ve fırçalar ile renkli bezemeler yapılmış bez”³⁸³ olarak tanımlaması yapılmıştır. Bez olarak kullanılan yazmanın diğer bir kullanım alanı ise ikinci bir tanımı olan “böyle bir bezden yapılmış başörtüsü”³⁸⁴ ifadesi ile olmuştur.

Tablo:49. 19. Yüzyıl Ortalarında Manisa’da Yazma Sahipliği

Toplumsal Kategori	Oran (%)
Müslüman Erkekler	% 6,67
Müslüman Kadınlar	% 30,00
Gayrimüslim Erkekler	% 10,00
Gayrimüslim Kadınlar	% 25,00

19. yüzyıl başlarında analiz edilen tereke defterlerinde hiçbir toplumsal grup tarafından tercih edilmeyen yazma, yüzyıl ortalarında bütün toplumsal kategori tarafından tercih edilmiştir. Bu dönemde tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkekten bir kişi iki adet

³⁸¹ MŞS, no. 306, vr. 197.

³⁸² MŞS, no. 306, vr. 173-174.

³⁸³ Mine Esiner Özen, “Türkçede Kumaş Adları”, *İÜEF Tarih Dergisi* 33 (1982), 339.

³⁸⁴ Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, Kubbealtı Lugatı, “Yazma”, erişim:29.04.2019, <http://lugatim.com/s/yazma>

yazmaya sahiptir. Buna bağılı olarak mevcut dönemde Müslüman erkeklerin yazmaya sahip olma oranı ise % 6,67 olarak belirlemiştir.

Müslüman kadınlar ise bu dönemde % 30 oranında yazmaya sahiptirler. Sahip olunan oranın Müslüman erkeklerden daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Mevcut döneme ait 20 Müslüman kadının tereke defteri incelenmiş olup, bu tereke defterlerinde yazmayı içeren tereke adedi 6 olarak tespit edilmiştir. Altı tereke defterinde yer alan yazmaların toplam sayısı ise 44 olarak belirlenmiştir. Bu yazmalardan 6 tanesi ise “oyalı yazma” olarak nitelendirilmiştir.

19. yüzyıl ortalarında tereke defteri incelenen 10 gayrimüslim erkekten biri olan Kilboz v. Kivork’un³⁸⁵ 29 adet yazması bulunmaktadır. Yazma sayısının diğır toplumsal sınıflara nazaran oldukça yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde yalnızca bir kişinin sahip olduğu yazmanın gayrimüslim erkekler üzerindeki oranı ise %10’dur.

Bu dönemde gayrimüslim kadınlar % 25 oranında yazmaya sahiptirler. Döneme ait tereke defteri incelenen 8 kadından 2 kişi 5 adet yazmaya sahiptir. Bu beş yazmadan ikisi “oyalı yazma” olarak kaydedilmiştir.

2.4. Ayağa Giyilenler

2.4.1. Pabuç

Pabuç kelimesinin kökü Farsçadan gelmektedir. Ayağa giyilen topuğu olmayan bir tür ayakkabıdır.³⁸⁶ Mestle birlikte kullanımı da mevcuttur. Pabuç, yemeni, terlik gibi ayağa giyilen nevileri kapsamaktadır.³⁸⁷

Baştan aşağı bir kıyafet düşünöldüğü zaman pabuçlar o kıyafeti tamamlayan son unsurdur. Özellikle de dışarıda giyilen eşyaların vazgeçilmez aksesuarı arasında yer almaktadır. Pabuç cinsiyet ayrımı olmadan hem kadınlar hem de erkekler tarafından tercih edilmiştir. İncelenen tereke defterlerinde 1800’lü yılların başlarında Manisa şehrinde pabuç kullanımı Müslüman kadın ve erkeklerin terekelerinin muhtevasında yer almaktadır.

³⁸⁵ MŞS, no. 306, vr. 173-174.

³⁸⁶ Celal Esad Arseven, “Pabuc” *Sanat Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966), 4:1582.

³⁸⁷ Reşat Ekrem Koçu, “Pabuç”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 185.

Tablo50. 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Manisa’da Pabuç Sahipliği

Toplumsal Kategori	19. Yy. Başları	19. Yy. Ortaları
Müslüman Erkekler	% 3,23	% 6,67
Müslüman Kadınlar	% 11,90	% 40,00
Gayrimüslim Erkekler	-	% 10,00
Gayrimüslim Kadınlar	-	-

19. yüzyıl başlarında, 42 tane Müslüman kadının tereke defteri baz alınarak, istatistiksel veri aracılığıyla elde edilen sonuçlar çerçevesinde bir takım bulgulara ulaşılmıştır. Bu bulgulardan hareketle, Müslüman kadınların pabuca sahip olma oranının % 11,90 olduğu tespit edilmiştir. Envanterinde pabuç bulunan tereke adedi beştir. Bu pabuçların bazı tereke defterlerinde yazılım bakımından farklı olduğu saptanmıştır. Bazı tereke defterlerinde “babuş” olarak kaydedilirken bazı tereke defterlerinde ise “babuc” şeklinde kaydedilmiştir. İncelenen tereke defterlerinde yer alan bir diğer farklı durum ise pabuca uygulanan işçilik faaliyetlerinin belirtilmesi olmuştur. Atike Hanım’ın³⁸⁸ bir adet nakışlı, işlenmiş manasına gelen münakkaş pabuca sahip olması bahsi geçen farklılığa örnek teşkil etmektedir. Diğer bir farklı durum ise daha önce de zikredildiği gibi tereke defterlerinde pabucun mestle birlikte kaydedilerek defterde söz öbeği şeklinde yer almasıdır.

Müslüman kadınlar dışında Müslüman erkekler de yüzyıl başlarında pabuç kullanmışlardır. Ancak kullanım oranı Müslüman kadınlardan daha düşüktür (%3,23). Tereke defteri incelenen 31 Müslüman erkekten yalnızca Kara Mahmud Efendi b. Ömer bir adet pabuca sahiptir. Ancak belirtmek gerekir ki şahsın sahip olduğu pabuç tereke defterinde söz öbeği şeklinde (mest pabuç) yer almaktadır. Görüldüğü üzere mestin pabuçla birlikte zikredilmesi bu dönemde yaygın olarak kullanılmıştır.

Bu dönemde tereke defteri incelenen gayrimüslim kadın ve erkeklerde pabuç kullanımına rastlanılmamıştır. Belirtilmesi gereken bir diğer husus ise gayrimüslim kadınların tereke defterlerinde ayağa giyilen hiçbir eşyanın mevcut olmamasıdır. Mevcut dönemde gayrimüslim kadınların ayaklarına hiçbir şey giymediklerini iddia edemeyiz. Bu nedenle sadece incelenen tereke defterlerinin muhtevasında yer almadığını söylemek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

³⁸⁸ MŞS, no. 235, vr. 110.

19. yüzyıl ortalarında pabucun Müslüman erkekler, Müslüman kadınlar ve gayrimüslim erkekler tarafından tercih edildiğini tablo 23’de görmekteyiz. Müslüman erkekler bu dönemde % 6,67 oranında pabuca sahiptirler. Yüzyılın başlarına kıyasla oranın arttığını söyleyebiliriz, ancak yüzyıl başlarında tereke defteri incelenen 31 erkekten yalnızca bir tanesi pabuca sahipken yüzyılın ortalarında da aynı durum söz konusu olarak tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkekten yalnızca bir tanesi pabuca sahip olmuştur. Her ne kadar oran matematiksel olarak artmış görünse de mevcut pabuç sayısı iki dönemde de aynı kalmıştır.

Müslüman kadınlar 19. yüzyıl ortalarında % 40 oranında pabuca sahiptirler. Yüzyıl başlarında tereke defteri incelenen 42 Müslüman kadından 5 tanesi 5 adet pabuca sahipken yüzyıl ortalarında tereke defteri incelenen 20 Müslüman kadından 8 tanesi 14 adet pabuca sahiptir. Dolayısıyla yüzyılın ortalarında hem oranın hem de pabuç sayısının arttığını ifade edebiliriz. Yüzyılın başlarında olduğu gibi ortalarında da “mest pabuç” şeklinde kayıtlar mevcuttur. Bunun dışında “pabuç çift”³⁸⁹ şeklinde ifadeler kullanılıp altına rakamlar yazılmıştır.

Gayrimüslim erkekler ise % 10 oranında pabuca sahiptirler. Müslüman erkeklerde olduğu gibi gayrimüslim erkeklerde de pabuca sahip bir kişi bulunmaktadır. Tereke defterindeki kaydı ise “pabuç çift” ifadesi ile yer almaktadır.

2.4.2. Mest

Mest, yapımında yumuşak deri tercih edilerek ayak bileğinden biraz yukarıda düğmesiz ve bağciksız formda olup tıpkı çorap gibi giyilen bir ayakkabı türüdür. Fermuarlı türleri mevcuttur. Mest hem kadın hem de erkekler tarafından kullanılmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki mest diğer ayakkabı türleri gibi sokağa çıkarken kullanılamaz, ev içi kullanımına uygundur. Sokağa çıkarken ise üzerine pabuç veya dışarıda giyilen diğer ayakkabı türlerinden giyilerek kullanılır.³⁹⁰

Kullanım amaçlarından biri ise abdest aldıktan sonra ayaktan tekrar çıkarmamak şartıyla bir dahaki abdestte mesti ayaktan çıkarmadan üzerini elle mesh etmektir. İnsanların mesti tercih etmesinin nedeni sağlamış olduğu bu kolaylığı bir neden olarak görebiliriz.

³⁸⁹ MŞS, no. 316, vr. 129-129.

³⁹⁰ Reşat Ekrem Koçu, “Mest”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 173.

Tablo:51. 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Mest Sahipliği

Toplumsal Kategori	19. Yy. Başları	19. Yy. Ortaları
Müslüman Kadınlar	%9,52	% 10,00
Müslüman Erkekler	%6,45	-

Tablo 49’da mest sahipliğinin toplumsal kategorideki dağılımı yüzdelik olarak verilmiştir. Bu tabloda Müslüman kadınların erkeklere kıyasla daha fazla meste sahip olduğu görülmektedir. 19. yüzyıl başlarında tereke defteri incelenen 42 Müslüman kadından 4 tanesi meste sahiptir. Ancak sahip olunan bu mestlerle ilgili bilgimiz adet, fiyat ve kaydedilme şekli ile sınırlıdır. Buradaki kaydedilme şeklinden kasıt ise eşyanın söz öbeği şeklinde yazılmasıdır.

Tabloya göre Müslüman erkekler yüzyıl başlarında % 6,45 oranında meste sahiptir. Bu dönemde Manisa’da 31 Müslüman erkeğin tereke defteri analiz edilmiştir. Buna bağlı olarak mesti içeren tereke adedi ikidir. Müslüman erkeklerin tereke defterlerinde mestin söz öbeği şeklinde (mest pabuç)³⁹¹ kaydı bulunmakla birlikte “sagir mest”³⁹² şeklinde mestin küçük olduğunu ifade eden biçimde yer alan kullanımlar da mevcuttur.

19. yüzyıl ortalarında Manisa şehrine ait incelenen tereke defterlerinde Müslüman kadınların % 10 oranında meste sahip oldukları görülmüştür. Bu döneme ait tereke defteri incelenen 20 Müslüman kadından iki tanesi iki adet meste sahiptirler. Bu mestler ise “mest pabuç” ifadesiyle söz öbeği şeklinde kaydedilmiştir. Yüzyıl ortalarına ait incelenen tereke defterlerinde diğer toplumsal gruplarda mest sahipliğine rastlanılmamıştır.

³⁹¹ MŞS, no. 240, vr. 64-66.

³⁹² MŞS, no. 239, vr. 54-56.

Resim 5: Meşin Üzerine İşlemeli Mest, XVI. Yüzyıl

Kaynak: Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1969), 173.

2.4.3. Nalın

Nalın, “*hamamda ve ayakyolunda vesairede sulu mahallerde giyilen tahtadan, yüksekçe ve tasmalı ayakkabı.*”³⁹³ Odundan yek parça olarak oyularak yapılan nalının, ayağı tutması için üzerinde tasma bulunmaktadır. Bu tasma hariç nalın tek parça odundan (tahta) oluşmaktadır. Üzerinde bulunan tasma ise nalına çakılarak sabitlenmektedir. Nalın elde etmek için odunlar hususi olarak seçilmektedir. Bunun için şimşir ve abanoz tercih edilmektedir. Üzerine eklenen tasma için ise çeşitli işlemler, kumaşlar, inciler dahi kullanılmaktadır. Kadifeden, sırma işlemeli hatta ayna kırıklarıyla üzerine süsler yapılmış nalın tasmaları da vardır. Bunlar adeta sanat eseri niteliğindedir. Tasmaların süslenmesine ek olarak ayağın koyulacağı yer de süslenmiştir. Sedef işlemeli, mercan kakmalı, gümüş tel, bahsi geçen yer için uygulanan işçilik/güzelleştirme faaliyetlerindendir.³⁹⁴

Nalın, daha önce de zikredildiği gibi hamamda yahut sulu yerlerde giyilen bir çeşit ayakkabıdır. Dolayısıyla, tıpkı mest gibi sokağa çıkarken kullanılacak ayakkabı türüne örnek değildir. Günümüzde de sokağa çıkarken nalın kullanılmamaktadır. Ancak, Anadolu’nun bazı kasabalarında bazı kadınlar mestle birlikte nalın kullanmışlardır. Fakat kullanılan bu nalınlar çok yüksek ayaklı olmamıştır.³⁹⁵

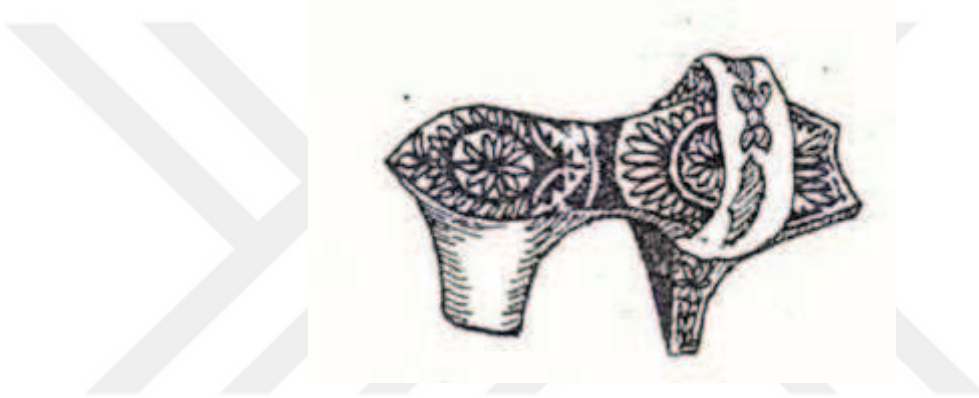
³⁹³ Sami, “Nalın”, 1465.

³⁹⁴ Reşat Ekrem Koçu, “Nalın”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 179-180.

³⁹⁵ Koçu, “Nalın”, 179-180.

19. yüzyıl başlarında Manisa’da nalın sahipliği yalnızca Müslüman kadınlarda mevcuttur. Bu dönemde tereke defteri incelenen 42 Müslüman kadından yalnızca bir tanesi nalına sahiptir. Ümmühan bt. Abdullah’ın³⁹⁶ bir adet nalını mevcuttur. Müslüman kadınların bu dönemde nalına sahip olma oranı ise % 2,38’dir.

19. yüzyıl ortalarında ise incelenen tereke defterlerinde toplumsal grupların nalın tercih etmedikleri tespit edilmiştir.

Resim 6: Kalın Ökçeli Nalın

Kaynak: Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1969), 179.

2.4.4. Çizme

“Koncu dize kadar veya dizden yukarı çıkacak kadar uzun ayakkabı”³⁹⁷ olarak tabir olunan çizme için eski Türk eserlerinde farsça “mûze” kelimesi kullanılmıştır. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra yeni kurulan orduda çizmeyi atlı birlikler (süvari) ile topçular giymiştir. Ordu kaldırılmadan evvel, askerlere çizme yerine her yıl “çizme bahası” verilerek ayakkabı ihtiyacı bu şekilde sağlanmıştır. Ordu dışında, XVIII. yüzyıl sonlarına değin vezirler ve padişahlar tarafından ise çizme-mestler tercih edilmiştir. Bunun nedeni ise, Türk örf ve geleneklerinde eve dışarıda giyilen ayakkabı ile

³⁹⁶ MŞS, no. 235, vr. 156.

³⁹⁷ Sami, “Çizme”, 527.

girilmemesidir. Dolayısıyla mestle birlikte kullanımı bu açıdan kişilere büyük kolaylık sağlamıştır.³⁹⁸

Çizme, 19. yüzyıl başlarında Manisa halkı tarafından da kullanılmıştır. Bu dönemde kullanımı Müslüman erkekler ile gayrimüslim erkekler tarafından olmuştur. Mevcut dönemde 31 Müslüman erkek terekesinde çizmeyi içeren tereke adedi ikidir. Çizmelerden biri “köhne çizme”³⁹⁹ diğeri ise “siyah çizme”⁴⁰⁰ olarak kaydedilerek eskimişlik ve renk bilgisi verilmiştir. Müslüman erkeklerin bu dönemde Manisa’da çizme sahipliği oranı ise % 6,45’dir.

Mevcut dönemde gayrimüslim erkeklerin çizmeye sahip olma oranı % 11 civarındadır. Bu dönemde 9 tane gayrimüslim erkek terekesi incelenmiştir ve eşyayı içeren tereke adedi 1’dir. Çizmeye sahip olan kişi Nikola v. Panayot’tur ve bir adet çizmesi bulunmaktadır.⁴⁰¹

Yüzyıl başlarında Manisa’da Müslüman ve gayrimüslim kadınların tereke defterlerinde çizmeye rastlanılmamıştır. Çizme, günümüzde hem kadın hem de erkekler tarafından çeşitli renk ve desenlerde tercih edilmektedir.

19. yüzyıl ortalarında çizme sahipliğinde toplumsal kategori arasında değişim yaşanmıştır. Yüzyıl başlarında Müslüman erkekler ve gayrimüslim erkekler tarafından tercih edilen çizmeler, yüzyıl ortalarında Müslüman erkeklere Müslüman kadınlar eşlik etmişlerdir. Yüzyıl başlarında % 6,45 oranında çizmeye sahip olan Müslüman erkekler, yüzyıl ortalarında % 13,33 oranında çizmeye sahiptirler. Dönemin ortalarına ait incelenen 15 Müslüman erkeğin tereke defterinde 2 kişi 2 adet çizmeye sahiptir. Sahip olunan bu çizmeler ise “çizme çift” şeklinde tereke defterine kaydedilmiştir.

Yüzyıl ortalarında çizmeye sahip olan bir diğer toplumsa grubu oluşturan Müslüman kadınlardır. Tereke defteri incelenen 20 Müslüman kadından iki tanesi iki adet çizmeye sahiptir. Müslüman kadınların bu dönemde çizmeye sahip olma oranı ise %10 olarak belirlenmiştir. Yüzyıl ortalarında analiz edilen tereke defterlerinde gayrimüslim tebaanın çizme sahipliğine rastlanılmamıştır.

³⁹⁸ Reşat Ekrem Koçu, “Çizme”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 77-78.

³⁹⁹ MŞS, no. 242, vr. 12.

⁴⁰⁰ MŞS, no. 239, vr. 40-41.

⁴⁰¹ MŞS, no. 239, vr. 59.

2.4.5. Terlik

Terlik, “*esasen kunduranın içinden ve çorapsız giyilen hafif ayakkabı*”⁴⁰² olarak tanımlanmıştır. Terlik, şekil bakımından farklılıklar olsa da hem erkek hem de kadınlar tarafından kullanılmaktadır. Ev içi kullanımı olduğu gibi ev dışında da kullanımı mevcuttur. Giyiminin rahat olması sokağa çıkarken kullanmak için avantaj olmuştur.

Terlikler çeşitli renk ve modellerde olabilmektedir. Hatta bazılarının kumaşı dahi farklıdır. Eskiden kadın ve erkekler için en değerli terlikler gelin ve güvey terliği için yapılmaktaydı. Bu terlikler süslü olmaktadır. Kadın terliğinin erkek terliğinden farkı ise daha ökçeli olmasıdır.⁴⁰³

19. yüzyıl başlarında Manisa’da, analiz edilen tereke defterlerinde terlik sahipliğine toplumsal kategori içinde sadece gayrimüslim erkeklerde rastlanılmıştır. Gayrimüslim erkeklerin terliğe sahip olma oranı %11 civarındadır. Tereke defteri incelenen 9 gayrimüslim erkekten yalnızca Yorgi nam Zimmi⁴⁰⁴ bir adet terliğe sahiptir.

19. yüzyıl ortalarında ise Manisa şehrine ait incelenen tereke defterlerinde yalnızca Müslüman kadınların terliğe sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu döneme ait tereke defteri incelenen 20 Müslüman kadından 2 tanesi 5 adet terliğe sahiptir. Buna bağlı olarak bu dönemde Müslüman kadınların terliğe sahip olma oranı % 10’dur.

2.4.6. Çorap

Ayağa giyilen unsurlardan biri olan çorap, günümüzde de önemini korumaktadır. Çeşitli renk ve desenlerde olan çoraplar hem erkekler hem de kadınlar tarafından tercih edilmektedir. Özellikle de kadınlar tarafından ilgiyle takip edilen çoraplar, ayağı örtmek, korumak veya ayakkabı içinde daha rahat kullanımına ek olarak estetik kaygı da dikkate alınarak üretilmektedir.

Fabrikalarda üretilen çorapların çeşitli malzeme kullanılarak yapılmasının yanı sıra çorap, aynı zamanda el işiyle de üretilmektedir. Ancak günümüzde el işi olarak üretilen çoraplar çok fazla yaygın değildir. El işi çorapların küçük kasabalarda yahut köylerde kadınlar tarafından hala üretilmekte olduğu da bir gerçektir. El örgüsü çoraplar

⁴⁰² Sami, “Terlik”, 400.

⁴⁰³ Reşat Ekrem Koçu, “Terlik”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 228.

⁴⁰⁴ MŞS, no. 235, vr. 126.

yapılırken genellikle ipliğin yün olmasına dikkat edilmiş ve çorapların üstüne çeşitli renklerden çeşitli desenler işlenmiştir.⁴⁰⁵

19. yüzyıl başlarında incelenen tereke defterlerinde toplumsal gruplar tarafından çorap kullanımına rastlanılmazken, yüzyıl ortalarında Müslüman kadınların % 10 oranında çoraba sahip oldukları tespit edilmiştir. Yüzyıl ortalarında tereke defteri incelenen 20 Müslüman kadından 2 tanesi 3 adet çoraba sahiptir. Bu dönemde Müslüman kadınlar çoraba sahip olan tek toplumsal kategoridir. Bunun dışında incelenen tereke defterlerinde Müslüman erkeklerin, gayrimüslim erkeklerin ve kadınların çorap kullandıklarına rastlanılmamıştır.

2.4.7. Tozluk

Tozluk, *“pantolon giyilmeden önceki eski erkek kıyafetinde kısa diz çakşırı giyenlerden pabuçlarını da çorapsız, yalın ayakla giyenlerden bazılarının bacaklarının kirlenmemesi için baldırlarına geçirdikleri taktıkları kumaş parçasının adı”*⁴⁰⁶dır. Bacakların temiz kalmasını sağlamanın yanında tozluk, aynı zamanda bacakları sıcak tutması için de tercih edilmiştir.⁴⁰⁷

Gerek bacakları sıcak tutması gerekse bacakların kirlenmemesi için kullanılan tozluk, 19. Yüzyılın başlarında Manisa şehrine ait analiz edilen tereke defterlerinde karşılaşılmamıştır. Ancak yüzyılın ortalarına gelindiğinde, incelenen tereke defterlerinde Müslüman erkeklerin tozluğa sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu dönemde tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkekten iki kişi beş adet tozluğa sahiptir. Buna bağlı olarak mevcut dönemde Müslüman erkeklerin tozluğa sahip olma oranı % 13,3 diyebiliriz. Pabuç ve çizmede olduğu gibi tozlukta da “çift” ifadesi kullanılmıştır. Bu döneme ait incelenen tereke defterlerinde diğer toplumsal gruplarda tozluk kullanımına rastlanılmamıştır.

⁴⁰⁵ Reşat Ekrem Koçu, “Çorap”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 78-81.

⁴⁰⁶ Reşat Ekrem Koçu, “Tozluk”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 231-232.

⁴⁰⁷ Mehmet Zeki Pakalın, “Tozluk”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 3:521.

2.5. Bele Bağlananlar

Tereke defterlerinden elde edilen verilerle, incelenen döneme ve bölgeye ait pek çok analiz yapmak mümkündür. Bu analizler sayesinde elde edilen bilgiler arasında giyim kuşam materyalleri de yer almaktadır.

Kıyafeti tamamlayan unsurlardan biri olan bele bağlanan eşyalar zorunluluktan ziyade süs amaçlı olarak da kullanılmışlardır. Kullanılan bu eşyalar, imal edildiği kumaştan üzerine uygulanan işçilik faaliyetlerine ve süslemede kullanılan malzemelere kadar kalite bakımından değeri değişmektedir. Değişen bu değer kişinin zenginliğini belirleyen ölçütler arasında yer almaktadır.

Kişinin toplumdaki yerini, ekonomik gücünü ve kişisel tercihlerini yansıtan giyim kuşam, çevre, dönem koşullarına, mevsim şartlarına, alışkanlıklara ve kültüre bağlı olarak kişiden kişiye değiştiği gibi toplumsal kategori arasında da farklılıklarla sonuçlanmaktadır. 19. yüzyıl başlarında Manisa’da giyim kuşama dâhil olan bele bağlanan eşyaları kuşak, uçkur, peştamal ve kemer oluşturmaktadır.

2.5.1. Kuşak

Bele bağlanan eşyalardan üzerinde durulacak olan ilk meta kuşaktır. Kuşak, hem kadın hem de erkekler tarafından tercih edilmiştir. Kadınların erkeklere oranla daha çok süs amaçlı veya şık görünmek adına kullanmış olabileceği ihtimaller dâhilindedir.

“*Bele sarılan uzun kumaş ve örmeler*”⁴⁰⁸ olarak tanımlanan kuşakları kadınlar entarilerinin üzerine dolayarak kullanmışlardır. Entarilerin kendi kumaşından elde edilen ve uçkura benzeyen dar kalıplı bu kumaşlar entarinin etrafına ancak bir defa dolanırdı. Entarinin etrafına dolanan kuşaklar ön kısımdan düğümlenerek bele tutturulurdu. Günümüzde kadınların kuşaklara olan ilgisi azalsa da kırsal kesimde yaşayan ve yaşça büyük olan kadınların hala kullanım alanlarında yer almaktadır.⁴⁰⁹

Hem erkeklerin hem de kadınların belinde önemli bir yere sahip olan kuşaklar, erkek kullanımında iç kuşak ve üstlük kuşak olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İç kuşakları, adından da anlaşılacağı üzere elbisenin altında içe giyilen don ve gömleğin üzerine beli

⁴⁰⁸ Celal Esad Arseven, “Kuşak”, *Sanat Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983), 3: 1179-1180.

⁴⁰⁹ Reşat Ekrem Koçu, “Kuşak”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 161.

sıkı tutmak için takılmaktadır. Bu kuşağın sarılma biçimi ise vücudun arka kısmında kuyruk sokumuna ön kısmında ise meme altına kadar sarılarak oluşturulur. Sıkı sarılan bu iç kuşaklar mevsim koşullarına göre pamuktan veya pamukla karışık yünden yapılmakla birlikte saf yünden de yapılmaktadır. Bir diğer kuşak çeşidi olan üst kuşaklar giyilen kıyafetin üstüne sarılırdı. Şalvar, potur, çakşır ve mintanın üstüne sarılan kuşaklar yeleğin, cepkenin, saltanın etekleri kuşağın üstüne sarkardı. Bu dış kuşakları kişinin ekonomik durumuna göre ve bulunduğu mevkie göre en düşük dokuma çeşidinden en pahalısına kadar çeşitlilik gösterirdi.⁴¹⁰

Üstlük kuşaklar erkekler tarafından sıkça kullanılmıştır. Eski giyimlerde neredeyse kuşak kullanmayan erkek yoktur, hatta yarı çıplak, ayağında giyecek hiçbir şeyi bulunmayan erkekler bile bir şekilde bir şey bulup beline sararlardı. Süs olarak kullanımının yanı sıra erkekler, kuşağın içine hançer, enfiye kutusu, anahtar, bıçak ve saat koyarak adeta cep gibi de kullanmışlardır.⁴¹¹

Tablo:52. 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Kuşak Sahipliği

Toplumsal Kategori	19. Yy. Başları	19. Yy. Ortaları
Müslüman Erkekler	% 54,84	% 40,00
Müslüman Kadınlar	% 64,29	% 30,00
Gayrimüslim Erkekler	% 44,44	% 10,00
Gayrimüslim Kadınlar	% 33,33	% 12,50

Yukarıdaki tabloda (tablo 50) 19. yüzyıl başlarında ve ortalarında Manisa’da kuşak sahipliği toplumsal kategoriye göre yüzdeliği tespit edilmiştir. Buna göre mevcut dönemin başlarında kuşak en çok Müslüman kadınlar tarafından tercih edilmiştir. Daha önce de zikredildiği gibi bu dönemde 42 Müslüman kadın muhallefatı analiz edilmiştir. Bu defterlerde kuşağı içeren tereke adedi 27 iken toplam kuşak sayısı 38’dir. Buna bağlı olarak Müslüman kadınlar % 64 oranında kuşağa sahiptirler. Müslüman kadınlar çeşitli kuşaklar kullanmışlardır. “Altın, yaldızlı, incili, gümüşlü ve mineli” kuşaklara ek olarak en çok “sim kuşak” (22) tercih edilmiştir. Bunun dışında Müslüman kadınların tereke defterlerinde söz öbeği şeklinde geçen ifadeler de mevcuttur.

⁴¹⁰ Reşat Ekrem Koçu, “Kuşak”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 160-161.

⁴¹¹ Koçu, “Kuşak”, 160-161.

Müslüman erkekler yüzyıl başlarında % 54 oranında kuşağa sahiptirler. Mevcut döneme ait 31 Müslüman erkek tereke defteri incelenmiş olup bu defterlerde eşyayı içeren tereke miktarı 17'dir. Müslüman erkeklerin sahip olduğu toplam kuşak adedi ise 32'dir. Müslüman erkekler de Müslüman kadınlar gibi çeşitli kuşaklara sahiptirler. Bu kuşak çeşitleri arasında “şali, basma, hamakari, humuskari, Trablus ve şal kuşak” yer almaktadır. Bunların haricinde Müslüman kadınlarla benzerlik gösteren bir durum ise kuşağın tereke defterlerinde söz öbeği şeklinde yer almasıdır.

Gayrimüslim erkekler 19. yüzyıl başlarında % 44 oranında kuşağa sahiptirler. Bu dönemde 9 adet gayrimüslim erkek tereke defteri incelenmiştir. Bu defterlerde 4 tane gayrimüslim erkeğin kuşağa sahip olduğu tespit edilmiştir. Toplam kuşak sayısı da eşyayı içeren tereke adediyle aynıdır. Ancak belirtmek gerekir ki gayrimüslim erkekler Müslüman kadın ve erkeklerde olduğu gibi kuşak çeşidi fazla değildir. Yalnızca bir tanesi “sim” olarak belirtilerek diğerleri yalnızca kuşak şeklinde kayıt altına alınmıştır.

Gayrimüslim kadınlar mevcut dönemde % 33 kuşak sahipliği ile en düşük kategoriyi oluşturmaktadır. Bu dönemde 6 gayrimüslim kadının tereke defteri analiz edilmiştir. Analiz edilen bu defterlerde iki kişide kuşak sahipliği vardır. İki kişinin sahip olduğu kuşak sayısı ise 7'dir. Bu grubun tereke defterlerinde kuşağın söz öbeği şeklinde kaydedilmesinin yanı sıra “inci kuşak (misgal 4)”⁴¹² formunda kuşağın detayları hakkında bilgi veren ifade de mevcuttur.

Tabloya göre (tablo 50) 19. yüzyıl ortalarında Müslüman erkeklerin % 40 oranla kuşağa en çok sahip olan toplumsal sınıfı oluşturdukları görülmektedir. Bu döneme ait tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkekten 6 tanesi 21 adet kuşağa sahiptir. Müslüman erkeklerin sahip oldukları kuşaklarla ilgili adet ve fiyat bilgisi dışında “kırmızı kuşak, ipek kuşak ve hamam kuşağı” gibi renk, kumaş ve kullanım amacı yer alan harici bilgilere de ulaşılmaktadır.

Müslüman kadınlar ise yüzyılın ortalarında % 30 oranında kuşağa sahiptirler. Müslüman erkeklere kıyasla oranın daha düşük olduğunu söyleyebiliriz. Mevcut dönemde tereke defteri incelenen 20 Müslüman kadından 6 tanesi kuşağa sahiptir. Bu dönemde Müslüman kadınların sahip oldukları toplam kuşak sayısı ise 8'dir. “Sim

⁴¹²Son zamanlarda sâdece altın, gümüş, inci gibi kıymetli maden ve mücevherleri tartmakta kullanılan ve kullanıldığı yere, zamana göre değişiklik gösteren, yaklaşık 1,3 veya 1,5 dirhem yahut 20 veya 24 kırıat ya da 4,009 veya 4,80 gr. karşılığı olarak kabul edilen ağırlık ölçüsü. Bkz. Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, Kubbealtı Lugatı, “Miskal”, erişim:15.04.2019. <http://www.lugatim.com/s/Miskal>.

kuşak, şali kuşak” sahip olunan kuşak çeşitlerindendir. Bunun dışında söz öbeği şeklinde kullanımlar da mevcuttur. “Sim kuşak ma’a kolluk” söz öbeği şeklinde kullanılan ifadeye örnek teşkil etmektedir.

Yüzyıl ortalarında kuşağa sahip bir diğer toplumsal grup ise gayrimüslim erkeklerdir. Bu dönemde 10 tane gayrimüslim erkeğin tereke defteri incelenmiş olup, incelenen bu defterlerde yalnızca bir kişinin kuşağa sahip olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla gayrimüslim erkeklerin bu dönemde kuşağa sahip olma oranı % 10’dur.

Gayrimüslim kadınlar yüzyıl ortalarında kuşağa sahip olan toplumsal kategori arasında yer almaktadır. Gayrimüslim kadınların bu dönemde kuşağa sahip olma oranı % 12,5 olup, tereke defteri incelenen 8 gayrimüslim kadından yalnızca bir tanesi “sim” kuşağa sahiptir.

2.5.2. Uçkur

“Asıl Türkçesi içkur olup iç donlarını bağlamak için kullanılırdı. Uç kısımları süslü ve işlemeli olurdu. İki metre kadar boyunda ve bir karış kadar eninde bezler üzerine az sırma ve çok ipekle gergeflerde işlenir bir nevi işlemedir. Eski erkekler bunu çahşura takarak uçlarını işlemesi de görünür bir halde gezerlerdi.”⁴¹³

İç donlarını bağlamak için kullanılan uçkurlar 19. yüzyıl Manisa’ında Müslüman ve gayrimüslim kadınlarla Müslüman ve gayrimüslim erkekler tarafından tercih edilmiştir. Aşağıdaki tabloda zikredilen toplumsal grupların sahip oldukları uçkurlar yüzdelik olarak tespit edilerek oransal dağılımı gözlemlenmiştir.

Tablo:53. 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Uçkur Sahipliği

Toplumsal Kategori	19. Yy. Başları	19. Yy. Ortaları
Müslüman Erkekler	% 29,03	% 13,33
Müslüman Kadınlar	% 35,71	% 45,00
Gayrimüslim Kadınlar	% 16,67	% 50,00
Gayrimüslim Erkekler	-	% 30,00

Tabloda (51) Müslüman kadınların yüzyıl başlarında en yüksek uçkur oranına sahip olduğu görülmektedir. Bu döneme ait tereke defteri incelenen 42 Müslüman kadından 15 tanesi uçkura sahiptir. Uçkura sahip olan bu 15 kadının ise toplam 41 adet uçkuru

⁴¹³ Nurettin Rüştü Büngül, “Uçkur”, *Eski Eserler Ansiklopedisi*, (Kervan Kitapçılık), 1:106.

bulunmaktadır. Müslüman kadınlar “işleme” ve “münakkaş uçkur” çeşitlerinin yanı sıra eşyanın sıfatını belirleyen “müsta’ mel, köhne ve cedid” gibi tamlamalar da mevcuttur. Bunlara ilaveten, daha önceki eşya türlerinde olduğu gibi burada da söz öbekleri göze çarpmaktadır. Uçkurun tanımında donu bağlamak için kullanıldığı ifade edilmişti. Bu sebeple “uçkur ve don”⁴¹⁴ Müslüman kadınların tereke defterlerinde birlikte kullanılmıştır.

Müslüman erkekler yüzyıl başlarında % 29 oranında uçkura sahiptirler. Bu dönemde 31 Müslüman erkek tereke defteri incelenmiş olup bu defterlerde 9 adet uçkura rastlanılmıştır. Uçkura sahip olan 9 kişinin ise toplam 22 adet uçkuru bulunmaktadır. Müslüman erkeklerin sahip oldukları uçkurlara uygulanan işçilik faaliyetleri ise münakkaş ve işleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında Müslüman kadınlarda olduğu gibi Müslüman kadınlarda da uçkurun söz öbeği şeklinde kullanımı mevcuttur.

19. yüzyıl başlarında Manisa’da uçkura sahip olan son toplumsal kategoriye gayrimüslim kadınlar oluşturmaktadır. Bu dönemde tereke defteri incelenen 6 gayrimüslim kadından yalnızca İrine bt. Iskafan⁴¹⁵ 4 adet uçkura sahiptir. Bu uçkurlardan bir tanesi “münakkaş”, bir tanesi “cedid “olmakla birlikte diğer ikisinin niteliği belirtilmemiştir.

Yüzyıl başlarında analiz edilen tereke defterlerinde uçkur sahipliğine rastlanılmayan gayrimüslim erkekler, yüzyılın ortalarında % 30 civarında uçkura sahiptirler. Yüzyıl ortalarına ait incelenen 10 tane gayrimüslim erkeğin tereke defterinde 3 kişinin uçkura sahip olduğu gözlemlenmiştir. Uçkura sahip olan bu 3 kişinin ise toplam 5 adet uçkuru bulunmaktadır.

Dönemin başlarında en düşük yüzdeliğe sahip olan gayrimüslim kadınlar, yüzyılın ortalarında en fazla yüzdeliğe sahip olan toplumsal kategoriye oluşturmuşlardır. Bu dönemde 8 adet gayrimüslim kadın terekesi incelenmiş olup, bu terekelerde 4 kişinin 7 adet uçkura sahip olduğu belirlenmiştir. Gayrimüslim kadınların bu dönemde sahip oldukları uçkur oranı ise % 50’dir.

Müslüman erkekler yüzyıl başlarına kıyasla yüzyıl ortasında, uçkur sahipliği hususunda oransal azalma yaşayan tek toplumsal gruptur. Yüzyıl başlarında % 29 oranında uçkura

⁴¹⁴ MŞS, no. 235, vr. 158.

⁴¹⁵ MŞS, no. 240, vr. 101.

sahipken yüzyıl ortalarında bu oran % 13'e düşmüştür. Yüzyıl ortalarında tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkekten 2 tanesi 23 adet uçkura sahiptir. Bu uçkurlardan bir tanesi “telli” olarak kaydedilmiştir.

Müslüman kadınlar yüzyıl ortalarında % 45 oranında uçkura sahiptirler. Bu dönemde 20 tane Müslüman kadının tereke defteri incelenmiştir. İncelenen bu defterlerde 9 kadının 36 adet uçkura sahip olduğu tespit edilmiştir.

2.5.3. Kemer

Şerit biçiminde yapılan, giyilen kıyafeti tıpkı kuşak gibi sıkı tutmak için veya süs amaçlı takılan ancak; bele yalnızca bir kere sarılan ve ön kısmında toka ile tutturulan bir eşya⁴¹⁶ olan kemer, on santim genişliğindedir ve çuhadan yapılmaktadır. Bu kemerin ön kısmına parça parça birbirine eklenmiş meşinin üzerine üç halka takılarak kemerin diğer ucuna çengel monte edilirdi. Ve bu çengeller kemerin ön kısmında bulunan halkalara takılırdı.⁴¹⁷

Kemerler eskiden olduğu gibi günümüzde de hem kadın hem de erkekler tarafından ilgi görmüştür. Günümüzün en zarif ve şık kıyafet unsurları arasında yer almaktadır. Erkekler kemeri daha çok pantolonun bel kısmına takarak kullanmışlardır. Kadınlar ise bu kullanıma ek olarak üzerlerine giydikleri elbise, gömlek, ceket vs. gibi kıyafetlerin üzerine takarak da kullanmaktadırlar. Bu kemerlerde türlü renk, desen ve kumaşlar kullanılarak farklı formlar elde edilmesiyle çeşitlilik sağlanmıştır.

Elbiselerin dışına takılan bu kemerler dışında elbiselerin altına gizli bir şekilde takılan ve içerisinde para koymak için cepleri bulunan kemerler de mevcuttur. Bu kemerlere ise *para kemeri* veya *altın kemeri* denilmektedir. Eskiden yolculuğa çıkan insanlar paralarını bu kemerlerde saklardı.⁴¹⁸ Muhtemelen bu şekilde yolculuk yapmayı hırsızlığa veya herhangi bir olumsuz duruma karşı almış aldıkları bir güvence/önlem olarak görmektedirler.

Kemerin eskiden pek çok çeşidi kullanılmıştır. Bu kemer çeşitleri ise şöyledir:

⁴¹⁶ Reşat Ekrem Koçu, “Kemer”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Yayınları, 1967). 152-153.

⁴¹⁷ Mehmet Zeki Pakalın, “Kemer”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 2:240-241.

⁴¹⁸ Celal Esad Arseven, “Kemer” *Sanat Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1965), 2:1006.

1-Yüksek tabakanın kullandığı ağır kumaşlardan yapılmış ve çeşitli mücevherlerle bezenmiş murassa kemerler,

2-En kıymetli kumaşlardan yapılmış altın sırma ile işlenmiş kemerler,

3-İnce kuyumculuk işi altın ve gümüş tellerle örülmüş altın ve gümüş kemerler,

4-Altın ve gümüş paftalardan (plaklardan) yapılmış kuyumculuk işi murassa kemerler,

5-Orta halli kimselerin avamın bağladıkları alelade kemerler; meşin kayış kemerler,

*6-Palaska denilen kayıştan asker kemerleri. Tanzimattan sonra bu kemerlerin tokaları Osmanlı Devleti arması ile gemi çapası, top namlusu ve güllesi, Ayyıldız gibi amblemler taşımıştır.*⁴¹⁹

Yukarıda bahsi geçen kemerlere 19. yüzyıl başlarında analiz edilen tereke defterlerinde rastlanılmamıştır. Bu dönemi kapsayan tereke defterleri incelendiğinde yalnızca Müslüman erkeklerin kemere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Müslüman erkeklerin kemere sahip olma oranı ise % 9 civarındadır. Tereke defteri incelenen 31 Müslüman erkekten 3 tanesi kemere sahiptir. Sahip olunan bu kemerlerle ilgili bilgiler adet ve fiyat bilgisine ek olarak bir tanesinin “köhne”⁴²⁰ olarak kaydedilmesidir. Bunun dışında söz öbeği şeklinde yer alan ifade de mevcuttur. Örneğin, “köhne sanduka ve kemer”⁴²¹ birlikte yazılmıştır.

Analiz edilen tereke defterlerinde hareketle, yüzyılın ortalarında Müslüman kadınların, gayrimüslim erkeklerin ve gayrimüslim kadınların kemere sahip oldukları tespit edilmiştir. Tespit edilen kemerlerin toplumsal kategoriye yansıma oranı her birinde farklı olsa da sahip olunan rakam aynıdır.

Müslüman kadınlar yüzyılın ortalarında % 5 oranında kemere sahiptirler. Tereke defteri incelenen 20 Müslüman kadından yalnızca bir tanesi kemere sahiptir. Kemer sahipliği 1 olan bir başka toplumsal sınıf ise gayrimüslim kadınlardır. Gayrimüslim kadınların kemere sahip olma oranı ise % 12,5’tur. Bir adet kemere sahip olan son toplumsal kategoriye gayrimüslim erkekler oluşturmaktadır. Gayrimüslim erkeklerin kemere sahip olma oranı % 10 olarak belirlenmiştir.

⁴¹⁹ Koçu, “Kemer”, 152-153.

⁴²⁰ MŞS, no. 242, vr. 12.

⁴²¹ MŞS, no. 237, vr. 26-28.

2.5.4. Peştamal

Bele bağlanan eşyalardan biri de peştamaldır. Kelimenin kökeni Farsçadır. Farsça okunuşu “püştemal” iken Türkçe okunuşu “peştamal”dır. Peştamal vücudun belden aşağı kısmını örten bir bezdir. Peştamallar üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar hamam peştamalı, esnaf peştamalı ve car peştamalıdır. Hamam peştamalı tahmin edileceği gibi hamamda kadınlar ve erkekler tarafından kullanılmaktadır. Ancak kadın ve erkeklerin kullanımı da farklılık göstermektedir. Erkekler çıplak vücudunun belden aşağısına sararken kadınlar koltuk altından itibaren sarmaktadırlar. Bu nedenle kadınların kullandıkları peştamalların eni erkeklerinkine kıyasla daha geniştir.⁴²²

Esnaf peştamalı (futa da denir) dükkân sahibi kimseler tarafından yahut dükkân sahibi olmayıp işini seyyar olarak yapan esnaf tabakası tarafından kullanılmaktadır. Buradaki amaç daha çok üste giyilen elbisenin zarar görmemesi için elbiseyi korumaktır.⁴²³

Car peştamal ise kadınlar tarafından kullanılmaktadır. Kadınlar sokağa çıkarken örtünmek için peştamala sarılarak çıkarlardı. Bunu ya gönüllü olarak yahut da ataerkil toplum baskısından kaynaklı olarak yaparlardı. Bu tür kadınlar Anadolu’da özellikle de köylerde yaşayan halk arasında hala mevcuttur.⁴²⁴

Tablo:54. 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Peştamal Sahipliği

Toplumsal Kategori	19. Yy. Başları	19. Yy. Ortaları
Müslüman Kadınlar	%3 7,71	% 15,0
Müslüman Erkekler	% 16,13	% 13,3
Gayrimüslim Kadınlar	% 33,33	% 10,0
Gayrimüslim Erkekler	-	% 12,5

19. yüzyıl başlarında Manisa’da peştamal sahipliği Müslüman kadınlar, gayrimüslim kadınlar ve Müslüman erkeklerde tespit edilmektedir. Tablo 52’de de görüldüğü üzere yüzyıl başlarında peştamala sahip olan en yüksek oran % 37 ile Müslüman kadınlara aittir. Bu dönemde tereke defteri incelenen 42 Müslüman kadından 15 tanesi peştamala sahiptir. Sahip oldukları toplam peştamal sayısı ise 17’dir. Bahsi geçen 17 tane

⁴²² Reşat Ekrem Koçu, “Peştamal”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Yayınları, 1967), 191.

⁴²³ Reşat Ekrem Koçu, “Peştamal”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Yayınları, 1967), 119-120.

⁴²⁴ Koçu, “Peştamal”, 119.

peştamaldan yalnızca bir tanesi “hamam peştamalı”⁴²⁵ olarak belirtilmiştir. Diğerlerinin kadınlar tarafından dışarı çıkarken örtünmek için üstlerine aldıkları peştamallar oldukları ihtimaller dâhilindedir.

Diğer yandan peştamala sahip toplumsal grup içinde yer alan Müslüman erkekler % 16 oranında peştamala sahiptirler. Bu dönemde Manisa’ya ait 31 Müslüman tereke defteri incelenmiş olup bu defterlerdeki eşyayı içeren tereke adedi 5’tir. Peştamala sahip olan 5 kişinin ise toplam 14 adet peştamalı bulunmaktadır. Ancak bu peştamalların kullanım amacına dair tereke defterlerinde herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Bu dönemde gayrimüslim kadınlar peştamala sahip olan diğer bir toplumsal sınıfı meydana getirmektedir. Mevcut dönemde 6 gayrimüslim kadın terekesi incelenmiştir. İncelenen bu tereke defterlerinde iki adet peştamal kaydı bulunmaktadır. Müslüman erkeklerde olduğu gibi gayrimüslim kadınlarda da kaydı tutulan peştamalların ne tür olduğu hakkında detay verilmeyip elde edilen bilgiler adet ve fiyatla sınırlı kalmıştır.

Tablo 52’de yüzyıl ortalarında dört toplumsal kategorinin de peştamala sahip olduğu görülmektedir. Bu dönemde en yüksek oran % 15 ile Müslüman kadınlara aittir. Tereke defteri incelenen 20 Müslüman kadından üç tanesi üç adet peştamala sahiptir. Bu peştamallardan bir tanesi diğerlerinden farklı olarak “peştamal vesaire” şeklinde kaydedilmiştir. Buradaki vesaire ifadesinin karşılığı bilinmemektedir.

Müslüman erkekler yüzyıl ortalarında % 13 oranında peştamala sahiptirler. Tereke defteri analiz edilen 15 kişiden 2 tanesinin peştamalı bulunmaktadır. Bu peştamallardan bir tanesi “peştamal ve hamamiye” olarak kaydedilmiştir.

Bu dönemde % 12,5 oranında peştamala sahip olan gayrimüslim kadınlardan tereke defteri incelenen 8 kişiden 1 tanesi 1 adet peştamala sahiptir. Sahip olunan peştamalla ilgili bilgiler adet ve fiyat bilgisiyle sınırlıdır.

Gayrimüslim erkekler ise % 10 oranında peştamala sahiptirler yüzyılın ortalarında. Bu dönemde tereke defteri analiz edilen 10 gayrimüslim erkekten yalnızca bir tanesi peştamala sahiptir. Ancak belirtmek gerekir ki peştamala sahip olan Kilboz v. Kivork’un⁴²⁶ 39 adet peştamalı bulunmaktadır.

⁴²⁵ MŞS, no. 235, vr. 89.

⁴²⁶ MŞS, no. 306, vr. 173-174.

2.6. İe Giyilenler

2.6.1. Don

Don, ie giyilen eşyalardan biri olmakla birlikte ihtiyaç duyulan en temel eşyalar arasındadır. Tene giyilen ve bir tür i çamaşırı olan “i donu” veya “tuman” da denilen don, vücudun belden aşağı kısmından bacaklar için iki ayrı paası bulunan ve bu paçaları ayak topuklarına kadar örtmektedir.⁴²⁷ Boyunun bu denli uzun olması soğuk havalarda mevsim koşullarına bağlı olarak bedeni sıcak tutması için olabilir.

Hem kadınlar hem de erkekler tarafından kullanıla don, kesilme biçimi bakımından farklılık göstermektedir. Erkeklerin tercih ettikleri i donlarının ağı bol, beli ukurlu ve paçaları ayak bileklerine kadar uzun olurdu. Paaları yırtmaçlı olmakla birlikte bu yırtmacı kapatma şeklinin birkaç yolu mevcuttur. Bazı kimseler tarafından paalar bağcıkla bağlanırken diğerleri bağcık yerine ilik ve düğme yaparak kullanmayı tercih etmişlerdir. Bunun dışında her ikisi de tercih edilmeyip i donunun ayaktan kolay geçmesi için ayak bileğinin biraz üstünden kesilerek kullanımı da ilgi görmüştür. Böylece, i donunun paalarına bağcık dikme zorunluluğu ortadan kaldırılarak kullanımı daha rahat hale getirilmiştir.⁴²⁸ Farklı paa kullanımları kişilerin bireysel tercihlerini yansıtmaktadır.

Erkeklerin kullandıkları donlarla kadınlarıninkinin farklı olduğunu belirtmiştik. Aradaki farkın en belirgin özelliği ise kadınların tercih ettikleri donların erkeklerinki kadar uzun olmamasıdır. Kadınların kullandıkları i donları baldırlarına kadar inmektedir. İkinci bir fark ise, paaların ağız kısmında danteller ve oyalarla süslü olmasıdır. Bahsi geçen bu farkların dışında benzerlikler de mevcuttur. Örneğin, erkek olsun kadın olsun beli ukurla bağlanan don için uçkur başlı başına ss maiyetinde idi.⁴²⁹ Buradan kadınların ve erkeklerin giyim ihtiyaını karşılamanın dışında kıyafetin göze güzel gelmesine de dikkat edildiği anlaşılmaktadır.

1800’l yılların başlarında Manisa şehrinde don kullanımı tüm toplumsal kategori tarafından tercih edilmiştir. Yalnızca kumaş, renk ve desen farklılıkları mevcuttur. Bu farktaki etkenlerden birini cinsiyet unsuru oluştururken diğerini dini kimlik farkı

⁴²⁷ Reşat Ekrem Koçu, “Don”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Szliğ*, (Ankara: Sümerbank Yayınları, 1967), 93.

⁴²⁸ Koçu, ”Don”, 93.

⁴²⁹ Koçu, “Don”, 94-95.

oluşturmaktadır. Örneğin, kadınlarda münakkaş, işleme gibi işçilik faaliyetleri gözlemlenirken erkeklerde buna rastlanılmamıştır. Müslümanlarda renk bilgisi verilmezken gayrimüslimlerde bu bilgi mevcuttur.

Tablo:55. 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Don Sahipliği

Toplumsal Kategori	19. Yy. Başları	19. Yy. Ortaları
Müslüman Erkekler	% 67,74	% 20,0
Müslüman Kadınlar	% 59,52	% 65,0
Gayrimüslim Kadınlar	% 33,33	% 30,0
Gayrimüslim Kadınlar	% 83,33	% 12,5

Yukarıdaki tabloda (tablo 53) 19. yüzyıl başlarında ve ortalarında don sahipliği listelenmiştir. Bu listeye göre en yüksek oran gayrimüslim kadınlara aittir. Yüzyıl başlarına ait 6 adet gayrimüslim kadın terekesi incelenmiş olup incelenen bu tereke defterlerinde eşyayı içeren tereke adedi 5'tir. Bu beş tereke defterinde ise toplam 13 adet don bulunmaktadır. Dolayısıyla bir kişide birden fazla eşya sahipliği mevcuttur. Ancak buna rağmen bahsi geçen eşyaya sahip olmayanlar da vardır. Eşyaya sahip olma oranının bu kadar yüksek çıkması ise incelenen tereke adedinin azlığından kaynaklanmaktadır. Kişilerin sahip oldukları don kayıtları ise şu şekildedir, “münakkaş, cedit, köhne, müsta'mel, kırmızı münakkaş don”. Bunun haricinde söz öbeği şeklinde kayıtlar da mevcuttur. Söz öbeğinde karşımıza en çok çıkan ise içe giyilen bir diğer kıyafet olan gömlekle birlikte yazılmasıdır. Buna ek olarak yukarıda da bahsedildiği üzere donun uçkurla birlikte kullanımı söz konusudur. Bu sebeple “don uçkur” şeklinde söz öbeği de yer almaktadır.

Bir diğer toplumsal sınıfı oluşturan Müslüman erkekler yüzyıl başlarında dona sahip olan ikinci en yüksek kategoriye oluşturmaktadır. Müslüman erkeklerin dona sahip olma oranı % 67,74 iken tereke defteri incelenen 31 Müslüman erkeğin donu içeren tereke adedi 21'dir. Eşyayı içeren bu 21 tereke defterinde toplam 40 adet don bulunmaktadır. Ortalama don sayısı ise 1,29 civarındadır. Müslüman erkeklerin sahip oldukları donlar kullanılmış ve eski olduğunu belirten “müsta'mel” ve “köhne” ifadeleri kullanılmıştır. Bunun dışında eşyanın kumaş bilgisi içeren ayrıntılar da mevcuttur. “Çağşır” ve “bugasi” buna örnek teşkil etmektedir.

İncelenen tereke defterlerinden hareketle Müslüman kadınların bahsi geçen dönemde % 59,52 oranında dona sahip oldukları görülmektedir. Mevcut döneme ait 42 Müslüman kadın terekesi analiz edilmiştir. Analiz edilen bu tereke defterlerinde Müslüman kadınların 25 tanesinde don sahipliği tespit edilmiştir. Müslüman kadınların toplam don sayısı ise 46 adettir. Müslüman kadınların sahip oldukları donların ise “münakkaş, alaca, işleme, çiçekli, kumaş, çağşır, şerbab, köhne, Diyarbakır ve Manisa alacası” şeklinde işçilik faaliyetleri, desen, kumaş bilgisi gibi bilgiler verilmiştir. Diğer toplumsal gruplarda olduğu gibi Müslüman kadınlarda da söz öbeği formunda don kayıtları yer almaktadır. “Uçkur ve don, kumaş don ve gömlek, köhne alaca entari ve don” söz öbeği şeklinde geçen kayıtlara örnektir.

19. yüzyıl başlarında gayrimüslim erkekler dona sahip olan en düşük sınıfı oluşturmaktadır (%33). Tereke defteri incelenen 9 gayrimüslim erkekten 3 tanesinin dona sahip olduğu bilinmektedir. Dona sahip olan bu üç kişinin toplam beş adet donu bulunmaktadır. Gayrimüslim erkeklerin sahip oldukları donlarla ilgili hem kumaş hem de renk bilgisine ulaşabilmekteyiz. Örneğin, “mai don, beyaz don, mor bugasi don” renk ve kumaş bilgisine örnektir. Buna ek olarak diğer toplumsal kategorilerde olduğu gibi söz öbeği (köhne don ve gömlek) şeklinde yer alan ifadeler de mevcuttur. Tereke defterlerinde yer alan söz öbeklerinin dezavantajı mevcuttur. Bu dezavantaj ise eşyanın bireysel/tekil fiyatının belirlenememesidir.

19. yüzyıl ortalarında Müslüman kadınlar dona sahip olan en yüksek orana (%65) sahiptirler. Bu dönemde tereke defteri incelenen 20 kadından 13 tanesi dona sahiptir. Dona sahip olan 13 Müslüman kadının ise toplam 31 adet donu bulunmaktadır. İç giysisi olan bu donlar birçok çeşide sahiptir. Analiz edilen tereke defterlerinde yer alan don çeşitleri “çiçekli, çitari, basma, telli ve kutni” olarak yer almışlardır.

Müslüman erkekler ise bu dönemde % 20 oranında dona sahiptirler. Yüzyılın başlarına kıyasla bu dönemde azalma görülmektedir. Tereke defteri incelenen 15 Müslüman erkekten 3 kişi dona sahiptir. Dona sahip olan bu 3 kişinin de 3 adet donu bulunmaktadır. Bu dönemde Müslüman erkeklerin sahip oldukları don çeşitleri ise “selimiye ve altıparmak don” şeklindedir. Bunun dışında renk vs. bilgileri elde edilememiştir.

Yüzyıl ortalarında % 30 oranında dona sahip olan gayrimüslim erkeklerden döneme ait tereke defteri incelenen 10 kişiden 3 kişi toplam 5 adet dona sahiptir. Ancak gayrimüslim erkeklerin sahip oldukları donlarla ilgili bu dönemde ulaşılabile bilgiler adet ve fiyat bilgisiyle sınırlıdır. Bunun dışında, renk, kumaş, desen vs. bilgisi incelenen tereke defterlerinde yer almamaktadır.

Bu dönemde dona sahip olan son toplumsal kategoriyi gayrimüslim kadınlar oluşturmaktadır. Gayrimüslim kadınlar % 12,5 oranında dona sahiptirler. Gayrimüslim erkeklerde olduğu gibi gayrimüslim kadınlarda da eşya hakkında elde edilen bilgiler adet ve fiyat bilgisiyle sınırlıdır.

Resim 7: Başında dalfes, sırtında beyaz bez gömleği ve camedanı ve bel ağı ve beyaz donu ile kayıkçı tipi

Kaynak: Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 93.

2.6.2. Gömlek

Gömlek denilince akla günümüzde üste giyilen bir kıyafet gelse de zamanında i e giyilen bir kıyafeti temsil etmektedir. Kelimenin telaffuzu gömlek olsa da aslı g nlektir. Günün kelime anlamı ise ten, deri demektir. G nlek ise çıplak tene giyilen şey manasına gelmektedir.⁴³⁰

Gömlek, tıpkı don gibi bütün toplumsal sınıf tarafından tercih edilmiştir. Geçmiş zaman için gömlek de don gibi temel kıyafetler arasında yer almaktadır. Don ile benzer olan bir diğer özelliği ise kadınlar ve erkekler tarafından farklı formlarda tercih edilmesidir. Erkeklerin tercih ettikleri gömleklerin uzunluğu dize kadar inmez ve i  donunun içine sokulurken, kadınlar ayak bileklerine kadar uzun olan gömlekleri kullanmışlardır. Esasen bu g mle in bedeninin üst kısmını  rtt   n  söyleyebiliriz.⁴³¹ Erkekler uzun kadınlar kısa don tercih ederken g mlekte durum tersi olmuştur.

19. yüzyıl başlarında Manisa’da gömlek kullanımı donda olduğu gibi tüm toplumsal sınıf tarafından tercih edilmiştir. Çünkü tıpkı don gibi gömlek de zamanın temel ihtiyaçları arasında kendine yer bulmaktadır. G mleklerin adet ve fiyatlarına ek olarak kumaş bilgisine, uygulanan işçilik faaliyetlerine ve hangi alanlarda kullanıldığına dair bilgiler edinebilmekteyiz.

Tablo:56. 19. Yüzyıl Başlarında ve Ortalarında Manisa’da Gömlek Sahipliği

Toplumsal Kategori	19. Yy. Ba�ları	19. Yy. Ortaları
Müslüman Kadınlar	% 83,33	% 33,3
Müslüman Erkekler	% 58,06	% 80,0
Gayrimüslim Kadınlar	% 66,67	% 40,0
Gayrimüslim Erkekler	% 44,44	% 75,0

Tablo 54’te 19. yüzyıl başlarında ve ortalarında Manisa şehrinde gömlek sahipliği kategorize edilmiştir. Bu tabloya göre yüzyıl başlarında en yüksek orana sahip olan toplumsal sınıfı Müslüman kadınlar olu urmaktadır. Mevcut dönemde tereke defteri incelenen 42 Müslüman kadından 35 tanesi g mle e sahiptir. 42 Müslüman kadının

⁴³⁰Re at Ekrem Koçu, “Gömlek”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 125.

⁴³¹ Koçu, “Gömlek”, 125.

sahip olduğu gömlek sayısı ise 101'dir. Rakamların yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Müslüman kadınlar farklı gömlek çeşitlerine sahiptirler. Bu gömlek çeşitlerini ise “helali⁴³², bürüncek, keten bezi, münakkaş, hamam gömleği, penbe zar” oluşturmaktadır. Bunun dışında söz öbeği şeklinde ifadeler de mevcuttur. “Gömlek ve şalvar, gömlek ve don, peşkir ve gömlek” söz öbeklerine örnektir.

Müslüman erkeklerin gömleğe sahip olma oranı ise yüzyıl başlarında % 58 civarındadır. Bu dönemde 31 tane Müslüman erkeğin tereke defteri analiz edilmiştir. Analiz edilen bu defterlerde gömleği içeren tereke adedi 18'dir. Eşyayı içeren bu 18 tereke defterinde toplam gömlek sayısı ise 39'dur. Rakamların Müslüman kadınlara kıyasla daha düşük olduğunu söyleyebiliriz. Müslüman kadınlarda olduğu gibi Müslüman erkeklerin gömlekleri hakkında da kumaş bilgisine ulaşabilmekteyiz. “Keten gömlek, bürüncek ve halali” bunlara örnektir. Diğer yandan hamam gömleği de bu dönemde Müslüman erkekler tarafından tercih edilmiştir.

Gayrimüslim kadınlar mevcut dönemin başlarında % 66 oranında gömleğe sahiptirler. Bu dönemde tereke defteri incelenen 6 gayrimüslim kadından 4 tanesi 9 adet gömleğe sahiptir. Sahip oldukları gömlekler tereke defterlerinde “müsta'mel, zar, hamam, köhne, keten bezi gömlek” şeklinde yer almaktadır.

Gayrimüslim erkekler ise mevcut dönemde % 44 oranında gömleğe sahiptirler. Bu dönemde 9 tane gayrimüslim erkeğin tereke defteri incelenmiş olup bu defterlerde eşyayı içeren tereke adedi 4'tür. Gömleğe sahip olan bu gayrimüslim kadınların sahip oldukları toplam gömlek adedi ise 6'dır. Gayrimüslim kadınların sahip oldukları gömleklerle ilgili olarak kumaş bilgisine rastlanılmamıştır. Gayrimüslim kadınların sahip oldukları gömlekler “köhne don ve gömlek, müsta'mel, gömlek ve basmalar” şeklinde tereke defterlerinde kayıt altına alınmışlardır.

Yüzyıl ortalarında gömlek sahipliğinde en yüksek oran % 80 ile Müslüman kadınlara aittir. Bu dönemde tereke defteri incelenen 20 Müslüman kadından 16 tanesi gömleğe sahiptir. Gömleğe sahip olan bu kadınların ise toplam 85 adet gömleği bulunmaktadır. Müslüman kadınların bu dönemde sahip oldukları gömlek çeşidine örnek “penbe zar gömlek” verilebilir. Bunun dışında yüzyılın başlarında uygulanan benzer bir uygulama

⁴³² “İç gömleklerinin yumuşak ve ince dokunmuş olması gerektiğinden kibarlar arasında pek makbul olan ipek kenarlı helali denilen gömlekti.” Bkz. Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, 3. Baskı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002), 226.

yüzyıl ortalarında da mevcuttur. Yüzyıl başlarında birlikte kullanıldığı için söz öbeği şeklinde yer alan “don gömlek” ifadesi bu dönemde de kullanılmıştır.

Gayrimüslim kadınlar bu dönemde gömleğe sahip olan bir diğer toplumsal gruptur ve Müslüman kadınlardan sonra gömleğe sahip olan ikinci en yüksek orana sahiptirler. Bu dönemde % 75 oranında gömleğe sahip olan gayrimüslim kadınlardan bu döneme ait 8 tereke defteri incelenmiştir. Defteri incelenen 8 gayrimüslim kadından 6'sının gömleği bulunmaktadır. Gömleğe sahip olan 6 gayrimüslim kadının ise toplam 26 adet gömleği bulunmaktadır.

19. yüzyıl ortalarında Manisa'ya ait incelenen 15 Müslüman erkek tereke defteri bulunmaktadır. İncelenen bu defterlerde eşyayı içeren tereke adedi 5'tir. Gömleğe sahip olan 5 kişinin ise toplam 27 adet gömleği bulunmaktadır. Müslüman erkeklerin yüzyıl ortalarında sahip oldukları gömlek çeşitleri arasında “harde ve halali gömlek” bulunmaktadır.

Gayrimüslim erkekler yüzyıl ortalarında % 40 oranında gömleğe sahiptirler. Bu dönemde tereke defteri incelenen 10 gayrimüslim erkekten 4 tanesi gömleğe sahiptir. Gömleğe sahip olan bu dört kişinin ise yedi adet gömleği bulunmaktadır. Ancak tereke defterlerinde mevcut gömleklerle ilgili renk, kumaş veya desen bilgisi verilmemiştir. Elde edilen bilgiler adet ve fiyat bilgisiyle sınırlıdır.

2.6.3 İçlik

İçlik, eskiden elbisenin altına giyilen kolsuz ve pamuklu yelek olmakla birlikte “zıbın” olarak da anılmıştır. Eski zamanlarda kış aylarında kaftanın altından mutlaka zıbın giymekte idi.⁴³³ Tabirden de anlaşıldığı üzere içlik, soğuk havalarda vücudu sıcak tutmak için tene giyilen bir tür kıyafettir. İncelenen tereke defterlerinde söz konusu kıyafet “işlik” olarak da yazılmıştır.

İçlik yüzyıl başlarında hem Müslüman erkekler hem de Müslüman kadınlar tarafından tercih edilmiştir. Müslüman erkeklerin içliğe sahip olma oranı % 12, 90'dır. 19. Yüzyıl başlarında Manisa şehrine ait incelenen Müslüman erkeklerin tereke defterlerinde (31 adet) yedi adet içlik tespit edilmiştir. Tespit edilen bu yedi adet içlik dört adet

⁴³³ Reşat Ekrem Koçu, “İçlik”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 133.

Müslüman erkeğin tereke defterinde yer almaktadır. Bu içliklerden üç tanesi kumaş olmakla birlikte diğerleri söz öbeği şeklinde yer alırken bir tanesi ise “köhne” olarak kaydedilmiştir.

İçliğe sahip olan ikinci ve son toplumsal kategoriye bu dönemde Müslüman kadınlar oluşturmaktadır. Bu dönemde Müslüman kadınlar % 2,38 oranında içliğe sahiptirler. Döneme ait tereke defteri incelenen 42 Müslüman kadından yalnızca bir tanesi iki adet içliğe sahiptir. İçliğe sahip olan Fatma bt. Musa'nın⁴³⁴ sahip olduğu içlikler tereke defterinde “içlik, köhne işlik ve alaca entari” şeklinde yer almaktadır. Bu dönemde incelenen tereke defterlerinde gayrimüslim tebaanın içlik/işlik sahipliğine rastlanılmamıştır.

19. yüzyılın ortalarında analiz edilen tereke defterlerinde toplumsal kategorilerde içlik kullanımına rastlanılmamıştır.

2.6.4. Dizlik

Dizlik, “*eskiden giyilen kısa don hakkında kullanılır tabirdir. Dize kadar olduğu için bu ad verilmiştir.*”⁴³⁵ Bir tür iç kıyafeti olan dizlik 19. Yüzyıl başlarında Manisa’da yalnızca Müslüman kadınlar tarafından tercih edilmiştir. Mezkûr dönemde incelenen 42 Müslüman kadın terekesinde yalnızca Rabia bt. el-Hac Mustafa'nın⁴³⁶ bir adet işleme dizliğe sahip olduğu tespit edilmiştir. 19. Yüzyıl başlarında Manisa’da Müslüman kadınların sahip oldukları dizlik oranı ise % 2,38’dir. Bu dönemde Gayrimüslim kadın ve erkekler ile Müslüman erkeklerin dizlik kullanımına analiz edilen tereke defterlerinde rastlanılmamıştır.

19. yüzyılın ortalarında da içlik kullanımına analiz edilen tereke defterlerinde toplumsal sınıflarda rastlanılmamıştır.

⁴³⁴ MŞS, no. 235, vr. 158.

⁴³⁵ Mehmet Zeki Pakalın, “Dizlik”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 1:240.

⁴³⁶ MŞS, no. 235, vr. 88.

EK 1: 19. Yüzyıl Başlarının Örneklem Grubunu Oluşturan 88 Tereke Defterinin Dökümü

Sicil No	Sayfa No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Toplam Miras (Kuruş)
235	120	Rukiye Hanım	-	Müslüman/Kadın	5.234,5
235	158	Fatıma Hanım	-	Müslüman/Kadın	3.190,5
241	160	Fatıma Hanım	-	Müslüman/Kadın	2.905,5
240	27	Âlime Hanım	-	Müslüman/Kadın	2.156,5
235	110	Atike Hanım	-	Müslüman/Kadın	4.536,5
235	88	Rabia Hanım	-	Müslüman/Kadın	2.031
235	86	Emine Hanım	-	Müslüman/Kadın	1.544
235	50	Emine Hanım	-	Müslüman/Kadın	1.434
241	122	Fatıma Hanım	-	Müslüman/Kadın	1.295,5
240	110	Ümmühan Hanım	-	Müslüman\Kadın	1.284
232	77	Fatıma Hanım	-	Müslüman\Kadın	1.239,5

Tablo Ek 1'in Devamı					
Sicil No	Sayfa No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Toplam Miras (Kuruş)
242	19	Aişe Hanım	-	Müslüman/Kadın	1.190
235	112	Zeynep Hanım	-	Müslüman/Kadın	1.185
240	96	Rabia Hanım	-	Müslüman/Kadın	970
235	156	Ümmühan Hanım	-	Müslüman/Kadın	932
241	137	Fatıma Hanım	-	Müslüman/Kadın	930,5
232	25	Emine Hanım	-	Müslüman/Kadın	890
241	183	Fatıma Hanım	-	Müslüman/Kadın	839,5
241	173	Hatice Hanım	-	Müslüman/Kadın	808
240	105	Hamide Hanım	-	Müslüman/Kadın	800
239	34	Fatıma Hanım	-	Müslüman\Kadın	769
240	104	Fatıma Hanım	-	Müslüman\Kadın	756

Tablo Ek 1'in Devamı					
Sicil No	Sayfa No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Toplam Miras (Kuruş)
237	84	Hatice Hanım	-	Müslüman/Kadın	753,5
244	176	Aişe Hanım	-	Müslüman/Kadın	427,5
235	89	Emine Hanım	-	Müslüman/Kadın	2.031
241	119	Aişe Hanım	-	Müslüman/Kadın	635
235	109	Mefsud Hanım	-	Müslüman/Kadın	218
235	5	Atike Hanım	-	Müslüman/Kadın	600,5
239	72	Emine Hanım	-	Müslüman/Kadın	575
237	68	Fatıma Hanım	-	Müslüman/Kadın	500
235	174	Hatice Hanım	-	Müslüman/Kadın	477
235	142	Emine Hanım	-	Müslüman\Kadın	468
237	40	Aişe Hanım	-	Müslüman\Kadın	453

Tablo Ek 1'in Devamı					
Sicil No	Sayfa No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Toplam Miras (Kuruş)
244	263	Ümmühan Hanım	-	Müslüman/Kadın	444,5
235	73	Fatıma Hanım	-	Müslüman/Kadın	438
239	53	Aişe Hanım	-	Müslüman/Kadın	405
232	103	Emine Hanım	-	Müslüman/Kadın	391
232	55	Havva Hanım	-	Müslüman/Kadın	382,5
244	?	Fatıma Hanım	-	Müslüman/Kadın	367
244	172	Hatice Hanım	-	Müslüman/Kadın	297,5
237	79	Aişe Hanım	-	Müslüman/Kadın	241
235	148	Aişe Hanım	-	Müslüman/Kadın	300
240	120-127	Osman Ağazade el-Hac Ahmet Ağa b. Abdullah	-	Müslüman\Erkek	406.753
240	64-66	Kara Mahmut Efendi b. Ömer	-	Müslüman\Erkek	5.557

Tablo Ek 1'in Devamı					
Sicil No	Sayfa No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Toplam Miras (Kuruş)
240	7-8	Hacı Nasuh b. Himmet	-	Müslüman\Erkek	2.552
240	102-103	El-Hac Ebubekir	Bezzaz	Müslüman\Erkek	2.271,5
240	59-60	Es-Seyyid İbrahim b. Hacı Mehmet	-	Müslüman\Erkek	1.222
240	1	Ahmet nam Kimesne	-	Müslüman\Erkek	361
240	70-71	Es-Seyyid el-Hac Abbas Ağa b. Hüseyin	-	Müslüman\Erkek	14.764
240	94-95	Es-Seyyid Mustafa b. Ahmet	Boyacı	Müslüman\Erkek	3.549,5
240	5	Mehmet b. Ahmet	-	Müslüman\Erkek	1.420
241	105-106	Hüseyin b. Mustafa	-	Müslüman\Erkek	10.416,5
241	157-156	El-Hac Mehmet b. Mustafa	-	Müslüman\Erkek	9.134,5
241	83-84	Es-Seyyid el-Hac Mustafa b. Abdullah	-	Müslüman\Erkek	5.666
241	115	Mustafa b. İsmail	-	Müslüman\Erkek	1.184

Tablo Ek 1'in Devamı					
Sicil No	Sayfa No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Toplam Miras (Kuruş)
241	170	El-Hac Abdurrahman	-	Müslüman\Erkek	1.033,5
241	148-149	Hacı Hüseyin b. Abdullah	-	Müslüman\Erkek	3.459,5
241	141-142	Es-Seyyid Hafız Mehmet b. Ali	-	Müslüman\Erkek	2.518
241	37-39	Hacızade Mehmet Ağa b. el-Hac Mustafa	-	Müslüman\Erkek	1.038,5
242	12	El-Hac Ömer b. Hüseyin	-	Müslüman\Erkek	5.214,5
242	18-19	Es-Seyyid el-Hac Halil b. el-Hac Hasan	-	Müslüman\Erkek	10.734
239	54-56	Şeyh Ömeroğlu el-Hac Ahmet b. Mehmet		Müslüman\Erkek	8.532,5
239	126-127	İmamoğlu el-Hac Hüseyin b. Ömer	-	Müslüman\Erkek	7.793
239	40-41	Hacı Mustafa b. Mustafa	-	Müslüman\Erkek	4.560
239	94-96	Hacı Mustafa b. Mehmet	-	Müslüman\Erkek	3.328
239	71	Eyüp b. el-Hac Halil	-	Müslüman\Erkek	1.011,5

Tablo Ek 1'in Devamı					
Sicil No	Sayfa No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Toplam Miras (Kuruş)
239	64-65	Mehmet b. Mahmut	-	Müslüman\Erkek	3.339
237	20-21	Deli Hüseyin	-	Müslüman\Erkek	2.208,5
237	22-23	Sadıkzade Ataullah Efendi	-	Müslüman\Erkek	6.689
237	26-28	El-Hac Hasan b. el-Hac Hüseyin	-	Müslüman\Erkek	7.980
237	31-33	Hacı Mehmet Efendi b. Topal el-Hac İbrahim	-	Müslüman\Erkek	5.422,5
237	33-34	El-Hac Mustafa Efendi b. Mehmet	Bezzaz	Müslüman\Erkek	11.279
232	?	İrine Hanım	-	Gayrimüslim\Kadın	1.112,5
240	101	İrine Hanım	-	Gayrimüslim\Kadın	1.148
241	111	Ana Hanım	-	Gayrimüslim\Kadın	193,5
243	16	Nateli Hanım	-	Gayrimüslim\Kadın	1.017
243	39	? Hanım	-	Gayrimüslim\Kadın	391

Tablo Ek 1'in Devamı					
Sicil No	Sayfa No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Toplam Miras (Kuruş)
243	79	Mariya Hanım	-	Gayrimüslim\Kadın	308
235	26	Yorgi nam zımmi	-	Gayrimüslim\Erkek	178
235	144	Yuan	-	Gayrimüslim\Erkek	378,5
239	34	Acı Kostanti v. Beraşkuh	-	Gayrimüslim\Erkek	3.998
239	54	Nikola v. Panayot	-	Gayrimüslim\Erkek	1.237,5
239	109	Boduroğlu Acı Merkail v. Yafiya?	-	Gayrimüslim\Erkek	7.168,5
240	73-74	Tomas v. Agob	-	Gayrimüslim\Erkek	1072,5
240	95-96	Suluoğlu Bedros v. Agob	-	Gayrimüslim\Erkek	3.005,5
240	100-101	Mihal v. Yanaki	-	Gayrimüslim\Erkek	5.872
241	198	Dimitri v. Zoraf	-	Gayrimüslim\Erkek	7.030

EK 1: 19. Yüzyıl Ortalarının Örneklem Grubunu Oluşturan 53 Tereke Defterinin Dökümü

Sicil No	Sayfa No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Toplam Miras (Kuruş)
316	128-129	Fatma Nevkul Kadın bt. Abdullah	-	Müslüman/Kadın	58.279
316	2	Rabia bt. Mustafa	-	Müslüman/Kadın	38.009
316	23	Fatma Felek Nazik bt. Abdullah	-	Müslüman/Kadın	38.000
306	66	Atike bt. El-Hac Ali	-	Müslüman/Kadın	32.344,5
316	122	Gülruh Kadın bt. Abdullah	-	Müslüman/Kadın	22.200
306	109	El-Hace Emine bt. El-Hac Ahmed	-	Müslüman/Kadın	20.980
312	48	Hadice bt. Mehmed	-	Müslüman/Kadın	19.274
312	36	Sıdika el-Hac Süleyman Ağa	-	Müslüman/Kadın	18.022
312	58	Hadice bt. Hasan	-	Müslüman/Kadın	16.999
303	39	Halime bt. Yalvaçlı el-Hac Hasan	-	Müslüman/Kadın	12.027
316	134	Esmâ bt. Abdullah b. Abdurrahman	-	Müslüman/Kadın	10.326

EK 2: 19. Yüzyıl Ortalarının Örneklem Grubunu Oluşturan 53 Tereke Defterinin Dökümü					
Sicil No	Sayfa No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Toplam Miras (Kuruş)
306	21	Rabia bt. El-Hac Osman	-	Müslüman/Kadın	10.110
303	51	Fatma bt. Hüseyin	-	Müslüman/Kadın	7.047
306	28	Aişe bt. El-Hac Mustafa	-	Müslüman/Kadın	5.995
316	66	Zenciye Aişe Kadın bt. Abdullah	-	Müslüman/Kadın	5.719
303	67	Cihanoğlu Zevcesi Sarı Hadice bt. El-Hac Hasan	-	Müslüman/Kadın	5.175,5
316	62	Ümmühan Hatun bt. Ömer b. Abdullah	-	Müslüman/Kadın	4.437
306	45	İmam Kerimesi Emine bt. El-Hac Hasan	-	Müslüman/Kadın	3.649
315	61	Nur-ı Sitte bt. Abdullah	-	Müslüman/Kadın	2.137,5
316	15	Aişe bt. Mehmed b. Mustafa	-	Müslüman/Kadın	1.616,5
306	197	El-Hâc Halil Ağa b. Musa b. Mehmed	-	Müslüman/Erkek	191.940
312	82-83	Mustafa b. Ahmed	Bezzaz	Müslüman/Erkek	79.243

Ek 2'nin Devamı					
Sicil No	Sayfa No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Toplam Miras (Kuruş)
306	194	Safi Mehmet b. Hüseyin	Etmekçi	Müslüman/Erkek	62.149
306	48-49	El-Hâc Ramazan b. Ahmed	-	Müslüman/Erkek	44.071,5
312	33	Müftizâde es-Seyyid el-Hâc Ahmed Esad Efendi...	-	Müslüman/Erkek	37.354,5
306	178-179	El-Hâc Ahmed Şerif Ağa b. el-Hâc Ali	-	Müslüman/Erkek	27.563
316	83	Mehmed Raşid Efendi b. Abdurrahman b. Abdullah	Esbak Evkaf Müdürü	Müslüman/Erkek	24.388
312	74-75	Halil b. Mehmed	Leblebici	Müslüman/Erkek	20.452
312	63-64	İsmail b. Mehmed b. Abdullah	Dellal	Müslüman/Erkek	16.603
303	42	Cezayirli İbrahim Hâce b. Süleyman	-	Müslüman/Erkek	10.032
306	16	Hüseyin Ağa b. Halil	Yorgancı	Müslüman/Erkek	7.953
316	107	Ahmed Ağa b. Abdullah b. Abdurrahman	Redif Yüzbaşısı	Müslüman/Erkek	7.437
306	41	Bergamalı Mehmed b. Ahmed	Bezzaz	Müslüman/Erkek	4.205

Ek 2'nin Devamı					
Sicil No	Sayfa No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Toplam Miras (Kuruş)
316	141	El-Hâc Hâfız Mustafa b. ?	İmaret Aşçısı	Müslüman/Erkek	807,5
316	60	Mustafa b. Osman b. el-Hâc Mustafa	-	Müslüman/Erkek	9.704
320	33	Kutni bt. Atam	-	Gayrimüslim/Kadın	21.346
316	114	Katrina bt. Yorgi v. Atam	-	Gayrimüslim/Kadın	6.149,5
316	111	Lasfira bt. ?	-	Gayrimüslim/Kadın	4.405
306	42	Turfanda bt. Agob	-	Gayrimüslim/Kadın	4.299
320	11	Panayot bt. Yani	-	Gayrimüslim/Kadın	3.204
306	23	Asbena bt. İsbir	-	Gayrimüslim/Kadın	2.864,5
320	27-28	Aneştas bt. Mihal	-	Gayrimüslim/Kadın	2.279
306	4	Katrina bt. Yani	-	Gayrimüslim/Kadın	1.957
306	13-14	Simon v. Lefter v. Atam	-	Gayrimüslim/Erkek	212.108

Ek 2'nin Devamı					
Sicil No	Sayfa No	Tereke Sahibinin Adı	Mesleği	Toplumsal Kategori	Toplam Miras (Kuruş)
320	92-93	Çorç v. Cipro	-	Gayrimüslim\Erkek	80.906
306	29	Hacı Dimitri v. Nikola v. Atam	-	Gayrimüslim\Erkek	67.254,5
306	67	Hacı Andon v. Kostantin	-	Gayrimüslim\Erkek	39.777
320	89	Bardakçioğlu Yorgi v. Hacı Kiryako	-	Gayrimüslim\Erkek	38.900
316	48-49	Atnaş b. Petro	-	Gayrimüslim\Erkek	24.471,5
316	126	Sava v. Yanako	-	Gayrimüslim\Erkek	16.342
306	80	Yanako v. Dimitri	-	Gayrimüslim\Erkek	10.132,5
306	173-174	Kilboz v. Kivork	-	Gayrimüslim\Erkek	5.281
316	138	İstefan v. Kirkor	-	Gayrimüslim\Erkek	3.156

SONUÇ

Bu çalışma, 19. yüzyılının ilk yarısında Manisa toplumunu ele alan bir çalışmadır.. 1800-1850 dönemini temsil etmek üzere seçilmiş, Manisa şer'iyye sicillerinde bulunan tereke defterlerine dayanmaktadır. Müslüman-gayrimüslim ve kadın-erkek bağlamında oluşturulan toplumsal kategorilerde yer alan kişilere ait tereke defterlerindeki bilgiler karşılaştırılmalı olarak değerlendirilmiştir. Tereke defterlerindeki servete ve giyim-kuşam kültürüne ilişkin verilerden hareketle Osmanlı toplumunda serveti oluşturan unsurlar ve giyim alanındaki maddi kültür araçları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tereke defterlerinden ulaşılabilecek bilgileri çeşitlendirmek mümkündür. Bunlardan ilki, ölen kişilerin metrukatın büyüklüğünü ve bileşenlerini sorgulayan, servet analizine imkan veren bilgilerdir. Tezin birinci bölümünde Manisalıların 19. yüzyılın başlarında ve ortalarında serveti meydana getiren kalemler ve bunların nispi önemleri üzerinde durulmuştur. Servet sorgulamasına dâhil edilen çeşitli unsurların toplam mirasa oranı saptanarak sayısal veriler elde edilmiştir. Böylece, bu verilerin vefat eden kişilerin sahip oldukları tüm mal varlığındaki payları belirlenmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki, tereke defterlerinde yer alan, kişilerin servetini gösteren rakamın gerçeği ne kadar yansıttığı sorusu cevaplanması zor bir sorudur. Nitekim terekenin sahibi olan kişiler daha hayatta iken mallarını yahut eşyalarını başkaları ile paylaşabilirler (hibe), özel mülk statüsünde olmadığı için terekeye dahil edilemeyen kıymetli tasarruf haklarına sahip olabilirler, varisler yahut ilgili kişiler terekenin bir kısmını saklayabilirler.

Araştırmamızın ikinci bölümünü oluşturan giyim-kuşam kültürünün ele alındığı bölüm daha hacimli ve görece detaylıdır. 19. yüzyıl Manisası'nda kullanılmış giysilerin ayrıntılı bir envanteri bu bölümde sunulmuştur. Kayıtlarda kıyafetlere ilişkin çok sayıda ve çeşitte bilgi yer almasına rağmen fiyatlar konusunda malzemenin niteliğinden kaynaklanan zorluklardan ötürü sağlam, güvenilir veriler elde edilememiştir. Bunun sebebi, miras bırakılan giysilerin çoğu durumda tekil olarak kaydedilmeyip, ilişkili başka kıyafet ve eşyalarla birlikte öbek halinde kaydedilmiş olmasıdır.

Manisalıların kıyafet kültüründe farklı toplumsal kategoriler arasında ve dönemsel olarak (yüzyılın başı ve ortası) benzerlik ve farklılıkların tespitine özen gösterilmiştir. Bunun yanı sıra. Manisa örneğinde, kıyafetler bağlamında Osmanlı maddî kültüründe bir değişim yaşanıp yaşanmadığı, incelenen dönemde geleneğin ne düzeyde devam ettiği üzerinde durulan diğer konulardır. Elde edilen bulgular, Osmanlı toplumunun maddi kültürü, tüketim kalıpları, kişilerin bireysel tercihleri, zevkleri, moda anlayışı konularında somut veriler olarak değerlendirilmiştir.

Osmanlı gündelik yaşamına dair bilgi edilebilecek kaynakların başında gelen tereke defterleri, bu çalışmanın temel kaynağını oluşturmuştur. İktisat tarihçilerinin başlattığı ve Osmanlı araştırmaları alanında farklı alt disiplinlerden gelen araştırmacıların kültür, toplum, demografi vb. başlıklar altında toplanabilecek incelemeleri tereke çalışmalarını zenginleştirmiştir. Bu yüksek lisans tezi de alana mütevazı bir katkı sunmayı hedeflemektedir. .

19. yüzyılın başları ve ortalarına ait toplamda 141 adet tereke defterine dayalı bu çalışmada Manisalıların sahip oldukları servetin miktarı ve hangi unsurları içerdiği saptanmıştır. Barınma ihtiyacını karşılayan konutlar başta olmak üzere çeşitli gayrimenkuller, mücevherat ve mevcut nakit, alacaklar, ticarî emtia, sahip olunan köleler, Müslüman kadınlar için mehr-i müeccel ve tereke dökümünde geniş yer kaplayan özel eşyalar kişilerin servetlerini meydana getiriyordu. Giyim-kuşam kültürü bağlamında ise, ele alınan dönemin içinde hem (yaygın olarak) geleneksel kıyafetleri hem de Osmanlı toplumuna yeni giren pantolon gibi Batılı giysileri az da olsa barındırdığı ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Manisa Şeriye Sicilleri, (MŞS.) Defter No. 232, 235, 237, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 303, 306, 312, 315, 316, 318, 320.

KİTAPLAR

Abdülaziz Bey, Abdülaziz Bey. *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, 3. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

Akman, Barın Filiz. *Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını*. İstanbul, Kopernik Kitap, 2017.

Anastassiadou, Meropi. *Tanzimat Çağında Selanik*. Çev., Işık Ergüden. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.

Artan, Tülay. *Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış: Orta Halliliğin Aynası, 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, ed. Tülay Artan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Aydın, Mehmet Akif. *Osmanlı Aile Hukuku*, 2. Baskı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.

Braduel, Fernand. *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar: Gündelik Hayatın Yapıları*. Trc. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: Gece Kitapları, 1993.

Davis, Fanny. *Osmanlı Hanımı*. Trc. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

Emecen, Feridun. *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

- Eravcı, H. Mustafa. *Saruhanogulları ve Osmanlı Klasik Döneminde Manisa'da Yaşayan Kültürel İzleri*, Manisa, 1999.
- Faris, Çerçi. *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kühü'l Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2000.
- Faroghi, Suraiya. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*. Çev., Elif Kılıç. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- Faroghi, Suraiya. *Subjects of Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*. New York, 2005.
- Faroghi, Suraiya. *Orta Halli Osmanlılar*. Trc. Hamit Çalışkan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Faroghi, Suraiya, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*. Trc. Gül Çağalı Güven, Özgür Türesoy, 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Göçek, Fatma Müge. *Burjuvazinin Yükselişi Osmanlının Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*. Trc., İbrahim Yıldız,(Ankara, Ayraç Yayınevi, 1999.
- Kafadar, Cemal. *Kim Var imiş Biz Burada Yoğ İken*. İstanbul, Metis Yayınları, 2009.
- Koloğlu, Orhan. *İslamda Başlık*. (Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1978).
- Özdeğer, Hüseyin. *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*. (İstanbul, İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayınları, 1988.
- Montagu, Mary Wortley. *Türkiye'den Mektuplar*. Trc. Bedriye Şanda, İstanbul, 1973.
- Özlu, Zeynel. *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*. Gaziantep, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2004.

Öztürk, Sait. *Askeri Kassama Ait On Yedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*. İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995.

Uluçay, Çağatay. *Sancaktan Saraya*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1965.

SÜRELİ YAYINLAR

Arif Bilgin-Fatih Bozkurt. “Bir Mali Gelir Kaynağı Olarak Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmal Mukataaları” *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20 (Aralık 2010): 1-31.

Akyüz, Hüseyin. “Hz. Peygamber'in Hadislerinde Renklerin Dili”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2014): 373-397.

Ayhan, Fatma. “Türk Giyim Kültüründe Pantolon”. *Akademik Bakış Dergisi* 39 (2013): 1-21.

Barkan, Ömer Lütfi. “Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”. *Belgeler* 3/5-6 (1966): 1-479.

Başarır, Özlem. “18. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Statü-Servet İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *History Studies* 3/3 (2011): 49-67.

Bozkurt, Fatih. “Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları”. *TALİD* 11/22 (2013): 193-229.

Cezar, Yavuz. “Bir Ayanın Muhallefatı, Havza ve Köprü Kazaları Ayanı Kör İsmail-oğlu Hüseyin”. *Belleten* 161/XLI (1977): 41-78.

Civelek, Gökhan. “XVII. Yüzyıl Ortalarında Elit Bir Kadının Terekesi: Manastır'lı Aişe Hatun”. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 54 (2015): 241-260.

- Çakır, Hamza. “Türkçe Basında İlk Marka Rekabeti”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi* 16 (2004): 27-36.
- Çakır, İbrahim Ethem. “Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi (TAED)* 56 (2016): 1365-1386.
- Demirel, Ömer. “1700-1730 Tarihlerinde Ankara’da Ailenin Niceliksel Yapısı”. *Belleten* 211/LIV (1990): 945-961.
- Durmaz, Gülay. “Püsküllü Bela: Diyarbakırlı Osman Nuri Paşa Divanı’nda Fes”. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (2014): 201-213.
- Ercan, Yavuz. “Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku”. *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 1:1990, 117-125.
- Ergene, Boğaç ve Berker, Ali. “Inheritance and Intergenerational Wealth Transmission in Eighteenth Century Kastamonu: Observations from Eighteenth Century Kastamonu”. *European Review of Economic History* 2/XV (2011): 255-276.
- Esiner Özen, Mine. “Türkçede Kumaş Adları”. *İÜEF Tarih Dergisi* 33 (1980-81): 292-340.
- Fekete, Lajos. “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi”. Trc. Sadrettin Karatay, *Belleten* 116/XXIX (1965): 615-638.
- Güneş, Zübeyde ve Genç, Serdar. “XIX. Yüzyılda Balıkesir’de Giyim-Kuşam Zevki ve Bir Kumaş Tüccarı”. *Turkish Studies* 2/1 (2007): 227-246.
- İnalcık, Halil. “15. Asır Türkiye İktisadi ve İctimai Tarihi Kaynakları”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1-4 (1953-54): 51-75.
- Neumann, Christoph K. “Birey Olmanın Alameti Olarak Tüketim Kalıpları: 19. Yüzyıl Meta Evreninden Örnek Vakalar”. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* 8 (2009): 7-47.

- Oğuz, Gülser. “61 Numaralı Edirne Şer’iye Siciline Göre 17. Yüzyılda Edirneli Kadınların Giyim Kuşam Kültürü”. *Milli Folklor* 92 (2011): 106-116.
- Oğuz, Gülser. “Tereke Kaydından Hareketle Bir Osmanlı Vezirinin 18. Yüzyıl Başlarındaki Yaşam Tarzı: Amcazade Hüseyin Paşa”. *Milli Folklor* 88 (2010): 91-100.
- Patacı, Özlem Oral. “Osmanlı Tereke Kayıtlarının Sanat Tarihi Açısından Önemine Yönelik Bazı Değerlendirmeler”. *OTAM* 40 (2016): 327-354.
- Quatert, Donald. “Clothing Laws, State, and Society in the Ottoman Empire, 1720-1829”. *International Journal of Middle East Studies*, 29/3 (1997): 403-425.
- Telci, Cahit. “Osmanlı Devleti’nde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsadere Süreci”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 2/XXII (2007): 145-166.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Asakir-i Mansureye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadr-ı Azamın Takriri ve II. Mahmud’un Hatt-ı Hümayunu”. *Belleten* 70/XVIII (1954): 223-230.

TEZLER

- Altuntaş, Gülbahar Rabia. *The Matarial Culture in the Istanbul Houses Through the Eyes of British Traveler Julia Pardoe (d.1862)*, Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi, 2017.
- Baş, Esra. *Arşiv Belgelerinden Hareketle XVIII. Y.Y. Toplum Hayatında Kadın*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.
- Bozkurt, Fatih. *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011.
- Gürtuna, Sevgi. *Osmanlı Kadın Giysisi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1997.

Karababa, Eminegöl. *Origins of a Consumer Culture in an Early Modern Context: Ottoman Bursa*, Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2006.

Takalak, Fatma. *Şanlıurfa ve İlçelerinde Geleneksel Giyim Kuşam*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014.

ANSİKLOPEDİLER

Arseven, Celal Esad. *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.

Aydın, Mehmet Akif. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Bozkurt, Nebi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Bozkurt, Nebi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Büngöl, Nurettin Rüştü. *Eski Eserler Ansiklopedisi*, Kervan Kitapçılık.

Güran Tefik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Öztürk, Said. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2001.

Tezcan, Hülya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları,

SÖZLÜKLER

Devellioğlu, Ferit. “Cübbe” *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 146: Ankara: Aydın Kitabevi, 2007.

Koçu, Reşat Ekrem. *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.

Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi, 2006.

Sami, Şemseddin. *Kamus-i Türki*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2010.

Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011.

GAZETELER

Takvim-i Vekayi, 9 Rebi'ül Ahir 1252/1836.

WEB ADRESLERİ

Türk Dil Kurumu, Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü), c.11, “Üstlük”. Erişim: 11.02.2019.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori1=acikla2&kod=202090

Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, “Değirmi”. Erişim: 28.04.2019.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ccfaf36c61d82.02720135

Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, Kubbealtı Lugatı, “Elbise”. Erişim: 26.04.2019. <http://lugatim.com/s/elbise>

Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, Kubbealtı Sözlüğü, “Melbusat”. Erişim: 26.04.2019. <http://lugatim.com/s/Melbusat>

Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, “Değirmi”. Erişim: 28.04.2019.
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ccfaf36c61d82.02720135

Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, Kubbealtı Lugatı, “Yazma”. Erişim: 29.04.2019, <http://lugatim.com/s/yazma>

. Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, Kubbealtı Lugatı, “Miskal”. Erişim: 15.04.2019. <http://www.lugatim.com/s/Miskal>

Kamus-i Fransevi, Osmanlıca-Fransızca Sözlük, “Salta Marka”. Erişim: 09.03.2019. <https://www.fransevi.com/fransizca-sozluk-madde-13937.html>

Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük “Kılaptan”. Erişim: 11.02.2019.
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cd2600b135f41.16344844

ÖZGEÇMİŞ

Yasemin Gündoğdu 23.03.1989 tarihinde Sapanca’da doğdu. İlk ve orta öğrenimi Sapanca’da tamamladı. 2012 yılında Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nden mezun oldu. 2013 yılında Sakarya Üniversitesi Tarih Programı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans programına başladı.

